

МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
ВОЛИНСЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ УНІВЕРСИТЕТ
ІМЕНІ ЛЕСІ УКРАЇНКИ
Кафедра всесвітньої історії

На правах рукопису

МАШКІНА ДАРИНА ВІТАЛІЇВНА
АНТИЧНА КУЛЬТУРА В ШКІЛЬНИХ ПІДРУЧНИКАХ

Спеціальність: 014 Середня освіта
Предметна спеціальність: 014.03 Середня освіта
(Історія та громадянська освіта)
Освітньо-професійна програма «Середня освіта. Історія, правознавство»
Робота на здобуття освітнього ступеня «Магістр»

Науковий керівник:

ШУЛЬГА СВІТЛАНА АНАТОЛІЇВНА,
доктор історичних наук, доцент, професор
кафедри всесвітньої історії

РЕКОМЕНДОВАНО ДО ЗАХИСТУ

Протокол № _____
засідання кафедри всесвітньої історії
від _____ 2025 р.

Завідувач кафедри

Л. В. Стрільчук

ЛУЦЬК – 2025

АНОТАЦІЯ

Машкіна Д. Антична культура в шкільних підручниках . 101 с.

Кваліфікаційна робота «Антична культура в шкільних підручниках» присвячена дослідженню особливостей репрезентації античної культури у шкільних підручниках історії, літератури та мистецтва в контексті сучасної гуманітарної освіти України. Актуальність теми зумовлена потребою системного осмислення способів відображення культурних надбань античного світу у навчальних текстах, що формують світоглядні орієнтири молодого покоління. Антична культура, яка стала підґрунтям європейської цивілізації, розглядається як джерело формування духовних і моральних цінностей, тому її репрезентація в освітньому процесі є чинником гуманітарної інтеграції сучасного суспільства. У процесі дослідження визначено завдання: проаналізувати історіографію та джерела з проблеми вивчення античної культури; з'ясувати періоди її розвитку та характерні риси; визначити структурні складові античного культурного комплексу; здійснити аналіз підручників історії, літератури та мистецтва; виявити методи і засоби вивчення античного матеріалу в освітньому процесі. Наукова новизна полягає в тому, що вперше здійснено цілісний аналіз репрезентації античної культури в українських шкільних підручниках історії, літератури та мистецтва. Уточнено зміст понять «антична культура» та «педагогічна репрезентація античної спадщини», виявлено тенденції у поданні античних цінностей у контексті сучасної освітньої реформи, удосконалено підходи до інтеграції культурологічного матеріалу у структуру шкільних програм. Практичне значення отриманих результатів полягає у можливості використання матеріалів дослідження при розробленні навчальних програм, створенні підручників і методичних посібників з історії, культури, літератури та мистецтва.

Ключові слова: античність, антична культура, культурна компетентність, методика навчання.

ANNOTATION

Mashkina D. Ancient Culture in School Textbooks. 101 c.

The diploma paper is devoted to the study of the representation of ancient culture in school textbooks on history, literature, and art within the framework of modern humanitarian education in Ukraine. The relevance of the research lies in the need to comprehend how the cultural heritage of the ancient world is reflected in educational materials that shape students' intellectual and moral development. Ancient culture, being the foundation of European civilization, is considered a source of philosophical, aesthetic, and ethical values, and its presence in education ensures the continuity of cultural tradition. The purpose of the research is to conduct a comprehensive analysis of the content, methods, and forms of presentation of ancient culture in Ukrainian school textbooks and to identify its pedagogical potential in forming students' historical thinking and cultural competence. The objectives include examining historiography and sources on the problem; identifying the main periods and features of ancient culture; determining its key structural elements; analyzing the content of history, literature, and art textbooks; and defining the methods and means of studying ancient heritage in the educational process. The scientific novelty of the research lies in the first comprehensive analysis of the representation of ancient culture in Ukrainian school textbooks. The conceptual framework of "ancient culture" and "its pedagogical representation" was clarified, and new tendencies in the integration of ancient values into modern education were identified. The practical significance of the research consists in the possibility of using its results in the development of new curricula, textbooks, and teaching manuals for history and culture courses, as well as in the training of future teachers of humanities.

Keywords: antiquity, ancient culture, textbook, school, humanitarian education, representation, teaching methods, cultural heritage.

ЗМІСТ

ВСТУП	5
РОЗДІЛ 1. ІСТОРИОГРАФІЯ ТА ДЖЕРЕЛА ПРОБЛЕМИ	8
1.1.Історіографія проблеми	8
1.2.Характеристика джерел	15
РОЗДІЛ 2. АНТИЧНА КУЛЬТУРА: ХАРАКТЕРИСТИКА, ПЕРІОДИЗАЦІЯ, ЇЇ СКЛАДОВІ	23
2.1.Періодизація розвитку античної культури	23
2.2. Основні складові античної культури.....	46
РОЗДІЛ 3. ВІДОБРАЖЕННЯ АНТИЧНОЇ КУЛЬТУРИ В ШКІЛЬНИХ ПІДРУЧНИКАХ	60
3.1. Антична культура в навчальних програмах та підручниках історії, світової літератури та мистецтва.....	60
3.2. Методи та засоби вивчення античної культури в закладах загальної середньої освіти.....	80
ВИСНОВКИ	89
СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ	92

ВСТУП

Актуальність теми. Антична культура є фундаментом європейської цивілізації, її інтелектуальним, естетичним та етичним джерелом. Вона заклала основи філософії, права, політики, архітектури, літератури, риторики, естетики, які визначили розвиток гуманітарної думки упродовж кількох тисячоліть. Античність – це вихідна точка для формування духовних орієнтирів цивілізації. Саме тому вивчення античної культури має не лише освітнє, але й цивілізаційне значення, адже забезпечує зв'язок між культурною спадщиною минулого і сучасним вихованням молоді.

В умовах реформування української системи освіти та інтеграції до європейського освітнього простору актуальність теми зумовлюється необхідністю модернізації підходів до викладання історії та культури стародавнього світу. Проблема репрезентації античної історії у вітчизняних підручниках полягає у фрагментарності матеріалу, недостатній увазі до культурологічного аспекту та спрощеному викладі складних філософських і художніх концептів. Тому наукове осмислення того, як антична культура представлена в сучасних шкільних підручниках, є нагальною потребою для формування системи гуманітарних знань школярів, розвитку їхнього історичного мислення й естетичного смаку.

Дослідження виконано в контексті гуманітарних досліджень, пов'язаних із проблемами культурної спадщини та освітніх технологій, що реалізуються в рамках державних освітніх програм і концепції «Нова українська школа».

Об'єктом дослідження є антична культура як історико-культурний феномен, що відображає духовні, філософські, художні та освітні традиції Стародавньої Греції та Риму.

Предметом дослідження є особливості репрезентації античної культури у шкільних підручниках історії, літератури та мистецтва.

Метою дослідження є формування уявлення про методичні та змістові аспекти вивчення античної культури в школі та їх відображення в українських шкільних підручниках.

Відповідно до поставленої мети визначено такі **завдання**:

- 1) охарактеризувати історіографію проблеми та джерельну базу;
- 2) означити характерні риси періодів розвитку античної культури; виявити основні складові античної культури;
- 3) здійснити аналіз шкільних підручників історії, світової літератури та мистецтва;
- 4) охарактеризувати методи та засоби вивчення античної культури в освітньому процесі в ЗЗСО.

Для досягнення мети використано комплекс наукових **методів**:

- історико-культурний;
- порівняльно-аналітичний;
- контент-аналіз;
- педагогічний аналіз.

Наукова новизна роботи полягає у тому, що здійснено комплексний цілісний аналіз репрезентації античної культури в українських шкільних підручниках історії, літератури та мистецтва.

Практичне значення отриманих результатів полягає у можливості використання матеріалів дослідження при укладанні нових модульних навчальних програм, створенні підручників та методичних рекомендацій із гуманітарних дисциплін. Результати кваліфікаційної роботи можуть бути застосовані при викладанні курсів з історії культури, педагогіки, культурології, літературознавства в ЗЗСО та ЗВО.

Апробація результатів. Основні положення та висновки дослідження були представлені у вигляді доповіді «Давньогрецька філософія в класичний період» на Всеукраїнській науковій конференції студентів, аспірантів та молодих дослідників «Primavera storica» (Львів, 2025), організованій історичним факультетом Львівського національного університету імені Івана

Франка. За результатами участі було отримано сертифікат (15 годин / 0,5 кредитів ЄКТС)¹. Тема кваліфікаційної роботи також пройшла апробацію в процесі обговорення на кафедрі всесвітньої історії ВНУ імені Лесі Українки, а також під час переддипломної педагогічної практики в гімназії села Верба Оваднівської сільської ради Волинської області.

Структура роботи. Кваліфікаційна робота складається зі вступу, трьох розділів, поділених на шість підрозділів, висновків, списку використаних джерел (100 позицій).

¹ Машкіна Д. Давньогрецька філософія в класичний період. Збірник матеріалів наукової конференції студентів, аспірантів та молодих дослідників "Primavera storica". Львів, 2025. С. 13. URL: <https://drive.google.com/file/d/1Ad3RwlR5yXw3-n4TlyBSIdO-GOVbOVtZ/view>

РОЗДІЛ 1

ІСТОРІОГРАФІЯ ТА ДЖЕРЕЛА ПРОБЛЕМИ

1.1. Історіографія проблеми

Проблематика дослідження античної культури в шкільних підручниках належить до кола міждисциплінарних тем, що поєднують історіографічний, культурологічний, філологічний і педагогічний аспекти. Її вивчення спирається на широкий корпус наукових, методичних і навчальних публікацій та посібників, у яких аналізується як сутність античної спадщини, так і способи її репрезентації в сучасній освітній системі. З огляду на це, історіографічну базу роботи становлять праці українських і зарубіжних учених, котрі осмислювали різні виміри античної культури від її історико-культурних витоків до дидактичних моделей засвоєння школярами гуманістичних цінностей стародавнього світу.

Історіографію проблеми доцільно поділити на дві основні групи: перша охоплює дослідження присвячені, безпосередньо античній культурі, друга представлена працями навчально-методичного характеру, зокрема підручниками та навчальними посібниками.

Вагомою працею для дослідження античної культури є монографія К. Куманецького «Культура Стародавньої Греції та Риму», яка є ґрунтовним дослідженням, присвяченим комплексному вивченню культури двох античних цивілізацій. Дослідження складається із двох частин. У першій автор детально аналізує культуру Греції, в другій – описує культурний розвиток Риму. Історичний матеріал чітко та структуровано подається, джерельна база є досить широкою, саме завдяки цьому можна детально проаналізувати закономірності становлення та розвитку античної культури².

У монографії Л. Віннічук «Люди, звичаї та традиції Стародавньої Греції та Риму» авторка здійснила розширений огляд повсякденного життя народів

² К. Kumaniecki. Historia kultury starożytnej Grecji i Rzymu. Państwowe Wy - dawnictwo Naukowe. Warszawa, 1964. 351 с.

античного світу. Історикиня детально проаналізувала соціальні відносини, сімейні та шлюбні традиції, особливості виховання, побут, релігію та звичаї давніх греків та римлян. Спираючись на широку джерельну базу Л. Віннічук відтворює ціннісну побутову картину функціонування античного суспільства, зокрема акцентуючи увагу на приватній та публічній сферах життя³.

У праці А.Ф. Лосєва «Історія античної естетики» автор представив дослідження зародження та розвитку естетичної думки античного світу від архаїчного періоду до періоду занепаду античності. Автор здійснив комплексний аналіз філософських, мистецьких та культурних концепцій, що визначили уявлення давніх греків та римлян про красу, гармонію та мистецтво. Особливу увагу А.Ф. Лосєв приділив поглядам видатних мислителів: Платона, Аристотеля, школам стоїцизму та неоплатонізму⁴.

Основні компоненти культурного розвитку давньогрецької та давньоримської цивілізацій описано в монографії «Культура античності» українського історика В. Балуха. Автор зосередився на аналізі ключових елементів духовного та матеріального життя античного суспільства, а саме на філософії, релігії, літературі, мистецтві та побуті жителів Греції та Риму. Автор у праці прослідковує взаємозв'язок між культурними та політичними явищами, соціально-економічним процесам, що сприяли формуванню неповторного характеру античної культурної спадщини⁵.

Для вивчення античної культури, а саме для вивчення літератури цієї доби є важливою колективна праця «Антична література» під редакцією А. Тахо-Годі, яка є комплексним науковим дослідженням, що вивчає розвиток літератури Давньої Греції та Риму від її витоків до занепаду. Праця охоплює широку палітру літературних жанрів – міфологію, епос, драму, вірші та філософські праці. У книзі розповідається не лише про літературу, а й про її зв'язок із суспільно-політичним життям жителів Греції та Риму⁶.

³ Lidia Winniczuk. Ludzie, zwyczaje i obyczaje starożytnej grecji i rzymu. Państwowe Wydawnictwo Naukowe, 1983.

⁴ Лосєв А.Ф. Історія античної естетики. Харків: Фоліо, 2000. 848 с.

⁵ Балух В. Культура античності. Чернівці: Наші книги, 2015. 631 с.

⁶ Антична література. За редакцією А. А. Тахо-Годі. Київ, 1976. 429 с.

Присвяченою античній літературній спадщині є праця Г.М. Підлісної «Світ античної літератури». У ній авторка послідовно розкриває етапи становлення античної літератури, здійснює аналіз епосу, драми та лірики, і простежує їхній вплив на подальший розвиток європейської інтелектуальної традиції. Г.М. Підлісна досліджувала твори визначних античних авторів – Гомера, Есхіла, Софокла, Вергілія та інших. У монографії значну увагу приділено культурно-історичним умовам формування художньої думки античного світу та на світоглядні моделі, завдяки яким твори античних авторів були змістовно наповнені⁷.

Фундаментальним дослідженням, яке комплексно аналізує культурний розвиток Древньої Греції та Риму є праця Т.Ф. Зелінського «Історія античної культури». У ній автор розглядає античну культуру як цілісне явище, яке пов'язує політичні, соціальні, мистецькі та інтелектуальні елементи. Т.Ф. Зелінський прослідковує еволюцію світогляду античної людини, зародження міфології, розвиток науки, філософії, літератури, театру та мистецтва. Особливу увагу автор приділяє аналізу культурних перетворень у контексті історичних подій та трансформацій у суспільному житті, саме це дозволяє краще зрозуміти закономірності становлення античної цивілізації⁸.

Грунтовним дослідженням розвитку філософської думки від ранніх східних цивілізацій до пізньої античності є праця С. Возняка «Філософія Стародавнього світу». Автор послідовно аналізує інтелектуальні традиції і філософські школи Давньої Греції та Риму. Значну увагу у праці приділено розвитку світогляду античних мислителів, зародженню та розвитку етики, логіки, онтології. У праці виділено ключових мислителів епохи античності, їхні ідеї та вплив на формування подальшої філософії. С. Возняк детально висвітлює перехід від міфологічного світосприйняття до раціонального осмислення світу, також аналізує формування основ наукового мислення⁹.

⁷ Підлісна Г. М. Світ античної літератури. Київ: Вища школа, 1981. 255 с.

⁸ Зелінський Ф.Ф. История античной культуры. СПб.: Марс, 1995. 380 с.

⁹ Возняк С. Філософія Стародавнього світу. Ч.2 Антична філософія. Івано-Франківськ: Плай, 2004. 140 с.

Значний внесок у дослідження проблеми зробила Н. І. Андрусяк, яка у своїй праці «Античність у світовій культурі: монументальна спадщина і її значення в XX–XXI ст.» комплексно проаналізувала місце античної традиції в розвитку європейської цивілізації, акцентувавши увагу на феномені культурної пам'яті як чиннику спадкоємності між античним і сучасним світами¹⁰. Авторка доводить, що відтворення античних образів у мистецтві, архітектурі та освітній сфері XX–XXI ст. не є лише відлунням минулого, а й активним процесом переосмислення гуманістичних ідеалів, що формують культурний код сучасної людини.

Особливу роль у становленні української культурологічної думки відіграли колективні праці О. Гаврюшенка, В. Шейка та О. Кравченко, які у виданні «Історія світової культури» подали системний огляд етапів культурного розвитку людства, зокрема античного періоду. Автори розглядають античність не ізольовано, а як органічну частину світової культурної еволюції, підкреслюючи її методологічне значення для розуміння сучасних освітніх концепцій¹¹.

Друга група досліджень розглядає, аналізує методичні підходи до вивчення питань античної культури в освітньому процесі.

Актуальні педагогічні підходи репрезентації історичного матеріалу розкрито у монографії П. Артемишина та Х. Меренюк «Україна та українці в підручниках з історії», де здійснено глибокий аналіз принципів формування навчального матеріалу та способів презентації історико-культурних тем у шкільних виданнях¹². Автори звертають увагу на те, що античний компонент у сучасних підручниках має бути не лише фрагментом історії стародавнього світу, а й джерелом формування ціннісних орієнтацій, пов'язаних з ідеями громадянськості, демократії, свободи думки – ключових для сучасного світогляду.

¹⁰ Андрусяк Н. І. Античність у світовій культурі монументальна спадщина її значення в XX–XXI ст. Київ: Наукова думка, 2012. 47 с.

¹¹ Гаврюшенко О. Шейко В. Кравченко О. Історія світової культури. Київ: Центр навчальної літератури, 2019. 398 с. URL: https://shron1.chtyvo.org.ua/Levchuk_Larysa/Istoria_svitovoi_kultury.pdf (дата звернення 05.10.2025)

¹² Артемишин П. Меренюк Х. Україна та українці в підручниках з історії. Колективна монографія, Львів: Видавництво ІУК, 2024. 126 с.

Питання методики викладання античної культури безпосередньо порушено в роботі І. В. Аталашвілі «Методика викладання античної культури в загальній середній школі»¹³. Авторка розробила педагогічну модель, засновану на поєднанні історичного, мистецького та філософського підходів, що дозволяє інтегрувати античний матеріал у комплексний гуманітарний контекст. Особливу увагу вона приділяє розвитку критичного мислення учнів через аналіз античних текстів і культурних артефактів, а також використанню інтерактивних методів навчання.

Важливим для нашого дослідження є праця О. Бандровського «Методика викладання історії стародавнього світу в середній школі», де автор окреслює теоретичні засади створення навчальних підручників з урахуванням вікових особливостей учнів і принципів доступності історичного матеріалу¹⁴. Він підкреслює необхідність гуманітарного синтезу у викладанні античності, який передбачає поєднання історичних фактів із літературними та культурологічними інтерпретаціями.

У працях зазначених дослідників поступово сформувалася цілісна науково-методологічна база, яка дозволяє розглядати античну культуру не лише як об'єкт історичного знання, а й як дидактичний інструмент формування гуманітарного мислення школярів. Системне осмислення цих праць засвідчує, що історіографія проблеми перебуває на стику кількох наукових парадигм – історичної, культурологічної, педагогічної, філологічної. Її сучасний розвиток характеризується тенденцією до міждисциплінарності й методичної інтеграції.

У контексті сучасних наукових пошуків вагомий внесок у вивчення проблеми зробили українські дослідники, які систематично вивчали питання відображення античної культури у вітчизняній шкільній освіті, розглядали підручник як феномен культурної пам'яті.

Методист Н. А. Єфремова у своїй праці «Проблеми репрезентації історичного матеріалу в шкільних підручниках» підкреслює, що сучасні

¹³ Аталашвілі І. В. Методика викладання античної культури в загальній середній школі, Київ: Просвіта, 2011. 176 с.

¹⁴ Бандровський О. Методика викладання історії стародавнього світу в середній школі. Львів: Афіша, 2002. 224 с.

навчальні книги з історії та літератури дедалі частіше перетворюються на інтеграційний простір, де античний історія осмислюється не лише як історична епоха, але і як культурний код, необхідний для розуміння європейської цивілізаційної ідентичності¹⁵. Дослідниця наголошує, що відбір і подача матеріалу про античність у шкільних підручниках мають бути спрямовані на розвиток в учнів культурно-історичної свідомості, спроможності інтерпретувати минуле крізь призму гуманістичних цінностей, які сягають витоків еллінської культури.

У сучасній українській педагогіці значну увагу проблемі наративної репрезентації античної історії приділяє М. С. Ільченко, який у монографії «Репрезентація античної історії в українських підручниках» аналізує динаміку змін у змісті шкільних посібників за останні десятиліття¹⁶. Учений доводить, що новітні підручники демонструють тенденцію до переосмислення античності крізь призму європейської інтеграції, тобто античний світ уже не сприймається як ізольований минулий феномен, а як джерело моральних і політичних цінностей, релевантних сучасній демократичній культурі. М. С. Ільченко виокремлює проблему недостатньої контекстуалізації античних сюжетів, адже в багатьох навчальних книгах антична спадщина розглядається переважно через військово-політичну історію, тоді як філософсько-гуманістичні аспекти залишаються поза увагою.

Не менш значущою для осмислення змістових і методичних аспектів вивчення античної історії є монографія С. П. Ковальчука «Підручники з історії у системі шкільної освіти: проблеми аналізу»¹⁷. У ній автор досліджує функції шкільного підручника як інструмента соціалізації молоді та формування історичної пам'яті. Він наголошує, що звернення до античної тематики сприяє розумінню витоків європейської культури, дає можливість учням побачити коріння сучасних політичних і моральних інститутів, які беруть початок в

¹⁵ Єфремова Н. А. Проблеми репрезентації історичного матеріалу в шкільних підручниках. Київ: Освіта, 2018. 45 с.

¹⁶ Ільченко М. С. Репрезентація античної історії в українських підручниках. Київ, 2020. С. 45-62.

¹⁷ Ковальчук С. П. Підручники з історії у системі шкільної освіти: проблеми аналізу. Київ: НаУКМА, 2017. 210 с.

Греції та Римі. С. П. Ковальчук підкреслює, що антична культура у шкільних виданнях має бути представлена не як мертва традиція, а як живий культурний процес, що продовжується в гуманістичних цінностях сучасності.

Аналіз дидактичних принципів створення підручників, у яких містяться розділи про античність, здійснив В. М. Проценко. У праці «Принципи підготовки підручників» він виокремлює провідні підходи до структурування навчального матеріалу, серед яких важливими є принцип історизму, доступності та інтегрованості¹⁸. Учений наголошує, що при відборі матеріалів про античну культуру необхідно враховувати не лише історичну хронологію, але й логіку розвитку культурних форм – мистецтва, філософії, літератури, права. Такий підхід сприяє усвідомленню учнями взаємозв'язку між епохами та формує цілісне бачення історії людства.

Варто згадати також дослідження О. В. Рожко «Використання матеріалів античності у навчально-виховному процесі», у якому проаналізовано практичні аспекти застосування античних текстів і міфів на уроках історії та літератури¹⁹. Авторка пропонує методичні прийоми, що активізують пізнавальну діяльність учнів, зокрема інсценізації, порівняльний аналіз міфологічних сюжетів, візуалізацію археологічних пам'яток. Її підхід ґрунтується на інтеграції емоційно-ціннісного й аналітичного компонентів навчання, що сприяє глибшому розумінню античної культури як феномену духовного розвитку людства.

Зарубіжна історіографія проблеми має значно ширший контекст. Зокрема, у фундаментальній праці «Оксфордська історія класичного світу» під редакцією Д. Бордман, Д. Гріффін, О. Мюррей античність осмислюється як глобальний культурний код, що формує ідентичність²⁰. Подібний підхід виявляється і в роботах Р. Осборн, який у монографії «Греція в період становлення 1200-479 рр. до н.е.» аналізує трансформацію політичних і

¹⁸ Проценко В. М. Принципи підготовки підручників. Київ: Центр підручників, 2016. 132 с.

¹⁹ Рожко О. В. Використання матеріалів античності у навчально-виховному процесі. Львів: Видавництво ЛНУ, 2018. 120 с.

²⁰ Boardman J. Griffin J. Murray O. The Oxford History of the Classical World Oxford, Oxford University Press, 1986. 412 с.

соціокультурних структур у ранній Греції як передумову становлення демократичного мислення²¹.

Юн Лі Ту у збірнику «Освіта в грецькій та римській античності» аналізує освітні практики античності як основу для формування європейської педагогічної думки²². Авторка доводить, що саме у Греції та Римі вперше з'явилася концепція освіти як засобу виховання моральної та інтелектуальної досконалості – ідеї, що згодом стали основою сучасної школи.

Загалом аналіз сучасних наукових досліджень свідчить, що зазначена проблема є багатовимірною та охоплює як українські, так і зарубіжні студії. У центрі цих досліджень – прагнення інтегрувати питання античної спадщини в освітній процес як інструмент виховання культурної пам'яті, естетичного смаку та критичного мислення. Науковці розглядають античність не як віддалений історичний період, а як живе джерело формування гуманітарних орієнтирів, що залишаються актуальними для розвитку сучасної особистості²³.

Отже, проаналізована наукова література засвідчує, що питання репрезентації античної культури в українських підручниках має стійку наукову традицію, яка спирається як на культурологічні, так і на педагогічні дослідження. Водночас потребує подальшого розгляду та обґрунтування системний підхід до інтеграції античних цінностей у сучасний освітній процес, що й обумовлює актуальність даного дослідження.

1.2. Характеристика джерел

У процесі вивчення проблеми репрезентації античної культури в шкільних підручниках було проаналізовано широкий комплекс джерел, які становлять основу для розуміння теоретичних, історико-культурних та методичних аспектів цієї теми. У структурі джерел виокремлюються кілька основних типів: історико-культурні, літературознавчі, педагогічно-методичні, навчально-програмні. Така типологія дозволяє забезпечити системність

²¹ Osborne R. *Greece in the Making 1200–479 BC* London, Routledge, 2009. 203 с.

²² Too Y. L. *Education in Greek and Roman Antiquity* editor Leiden Boston, Brill, 2001. 384 с.

²³ Ковальчук С. П. *Підручники з історії у системі шкільної освіти: проблеми аналізу*. Київ: НаУКМА, 2017. 132 с.

дослідження й охопити різні рівні осмислення античності — від філософсько-естетичного до дидактичного.

До педагогічно-методичних джерел належать праці, присвячені специфіці викладання античної культури в закладах загальної середньої освіти.

Значний внесок у вивчення проблеми здійснено І. Аталашвілі, у монографії якого узагальнено принципи методики викладання античної культури, визначено дидактичні засоби інтеграції античного матеріалу в курси історії та світової літератури²⁴. О. Бандровський у своєму навчальному посібнику розглядає методи активізації пізнавальної діяльності учнів через моделювання історичних ситуацій і реконструкцію античного світу²⁵. Такі роботи формують теоретичну основу для оцінки сучасних підручників з позицій педагогічної доцільності та культурологічної насиченості.

Джерельна база дослідження проблеми репрезентації античної культури в шкільних підручниках є надзвичайно багат шаровою та багатоконпонентною. У типологічному відношенні джерела поділяються на кілька основних груп: нормативні документи, навчально-методичні матеріали, хрестоматійні видання.

До першої групи належать навчальні програми, підручники та посібники, що забезпечують безпосереднє представлення античного матеріалу у шкільному курсі. Ці видання відіграють роль основного джерела для визначення змісту, логіки і форм подання античної тематики в навчальному процесі. Підручники розглядаються не лише як носії знань, але і як комунікативні моделі, у яких відображено педагогічну концепцію доби та пріоритети культурної політики держави.

Друга група становить собою методичні публікації, спрямовані на оптимізацію процесу викладання античної культури в школі. Вони надають приклади різноманітних завдань, спрямованих на розвиток критичного мислення учнів, уміння порівнювати культурні феномени античності із сучасними реаліями.

²⁴ Аталашвілі І. В. Методика викладання античної культури в загальній середній школі, Київ: Просвіта, 2011. 52 с.

²⁵ Бандровський О. Методика викладання історії стародавнього світу в середній школі. Львів: Афіша, 2002. 103 с.

До третьої групи належать хрестоматії, літературні джерела, серед яких особливе значення мають збірники текстів і фрагментів античних авторів, адаптовані для використання у шкільній практиці. У цих виданнях відображено не лише художній, але й культурологічний аспект античності, який дає змогу відстежити еволюцію образів та міфологічних мотивів у різних історико-культурних контекстах.

У межах джерельної бази варто виділити джерела, які містять актуалізовані знання про античну добу. Онлайн-платформи Енциклопедія всесвітньої історії (автори М. Картрайт²⁶, Д. Марк²⁷, А. Сімонін²⁸, Д. Вассон²⁹) надають не лише стислий опис історичних періодів Греції та Риму, але й аналітичні огляди суспільного устрою, мистецтва, освіти, що можуть бути корисними для оновлення змісту сучасних підручників. Вони забезпечують доступність історико-культурної інформації в інтерактивній формі, що є актуальним для цифрового покоління учнів.

Основними джерелами для вивчення питання представлення античної культури у шкільних підручниках насамперед є підручники та навчальні програми. Саме вони визначають зміст, обсяг і структуру навчального матеріалу, його подання та те, на що варто звернути увагу при вивченні тої чи іншої теми. Допоміжне значення мають також посібники для вчителів, освітні стандарти та електронні освітні ресурси, що відображають підходи авторів до інтерпретації античної спадщини, добору фактів та ілюстрацій. Завдяки цим джерелам можна комплексно проаналізувати, як саме антична культура репрезентується у шкільній історичній освіті, які її елементи повністю подаються, а на які менше виділяється часу.

Для системного вивчення того, як антична культура представлена у сучасній історичній освіті, спочатку необхідно проаналізувати чинні навчальні

²⁶ Cartwright M. Mycenaean Civilization World History Encyclopedia. 2019, URL: https://www.worldhistory.org/Mycenaean_Civilization/ (дата звернення 05.10.2025)

²⁷ Mark J. J. Greek Dark Age World History Encyclopedia. 2023, URL: https://www.worldhistory.org/Greek_Dark_Age/ (дата звернення 05.10.2025)

²⁸ Simonin A. Hellenistic Period World History Encyclopedia. 2011, URL: https://www.worldhistory.org/Hellenistic_Period/ (дата звернення 05.10.2025)

²⁹ Wasson D. L. Roman Republic World History Encyclopedia. 2016, URL: https://www.worldhistory.org/Roman_Republic/ (дата звернення 05.10.2025)

програми, оскільки саме вони визначають змістові акценти, тематичні блоки, саме на них базуються усі шкільні підручники.

Аналіз сучасних навчальних програм свідчить, що тема античної культури посідає помітне місце у змісті ЗЗСО. Проте їхня структура, обсяг та акценти відрізняються у кожного авторського колективу та з кожного шкільного предмету. У програмах із всесвітньої історії антична культура подається переважно як культурно-історичне явище, де матеріал може бути чітко структурованим (Давня Греція; Давній Рим) або інтегрованим у загальному розділі. У програмах із мистецтва вивчення античної культури зосереджене у 8-му класі, у них автори здійснюють певні акценти від музично-театрального мистецтва до комплексної характеристики архітектури, скульптури та мистецтва. Подекуди автори звертають увагу навіть на моду в античному світі. У програмах із зарубіжної літератури переважає давньогрецька міфологія, яка подана як основа для всього духовного античного світу, тоді як римська міфологія майже не згадується, лише деякі літературні твори у старших класах. Незважаючи на певні відмінності у змісті та підходах, усі програми забезпечують базові знання та ознайомлення учнів із основними елементами античної культури³⁰.

Для комплексного аналізу проблеми, зазначеній у кваліфікаційній роботі, важливо звернутися не лише до навчальних програм, а й безпосередньо до шкільних підручників, які є головним інструментом реалізації змісту освіти.

Підручник Г. Хлібовської «Історія України. Всесвітня історія» для 6-го класу ЗЗСО містить у собі два розділи «Давня Греція та її сусіди» та «Давній Рим і його сусіди», у яких є теми присвячені античній культурі. Підручник є цінним джерелом, оскільки ці теми становлять цілісну навчально-методичну основу для формування в учнів базових знань про античну цивілізацію як фундамент європейської культури. У темах структуровано розглянуто ключові питання культурного життя, що відповідає сучасним освітнім підходам та компетентнісній моделі НУШ.

³⁰ Детальний аналіз навчальних програм у третьому розділі.

Авторка описує Давню Грецію в контексті основних етапів культурного розвитку, а саме міфології, релігії, науки, мистецтва та філософії. У розділі про Давній Рим висвітлено розвиток релігійних уявлень та культурних досягнень римлян. Підручник акцентує спадкоємність грецької та римської цивілізацій, що дозволяє учням прослідкувати взаємодію та безперервність культурних традицій³¹.

Для вивчення античної культури важливим є підручник «Історія України. Всесвітня історія» для 6-го класу ЗЗСО (авт. І. Щупак) , оскільки це сучасне навчальне видання, яке має забезпечити учнів 6-го класу базовими знаннями з історії Стародавнього світу. Важливий тим, що містить розділи присвячені античності, які містять теми пов'язані з розвитком міфології, релігії, мистецтва. У розділі про Давній Рим висвітлено релігійні вірування давніх римлян, а також культурні здобутки, які становлять римську спадщину³².

Підручник «Історія України. Всесвітня історія» для 6-го класу ЗЗСО О. Гісема є інтегрованим курсом всесвітньої історії та історії України, у якому представлено розділ, присвячений античній цивілізації, зокрема він містить теми з історії античної культури. Завдяки цьому школярі можуть сформувати розуміння світогляду грецької цивілізації та її вплив на подальший розвиток людства. Щодо Давнього Риму в підручнику висвітлено розвиток римської культури, вірувань і традицій³³.

Значне місце для вивчення античної цивілізації, яка розглядається через призму матеріальної культури, мистецтва, повсякденного та духовного життя відведено у підручнику «Досліджуємо історію і суспільство» для 6-го класу І. Васильків. Авторка акцентує увагу на розвитку господарства, ремесл, особливостях житла, одягу, будівельних традицій та побуту Стародавньої Греції та Риму. Містяться також і теми, які висвітлюють розвиток мистецтва та архітектури, театру, спорту як важливих соціальних інституцій в античному суспільстві. Цей підручник є прикладом того, як у сучасній українській школі

³¹ Хлібовська, Г. Історія України. Всесвітня історія: підручник для 6 класу ЗЗСО. Тернопіль: Астон, 2023. 288 с.

³² Щупак, І. Історія України. Всесвітня історія: підручник для 6 класу ЗЗСО. Київ: Оріон, 2023. 256 с.

³³ Гісем, О. Історія України. Всесвітня історія: підручник для 6 класу ЗЗСО. Харків: Ранок, 2023. 192 с.

структурується виклад античної культури – через поєднання культурологічного та історичного підходів, інтеграція тем з матеріальної та духовної історії³⁴.

Ключовим джерелом слугують шкільні підручники з мистецтва. Так, у підручнику Л. Масол «Мистецтво» для 8-го класу містяться теми у яких комплексно описується мистецтво античності. Зокрема, автор аналізує античну міфологію, архітектуру, скульптуру, живопис і декоративне мистецтво, театр Давньогрецької культури. Для вивчення восьмикласниками виділено портрет як провідний скульптурний елемент саме в Римі та музичну культуру³⁵.

Л. Кондратова у підручнику «Мистецтво» для 8-го класу детально описує періоди розвитку античної культури та характеризує її ключові елементи. Авторка детально аналізує характерні риси античної архітектури, скульптури, живопису, зокрема описує ювелірне мистецтво. Важливе місце у підручнику посідає тема театру та музичного мистецтва. Особливістю підручника є наявність відомостей про моду античності. Окремо виділено параграф, де описуються пам'ятки античної культури в Україні³⁶.

Знайомить із розвитком світового мистецтва підручник О. Гайдамаки «Мистецтво» для 8-го класу. Особливу увагу у ньому приділено античності, зокрема темам, які висвітлюють культурні здобутки Давньої Греції та Риму. У розділі про Давню Грецію авторка розкриває поняття класичної грецької естетики, характеризує грецьку архітектуру, декоративне та образотворче мистецтво як відображення філософських та етичних ідеалів давніх греків. Щодо Давнього Риму, то авторка подає зображення монументальних споруд, розглядає інженерні досягнення та мистецтво³⁷.

Для уявлення про вивчення античної культури в школі, зокрема міфології та літератури, варто звернутися до підручників із зарубіжної літератури як до цінного джерела. Одним із ключових підручників є «Зарубіжна література» (6

³⁴ Васильків. І. Досліджуємо історію та суспільство: підручник інтегрованого курсу для 6 класу ЗЗСО. Тернопіль: Астон, 2023. 304 с.

³⁵ Масол. Л. Мистецтво: підручник інтегрованого курсу для 8 класу ЗЗСО. Київ: Освіта, 2025. 255 с.

³⁶ Кондратова. Л. Мистецтво: підручник інтегрованого курсу для 8 класів ЗЗСО. Тернопіль: Навчальна книга, 2025. 176 с.

³⁷ Гайдамака. О. Мистецтво: підручник інтегрованого курсу для 8 класів ЗЗСО. Київ: Генеза, 2025. 144 с.

клас) О. Ніколенко. Авторка підручника розглядає грецькі міфи, акцентуючи увагу на головних богах грецької міфології³⁸.

Окремий розділ для вивчення давньогрецької міфології виділено у «Зарубіжній літературі» для 6-го класу Є. Волощук. У ньому авторка чітко виділяє основні поняття та терміни, пояснює особливості грецької міфології та скорочено подає уривки із найвідоміших міфів³⁹. У підручнику «Зарубіжна література» для 6-го класу Н. Міляновської переважно висвітлює основні грецькі міфи про богів: Прометея, Геракла⁴⁰. Досить цінним є підручник «Зарубіжна література» для 6-го класу Ю. Ковбасенко, оскільки у ньому автор окреслює цикли грецьких міфів і як попередні автори скорочено подає основні міфи⁴¹.

У підручнику «Зарубіжна література» для 8-го класу Є. Волощук подано матеріал про епічні поеми «Іліаду» та «Одіссею». Авторка подає важливі терміни з цієї теми, ключову інформацію про твори та їх скорочені уривки, що дає можливість учням з легкістю опанувати матеріал⁴².

У підручнику «Зарубіжна література» для 8-го класу Ю. Ковбасенко коротко розповідає про історію Еллади, висвітлює роди й жанри античної літератури, а також аналізує розвиток театру в Давній Греції і літературу в Давньому Римі. У підручнику є інформація про цикли давньогрецьких міфів та їх скорочені частини. Автор акцентує на «Іліаді», «Одіссеї» та «Енеїді» як на центральних поемах античної літератури⁴³.

Отже, джерельна база дослідження має комплексний характер, поєднуючи педагогічні, культурологічні, історичні та літературознавчі джерела. Така типологічна структура забезпечує можливість багаторівневого аналізу проблеми – від теоретичного осмислення феномену античної культури до практичного вивчення її відображення у шкільних підручниках. Усі залучені джерела репрезентують як вітчизняну, так і зарубіжну наукову традицію, що

³⁸ Ніколенко О. Зарубіжна література: підручник для 6 класу ЗЗСО. Київ: Академія, 2023. 259 с.

³⁹ Волощук Є.. Зарубіжна література: підручник для 6 класу ЗЗСО. Київ: Генеза, 2023. 252 с.

⁴⁰ Міляновська Н.. Зарубіжна література: підручник для 6 класу ЗЗСО. Тернопіль: Астон, 2023. 292 с.

⁴¹ Ковбасенко Ю. Зарубіжна література: підручник для 6 класу ЗЗСО. Київ: Літера ЛТД, 2023. 288 с.

⁴² Волощук Є. Зарубіжна література: підручник для 8 класу ЗЗСО. Київ: Генеза. 2025. 264 с.

⁴³ Ковбасенко Ю. Зарубіжна література: підручник для 8 класу ЗЗСО. Київ: Література ЛТД. 2023, 288 с.

дає змогу виявити спільні та відмінні риси у трактуванні античної спадщини й визначити місце античності у сучасній гуманітарній освіті України.

РОЗДІЛ 2

АНТИЧНА КУЛЬТУРА: ХАРАКТЕРИСТИКА, ПЕРІОДИЗАЦІЯ ТА ЇЇ СКЛАДОВІ

2.1. Періодизація розвитку античної культури

Антична культура є однією із найважливіших складових, на основі якої сформувалося підґрунтя європейської інтелектуальної традиції. Для кращого розуміння історії її розвитку необхідно розглядати античну культуру не лише в хронологічному аспекті, а й досліджувати її складові, аналізувати вподобання та ідеї, які були властиві певному етапу розвитку. Також, особливу увагу варто приділити впливові цих елементів на різні сфери культурного життя в Стародавній Греції та Римі⁴⁴.

Насамперед, термін «античність» (від лат. «anticus» – древній) був уведений італійськими гуманістами епохи Відродження для позначення культури Давньої Греції та Риму, яку вважали найдавнішою на той час. Саме гуманісти змогли закласти підвалини вивчення та відновлення античної культурної спадщини.

Територіальними межами античної культури спочатку були південна частина Балканського півострова, західна частина Малої Азії, а також Апеннінський півострів. Із початком грецької колонізації у VIII – VI ст. до н. е. вплив античної культури поширився на береги Середземного та Чорного моря, зокрема на північне Причорномор'я. Після походів Александра Македонського в IV ст. до н.е. антична культура проникла в глиб Азії, досягнувши територій Близького сходу, Єгипту та частини Індії. Із розширенням Римської держави вплив античної культури охопив значну частину Європи, а саме Центральну та Західну Європу та Британські острови⁴⁵.

⁴⁴ Ручинська О. А. Антична культура: Комплекс навчально-методичних матеріалів зі спецкурсу. Харків: ХНУ ім. В. Н. Каразіна, 2004. 5 с.

⁴⁵ Гаврюшенко О. Історія світової культури. Київ: Кондор, 2006. 99 с.

Попри певні розбіжності в наукових підходах до хронології, багато істориків вважають, що антична культура охоплює період від XII ст. до н. е. до V ст. н. е.. Також, вважається, що грецький етап античної культури припинив своє існування в 146 р. до н.е. після завоювання Коринфу римлянами, тоді як римський період завершився в 475 р. після падіння Західної Римської імперії внаслідок вторгнення варварських племен⁴⁶.

Варто зазначити, що історія грецького суспільства бере свій початок ще у III тис. до н.е., коли на території Балканського півострова з'явилися грецькі племена, а саме ахейці, культура яких була досить розвиненою, а в певні періоди досягала високого рівня розвитку. У першій половині II тис. до н.е. на острові Крит активно розвивалася критська (мінойська) культура, яка увійшла до історії завдяки появі писемності, будівництвом палаців та високим рівнем організації суспільного життя. Тому, саме культура ахейських племен та крито-мікенського періоду вплинула на подальший розвиток усієї античної культури та є виток для давньогрецької культури⁴⁷.

Для кращого розуміння історії розвитку античної культури доцільно звернутися до її періодизації, яка охоплює декілька ключових етапів, які мають власні особливості та характерні риси лише для них.

Загалом, антична культура включає в себе два періоди – давньогрецький, що охоплює III тис. до н. е. – I ст. до н. е. та давньоримський, хронологічні межі якого VIII ст. до н. е. – V ст. н. е.. Обидва періоди є надзвичайно важливими для європейської цивілізації, оскільки саме культура Стародавньої Греції заклала основи філософської думки, літератури, скульптури та архітектури. Вона подарувала світовій культурі низку видатних діячів серед яких можна виділити Есхіла, Софокла, Геродота, Фукідіда, Аристотеля й Платона.

У свою чергу, римська культура залишила для сучасників витвори архітектурного мистецтва на території усієї Європи, а саме: залишки палаців та громадських будівель, дороги, мости. Також, на основі латинської мови виникла група романських мов – це сучасні французька, іспанська, італійська та

⁴⁶ Гриценко Т. Б. Культурологія. Київ: Центр учбової літератури, 2009. 39 с.

⁴⁷ Пашенко В.І. Антична література. Київ: Либідь, 2001. 26,27 с.

португальська, якими дотепер спілкуються народи, а римське право лягло в основу сучасної правової системи⁴⁸.

Історію античної культури прийнято поділяти на 6 періодів:

- 1.Егейський або крито-мікенський період (III – II тис. до н. е.);
- 2.Гомерівський період (XI – IX ст. до н. е.);
- 3.Архаїчний період (VIII – VI ст. до н. е.);
- 4.Класичний період (V – IV ст. до н. е.);
- 5.Елліністичний період (остання третина IV – середина I ст. до н. е.).

6.Римський період, який можна поділити на культуру Римської республіки (кінець VI ст. до н. е. – остання чверть I ст. до н. е.) та культуру Римської імперії (30 р. до н. е. – 476 р. н. е.).

Кожен із цих періодів розвитку античної культури відображає поступову еволюцію світогляду, мистецтва, філософії та суспільного розвитку⁴⁹.

Егейська або крито-мікенська культура бере свій початок ще з межі III – II тис. до н. е.. Її розвиток розпочався з узбережжя та островів Егейського моря, особливо відзначились острів Крит та місто Мікени в північно-східній частині Пелопоннеського півострова⁵⁰.

Одним із перших розвинених культурних осередків на острові Крит була мінойська культура, яка сформувалась в II тис. до н. е., вона передувала мікенській та значною мірою вплинула на її розвиток. Назву «мінойська» цій культурі дав видатний британський археолог Артур Еванс, який у 1900-1905 рр. проводив розкопки в Кноссі. Під час цих робіт він знайшов залишки палацового комплексу, які змогли підтвердити міфологічні та літературні розповіді про цю високорозвинену критську цивілізацію. Саме на підставі згадок про легендарного царя Міноса, якого пов'язують із цим палацом, культура отримала свою назву.

По всьому Криту було виявлено численні мінойські поселення та палацові комплекси, найбільшими серед яких були Кносс, Фест, Малія та

⁴⁸ Гриценко Т. Б. Культурологія. Київ: Центр учбової літератури, 2009. 39, 40 с.

⁴⁹ Гаврюшенко О. Історія світової культури. Київ: Кондор, 2006. 100,130 с.

⁵⁰ Левчук Л. Історія світової культури. Київ : Центр навчальної літератури, 2019. 109 с.

Закрос. Ці палаци виконували роль адміністративних, торгівельних та релігійних центрів. Також, вони контролювали навколишні невеликі поселення, які були з'єднані за допомогою доріг. Історики припускають, що до 1700 р. до н.е. палаци функціонували як незалежні утворення, однак згодом уся влада перейшла до Кносса, оскільки він мав потужний флот, і зміг закріпити свою владу не лише на острові, а й на узбережжі Егейського моря та частини континентальної Греції⁵¹.

Завдяки гарним кліматичним умовам критське населення активно займалось землеробством, скотарством, ремісництвом. Вони виготовляли бронзові вироби: зброю, прикраси та посуд. Центрами культурного життя були палаци, там відбувались різноманітні розваги, атмосфера була вільною та життєрадісною, що й відрізняло мінойську культуру від східних⁵².

Про активний розвиток мінойської культури свідчить наявність писемності. Спочатку це була критська ієрогліфічна система письма (близько 2000-1700 рр. до н.е.), а згодом мінойці трансформували її лінійне письмо А, цікаво, що обидві системи письма залишаються нерозшифрованими. Також, важливою формою ведення записів були відбитки печаток на глині.

Мінойці були вправними мореплавцями та активно контактували з іноземними народами по всьому Егейському морю. Про це свідчить вплив мистецтва Близького Сходу на їхню культуру та торгівлю. Зокрема, мешканці Криту обмінювали продукти харчування та кераміку на мідь із Кіпру та Аттики, а також на слонову кістку з Єгипту.

У другій половині XV ст. до н. е. Кнос – місто, що стало політичним та культурним центром Криту перейшло під контроль ахейців, які були вихідцями із материкової Греції. У цей самий період на острові почали відбуватись різні природні катаклізми: землетруси, цунамі та виверження вулканів. Таким чином, вторгнення варварських племен ахейців та природні руйнування привели до

⁵¹ Cartwright, M.. Minoan Civilization. World History Encyclopedia, 2018. URL: https://www.worldhistory.org/Minoan_Civilization/ (дата звернення 05.10.2025)

⁵² Левчук Л. Історія світової культури. Київ : Центр навчальної літератури, 2019. 110 с.

занепаду мінойської культури. Але вона не зникла повністю, бо її елементи суттєво вплинули на формування й подальший розвиток мікенської культури⁵³.

Після занепаду мінойської цивілізації на Криті, провідну роль у регіоні почала відігравати мікенська культура, яка сформувалась на території материкової Греції в другій половині II тис. до н. е.. Вона увібрала в себе багато здобутків мінойців, зокрема зберегла писемність у формі лінійного письма В (тобто адаптувала мінойське лінійне письмо А), але й мікенська культура мала власні унікальні риси, які були пов'язані з мілітаризацією суспільства та укріпленою архітектурою. Саме мікенська цивілізація стала перехідним етапом між Егейською добою та класичною давньогрецькою цивілізацією.

Мікенську цивілізацію відкрив німецький археолог Генріх Шліман, який у 1876 р. провів перші масштабні археологічні розкопки на території Мікен. Учений поставив собі за мету довести історичну достовірність «Іліади», намагаючись ідентифікувати місця, які були описані Гомером⁵⁴.

Мікенці були корінним грецьким населенням, а їхні контакти із мінойським Критом та іншими середземноморськими культурами сприяли розвитку власної більш складної соціально-політичної структури. Основними мікенськими центрами були Мікени (які згодом стали осередком ранньої рабовласницької держави), Тірінф (можливо, найдавніший центр), Пілос, Мідея на Пелопоннесі, Фіви та, ймовірно, Афіни в Центральній Греції, а також Аргос та Спарта.

Про взаємовідносини між центрами й між окремими палацами та меншими поселеннями невідомо, хоча існує думка, що палаци спеціалізувалися на виробництві предметів розкоші, а села на продуктах харчування, які згодом продавали в палац. Проте, культурні риси залишалися спільними на різних місцях, про що свідчать спільні риси архітектури, фрески, кераміки, зброї та мови.

⁵³ Cartwright, M.. Minoan Civilization. World History Encyclopedia, 2018. URL: https://www.worldhistory.org/Minoan_Civilization/ (дата звернення 05.10.2025)

⁵⁴ Castleden, Rodney. The Mycenaeans. London and New York: Routledge, 2005. 2 с.

Мікенці були вправними в мореплавстві, вели активну торгівлю із середземноморськими державами, про це свідчать знахідки мікенської кераміки в Єгипті, Месопотамії, Анатолії та Сицилії, а також наявність іноземних товарів у мікенських поселеннях, таких як золото, слонова кістка, мідь та ювелірні вироби⁵⁵.

На відміну від миролюбних мінойців, мікенське населення вирізнялось войовничістю та культом сили. Така спрямованість підтверджується археологічними знахідками (зброєю та укріпленими поселеннями) та свідченнями з хетських та єгипетських джерел.

Військовий дух ахейців знайшов своє відображення і в грецькій міфології, зокрема, в легенді про Троянську війну, де ахейське військо на чолі з царем Агамемноном боролось із Троєю. Саме завдяки такій загарбницькій активності мікенці змогли утвердити своє панування в Егейському світі⁵⁶.

Причини зникнення мікенської цивілізації залишаються предметом наукових дискусій. Одна з найпоширеніших версій пояснює її занепад тим, що ахейці, які були виснажені походами, наприкінці XIII ст. до н.е. не змогли протистояти набігам дорійців, а також інших грецьких племен – іонійців та еонійців. Нові племена, що перебували ще на стадії первісного ладу, вже володіли технологією обробки заліза, що й дало їм військову перевагу.

Під час вторгнення дорійці відразу почали руйнувати палаци та укріплення. Хоча добре захищені центри – Мікени й Тірінф встояли, то менш укріпленні поселення було знищено, а значна кількість населення загинула.

Існує також інша версія, яка припускає, що падіння мікенської цивілізації відбулось через внутрішні конфлікти, які призвели до соціальної напруги та міжусобних воєн. Також, ці процеси могли супроводжуватися кліматичними змінами, посухами та землетрусами⁵⁷. У результаті мікенська цивілізація занепала, завершивши етап крито-мікенської культури.

⁵⁵ Cartwright, M.. Mycenaean Civilization. World History Encyclopedia, 2019. URL: https://www.worldhistory.org/Mycenaean_Civilization/ (дата звернення 05.10.2025)

⁵⁶ Левчук Л. Історія світової культури. Київ : Центр навчальної літератури, 2019. 111 с.

⁵⁷ Cartwright, M.. Mycenaean Civilization. World History Encyclopedia, 2019. URL: https://www.worldhistory.org/Mycenaean_Civilization/ (дата звернення 05.10.2025)

Після зникнення мікенської цивілізації розпочалась глибока криза в соціальному, політичному та культурному житті давньогрецьких племен. Наступний період розвитку, що охоплює XI – IX ст. до н. е., отримав декілька назв: Гомерівський, раньоархаїчний або період «Темних віків». Крайня назва періоду є умовною, бо цей період, можливо, і не був таким похмурим, оскільки грецька культура та торгівля продовжились після падіння мікенців, просто не на тому рівні, що раніше.

Темні віки в Греції розпочалися після колапсу бронзової доби, коли цивілізації східного Середземномор'я стрімко занепадали приблизно у 1200-1150 рр. до н.е..

У цей період великі палаци та поселення почали занепадати: частину з них було зруйновано, інші мали сліди пожеж, а деякі були покинуті. Іноді руїни могли повторно заселятись, але нові поселення були набагато скромнішими. Ті хто проживав у покинутих палацових комплексах, і те населення, яке жило у глиняних будиночках навколо них, можливо, були на одному економічному рівні. Археологічні знахідки цього періоду не дають свідчень про розкішне життя того часу.

Тоді ж торгівля з іншими державами припинилась, відбувся спад сільськогосподарського виробництва, розпочався дефіцит основних продуктів харчування, що, в свою чергу, спричинило скорочення чисельності населення. Проте, існували окремі регіони, такі як Аттика та Евбея, де населення продовжувало існувати так само як і раніше, лише на скромнішому рівні⁵⁸.

Зокрема, на острові Евбея активно розвивалось поселення Лефканді, археологічно досліджене у 1960-х. рр. Його датують приблизно 1200-950 рр. до н.е.. Під час розкопок було виявлено рештки давньогрецького поселення та низку поховань із поховальними елементами, які свідчили про торговельні зв'язки між Евбеєю, Кіпром та Єгиптом⁵⁹.

⁵⁸ Mark, Joshua J.. Greek Dark Age. World History Encyclopedia, 2023. URL: https://www.worldhistory.org/Greek_Dark_Age/ (дата звернення 05.10.2025)

⁵⁹ Knodell, Alex R.. Societies in Transition in Early Greece: An Archaeological History. Oakland: University of California Press, 2021. 125 с.

Особливої уваги заслуговує поховальний комплекс, названий археологами «Могила героя». У ньому було знайдено рештки впливового вождя та його дружини: чоловіче тіло було кремованим, загорнутим в тканину та похованим в бронзовій вазі з Кіпру, разом із вишуканим мечем, а жінку поховали разом із коштовностями та ножем із слонової кістки. Розміри та конструкція поховання свідчили про високий статус похованих та матеріальне багатство громади. Таким чином, саме Лефканді є яскравим прикладом поселення, на яке відносно не вплинули грецькі «темні віки» або яке змогло швидше відновитися після занепаду⁶⁰.

Важливою ознакою цього періоду стало зникнення писемності, через що не залишилось історичних свідчень про ті часи. Лінійне письмо В, що стало надбанням мікенців, і яке використовували бюрократи для письма припинили використовувати, а грецький алфавіт занепав та не мав розвитку до 800 р. до н.е.⁶¹.

Попри це, було й дуже важливе надбання – саме в цей час греки навчилися виплавляти залізо, що згодом стало основою для розвитку ремесл, сільського господарства та військової справи⁶².

Поступово, а саме в 1050-800 рр. до н.е., відбувались процеси відновлення господарства, запустився процес розвитку промисловості, відновились торгівля та культурний розвиток, розпочалось формування нових традицій. Усе це створило передумови для появи суспільного устрою, який був описаний давньогрецьким поетом Гомером, саме тому цей період отримав назву гомерівського⁶³.

Суспільство гомерівської доби почало розвиватись наприкінці «темних віків», тоді ж відбувся активний розвиток політичного життя. У цей час аристократія почала виділятися і претендувати на економічне та політичне

⁶⁰ Mark, Joshua J.. Greek Dark Age. World History Encyclopedia, 2023. URL: https://www.worldhistory.org/Greek_Dark_Age/ (дата звернення 05.10.2025)

⁶¹ Knodell, Alex R.. Societies in Transition in Early Greece: An Archaeological History. Oakland: University of California Press, 2021. 11 с.

⁶² Левчук Л. Історія світової культури. Київ : Центр навчальної літератури, 2019. 112 с.

⁶³ Mark, Joshua J.. Greek Dark Age. World History Encyclopedia, 2023. URL: https://www.worldhistory.org/Greek_Dark_Age/ (дата звернення 05.10.2025)

панування⁶⁴. Існувала племінна організація, у якій кожне плем'я очолювали лідери, що згодом ставали царями. Їх вважали «першими серед рівних», і вони мали вирізнятися войовничістю та мудрістю. Цар відповідав за захист племені від загарбників, вирішення суперечок у громаді і виконував релігійні обов'язки. Поряд із царем виникли рада старійшин та народні збори, які формували норми права та обов'язки серед громадян.

У цей період на території Давньої Греції почали формуватись міста-держави. Спочатку їх було близько десятка, але згодом їх кількість зросла до 150. Серед них: Спарта, Фіви, Коринф, Мілет, саме вони згодом стали визначними центрами торгівлі, культури та ремесла.

Соціальна структура міст-держав була простою. На вершині стояв цар, за ним була знать, далі – вільне населення. У цей час вже почало з'являтися рабство, проте воно було нерозвинутим та не було головною робочою силою. Жінки не мали ані громадянства, ані політичних прав. Сім'ї були патріархальними: батько мав повну владу над дітьми, а жінки займались переважно домашнім господарством⁶⁵.

Завдяки суспільному розвитку та відновленню торгівлі писемність була відновлена. На початку VIII ст. до н.е. завдяки контактам із розвинутими цивілізаціями Близько Сходу, зокрема з фінікійцями, греки переосмислили свою систему письма. Між 950-750 рр. до н.е. фінікійський алфавіт було взято за основу, але із важливою інновацією – введенням літер для позначення голосних звуків⁶⁶.

Поява алфавітного письма відкрила нові можливості для збереження усної творчості. Саме в цей час на основі багатовікових усних переказів співців і поетів з'являються перші зразки давньогрецької літератури. Грецький поет Гомер зміг написати дві поеми «Іліаду» та «Одіссею», в яких описуються

⁶⁴ Левчук Л. Історія світової культури. Київ : Центр навчальної літератури, 2019. 113 с.

⁶⁵ Paterson, Matthew. Ancient Greece Life During the Homeric Age: Political, Social, Economic, and Religious Life. URL: <https://www.polisciconnect.com/ancient-greece-life-during-the-homeric-age/> (дата звернення 05.10.2025)

⁶⁶ Mark, Joshua J.. Greek Dark Age. World History Encyclopedia, 2023. URL: https://www.worldhistory.org/Greek_Dark_Age/ (дата звернення 05.10.2025)

подвиги воїнів Троянської війни. Ці твори стали основою формування грецької літератури⁶⁷.

Період «темних віків» був для Греції часом занепаду. Попри втрату писемності, скорочення населення та ослаблення торгівлі, греки змогли зберегти культурні традиції, також освоїли нові технології, зокрема обробку заліза, і поступово почали формувати нову соціальну та політичну організацію. Відродження письма і поява полісів засвідчили перехід до нового етапу – архаїчної доби, коли Стародавня Греція почала активно розвиватись в усіх сферах життя.

Архаїчна доба (VIII–VI ст. до н.е.) стала переломною в розвитку грецької культури, у цей час відбулися величезні зміни в мові, суспільстві, мистецтві, архітектурі та політиці. Це сталося завдяки зростанню населення в Греції, збільшенню обсягів торгівлі, що, в свою чергу, призвело до колонізації та розвитку нових інтелектуальних ідей, найважливішою з яких була демократія⁶⁸.

У цю добу була подолана багатовікова ізольованість Греції, розпочалося повторне освоєння забутих морських шляхів до Південно-Східної Малої Азії та Африки. Через соціальну та демографічну напруженість, зокрема через голод і бідність, молоді греки вирушали на пошуки нових родючих земель – до узбережь Азовського та Чорного моря, на береги Італії та Сицилії. Завдяки такій територіальній експансії виникла велика кількість грецьких колоній, яка змінила грецьке суспільство на краще.

Вихід греків у Середземномор'я сприяв активному розвитку торгівлі та ремесла. Колонії підтримували тісні зв'язки з метрополіями в континентальній Греції, а згодом ставали посередниками в міжнародній торгівлі. Завдяки цьому почала формуватись грошова система та зростало значення грошей. Ремісництво теж активно розвивалось, і згодом виділилось в окрему галузь. Зросла якість ремісничих виробів, а майстри почали позначати свої роботи, що свідчило про зникнення анонімності.

⁶⁷ Гаврюшенко О. Історія світової культури. Київ: Кондор, 2006. 104 с.

⁶⁸ Lloyd, James. "Greek Archaic Period." World History Encyclopedia, 2012. URL: https://www.worldhistory.org/Archaic_Period/ (дата звернення 05.10.2025)

Колонізація сприяла розвитку рабовласництва. У той час була організована торгівля рабами, яка забезпечувала надлишок дешевої робочої сили, що дозволяло мати рабів не лише аристократичній знаті, а й заможним селянам. Поступово важку працю почали перекладати на рабів, що дало грекам більше часу на дозвілля та розваги. Саме з архаїчного періоду почали формуватись основи класичного рабства.

Також, активно розвивалось і сільське господарство, оскільки колонізація розв'язала територіальну та продовольчу проблему. Колонії почали забезпечувати материкову Грецію хлібом, розвивався ринок, який стимулював сільськогосподарське виробництво⁶⁹.

В архаїчний період не всі орні землі активно оброблялися. Ферми були невеликі й зазвичай розташовувались поблизу поселень. На них вирощували різноманітні культури одночасно, щоб у разі неврожаю через клімат чи людський фактор уникнути катастрофи. Найпоширенішими були пшениця, ячмінь, бобові, виноград, оливки, фрукти та овочі. Саме оливки та виноград, з яких виготовляли олію та вино, вважались головними товарними культурами.

Займались і скотарством, однак воно відігравало другорядну роль. Переважно розводили овець та кіз заради м'яса, молока та вовни. Утримання волів було занадто дорогим, тому лише представники аристократії могли дозволити собі декілька стад великої рогатої худоби⁷⁰.

Надзвичайно важливим було те, що в архаїчний період відбувся розвиток міста-держави або поліса. Його первісна форма поступово змінювалась: у крито-мікенську епоху поліс був місцем перебування вождя та його війська, в гомерівську добу – укріпленням, а вже в архаїчний час він перетворився на самоврядну громаду з міським центром і прилеглими поселеннями. Серед них домінували Афіни та Спарта – два головні осередки, які розвивались у різних напрямках.

Афіни були центром розвитку культури, торгівлі та демократії. В архаїчний період політика Афін зазнавала серйозних змін, почало зростати

⁶⁹ Левчук Л. Історія світової культури. Київ : Центр навчальної літератури, 2019. С. 114, 115.

⁷⁰ Osborne, Robin. Greece in the Making: 1200–479 BC (2 ed.). London: Routledge, 2009. С. 27-28, 34.

невдоволення населення через пануюче становище аристократії. У VII ст. до н.е. формою влади в грецьких полісах була тиранія – форма одноособової влади, встановленої насильницьким шляхом. Тирані були вихідцями із аристократичних родів або непересічними особами. Коли вони були при владі, то намагалися вирішити конфлікти між різними соціальними верствами, обмежувати багатих на користь бідних⁷¹.

На межі VII–VI ст. до н.е. вперше відбулась спроба реформувати суспільно-політичне життя завдяки виданню писаних законів. Вперше таку реформу провів Драконт приблизно у 622-621 рр. до н.е., створивши письмовий звід законів.

Хоча до нашого часу ці письмові закони не збереглися, відомо, що Драконт запровадив поняття навмисного та ненавмисного вбивства, увів позику під заставу власної особи. Також, його конституція відзначилась неймовірною жорстокістю, оскільки найсуворіші покарання могли бути застосованими навіть до крадіїв яблука, а смертна кара була обрана як покарання за більшість злочинів⁷². Реформи Драконта були першим кроком до створення правової системи, яка хоч трохи вгамовувала інтереси нижчих верств населення. Але політична влада надалі залишалась в руках багатіїв.

Тому, наступні важливі зміни були здійснені Солоном (594-593 рр. до н.е.), саме він зміг перебудувати соціально-політичну систему Афін, і тим самим закласти основи афінської демократії. Його реформи були спрямовані не на усунення самої нерівності, а радше на пом'якшення її наслідків. Найвідомішим його введенням була сейсахтея – скасування боргового рабства. Цим законом він заборонив використовувати власну особу як заставу для позики, звільнив тих, хто вже був рабом через борги, а також, зміг повернути на батьківщину тих, хто втік або був проданим⁷³.

⁷¹ Гриценко Т. Б. Культурологія. Київ: Центр учбової літератури, 2009. С. 44, 45.

⁷² Augustyn, Adam. "Draconian laws". Encyclopædia Britannica, 2022. URL: <https://www.britannica.com/topic/Draconian-laws> (дата звернення 05.10.2025)

⁷³ Lloyd, James. "Greek Archaic Period." World History Encyclopedia, 2012. URL: https://www.worldhistory.org/Archaic_Period/ (10.10.2025)

Варто зазначити, що попри тиск зі сторони нижчих верств населення Солон відмовився проводити перерозподіл земель, попри це він зосередився на підвищенні загального добробуту. Він почав заохочувати ремесла, реформував торгівлю. Наприклад, експорт харчових продуктів був обмежений, пшеницю взагалі було заборонено вивозити, щоб уникнути дефіциту, але оливкову олію заохочували до продажу. Разом із цим він увів нові ваги та міри, почав карбувати нові афінські монети, які змогли витіснити іноземні. Завдяки таким реформам Солон бідність повністю не зникла, але значно зменшилась⁷⁴.

Після реформ Солон розпочалась політична нестабільність, оскільки він змушений був покинути Афіни на 10 років через скарги з усіх боків. Після Солон в Афінах розпочалась тиранія Пісістратидів – це був короткий рід афінських тиранів, який розпочався із правління Пісістрата у 560 р. до н.е.. Хоча він був одноосібним правителем, Пісістрат зберіг солонівські закони. Також, мав симпатію до найбідніших, створював реформи в інтересах селян, наприклад роздавав сільській бідноті землі. Після його смерті в 528 р. до н.е. сини – Гіппій та Гіппарх продовжили правління.

Завдяки періоду тиранії цього роду розпочалась національна єдність афінського населення, міщани мали гордість за свій поліс, а також гідність. Афіни стали центром зосередження влади, там почали розвиватись громадські роботи, розпочалось активне будівництво храмів, доріг, навіть каналізації.

Проте у 510 р. до н.е. Гіппія та Гіппарха було вигнано через те, що вони втратили підтримку населення та інтриги, які були навколо них. І після боротьби між впливовими родами та падіння тиранії до влади прийшов Клісфен приблизно у 508 р. до н.е., який прославився тим, що провів реформи, які змогли змінити грецьке суспільство⁷⁵.

Замість чотирьох старих племен він поділив громадян на десять нових, що допомогло зменшити вплив родової знаті. Також, він створив Раду п'ятисот, до якої мали входити представники усіх демів (територіальних округів). У свою

⁷⁴ Augustyn, Adam. "Draconian laws". Encyclopædia Britannica, 2022. URL: <https://www.britannica.com/topic/Draconian-laws> (дата звернення 10.10.2025)

⁷⁵ John Boardman, Jasper Griffin, Oswyn Murray. The Oxford History of the Classical World. Oxford University Press, 1986. 30, 31 с.

чергу, демам надали право самостійно вибирати своїх членів та частково вирішувати судові справи, таке рішення дало громадам більше самостійності⁷⁶. Законодавчі функції виконувала еклексія – народні збори, а контроль за посадовими особами здійснював ареопаг (спеціальний наглядовий орган)⁷⁷.

Ще однією важливою реформою, була започаткована Клісфеном процедура ostracismu, тобто, всенародне голосування на публічних зборах, за результатами якого могли вигнати будь-яку особу, яку вважали небезпечною або занадто впливовою. Таким чином, звичайні повноправні громадяни могли обмежити кар'єру занадто амбітних, некомпетентних або корумпованих політиків⁷⁸.

Завдяки реформам Солон та Клісфена афінські громадяни відчували реальну участь у громадському житті та відповідальність за долю поліса. Політична система поступово набувала демократичного характеру⁷⁹, що згодом стало основою для подальшого культурного та політичного розвитку Афін⁸⁰.

На відміну від Афін, які впевнено рухались до демократії, Спарта залишалася військовою аристократичною державою з жорсткою системою контролю над громадянами. Вона утворилася після вторгнення дорійців у Лакедемон у XI чи X ст. до н.е.. Спартанці змогли підкорити більшу частину місцевого ахейського населення та перетворити його на рабів-ілотів. Населення, яке добровільно визнало їх владу, увійшло до складу держави як періекти, вони були особисто вільними, але позбавлені політичних прав.

Ранню Спарту очолювало два царя-басилевси, які виконували військові, політичні та релігійні функції. Також, існувала рада старійшин – герусія та народні збори – апелла, але вони радше мали формальний характер.

Суспільна атмосфера загострилась після завоювання Мессіни, оскільки збільшилось число ілотів, і щоб уникнути повстань, від кінця VII ст. до н.е. Спарта перетворилась на замкнену військову організацію, де все суспільне

⁷⁶ Osborne, Robin. *Greece in the Making: 1200–479 BC* (2 ed.). London: Routledge, 2009. С. 279, 280.

⁷⁷ Левчук Л. *Історія світової культури*. Київ : Центр навчальної літератури, 2019. 117 с.

⁷⁸ Cartwright, Mark. "Cleisthenes." *World History Encyclopedia*, 2016. URL:

<https://www.worldhistory.org/Cleisthenes/> (дата звернення 10.10.2025)

⁷⁹ Osborne, Robin. *Greece in the Making: 1200–479 BC* (2 ed.). London: Routledge, 2009. 281 с.

⁸⁰ Левчук Л. *Історія світової культури*. Київ : Центр навчальної літератури, 2019. С. 117 с.

життя підкорювалось дисципліні⁸¹. Такі події спонукали до проведення реформ, які провів Лікурґ. Його закони зобов'язували громадян дотримуватись суворого способу життя, мати мінімум майна, розкоші та свободи. Найважливішим політичним принципом законів Лікурґа було, щоб усі були рівними та підпорядковувались інтересам держави⁸².

Така система була досить ефективною для військової справи, оскільки вже в середині VI ст. до н.е. Спарта змогла підкорити досить великі поліси – Коринф, Мегари, Сикіон. Відомо, що вона навіть намагалась втручатися в політичні справи Афін.

Однак із часом стало зрозуміло, що така жорстока модель правління вичерпала себе. Вона стримувала економічний та культурний розвиток, що призвело до застою у соціально-політичному житті. У результаті Спарта не залишила культурній спадщині жодного поета, філософа чи митця⁸³.

Архаїчна доба стала фундаментом для подальшого розвитку грецької цивілізації. У цей час сформувалася нова модель політичної організації – рабовласницький поліс, у якому проживали вільні громадяни та працювали на благо свого міста-держави. Розвинулась торгівля, зросла роль грошей, ремесл та сільського господарства, а найголовніше було закладено основи демократії. Саме в цю добу було покладено соціальні, політичні та культурні передумови, які сприяли розквіту Греції у класичну добу.

Класичний період в Греції припадає на V – IV ст. до н. е., і він став вершиною розвитку грецької цивілізації в політичному та культурному вимірі. Саме в цей період остаточно утвердилась афінська демократія, яка дала суспільству нові ідеї, почуття та думки⁸⁴.

Перемога у греко-перських війнах (500-449 рр. до н.е.) створила сприятливі умови для розвитку економіки, торгівлі, мистецтва та філософії. Через зовнішню загрозу, попри внутрішні суперечки, грецькі поліси змогли

⁸¹ Левчук Л. Історія світової культури. Київ : Центр навчальної літератури, 2019. С. 117, 118.

⁸² Osborne, Robin. *Greece in the Making: 1200–479 BC* (2 ed.). London: Routledge, 2009. 171, 172 с.

⁸³ Левчук Л. Історія світової культури. Київ : Центр навчальної літератури, 2019. 118 с.

⁸⁴ Грищенко Т. Б. Культурологія. Київ: Центр учбової літератури, 2009. 48 с.

об'єднатись та вдало протистояти ворогу, а це сформувало ідею еллінської ідентичності та єдності.

Цей період відзначився тим, що рабство набуло своєї класичної форми та стало засобом економіки на відміну від архаїчного рабства, яке використовувалось задля домашніх потреб. Раби почали виготовляти продукцію, яка була орієнтована на ринок. Також, кількість рабів у класичний період значно зросла, зокрема після завершення грецько-перських війн⁸⁵.

V ст. до н.е. стало періодом розквіту грецької демократії. Спарта, яка тривалий час була головним суперником Афін, втратила провідну роль. Це сталося через ряд причин, але чи не найголовнішою була постійна загроза повстань серед – ілотів здебільшого мессенців, які розмовляли грецькою мовою та мали національну свідомість. Тому спартанці були змушені зосередитись на внутрішньому контролі, що обмежувало їхні зовнішньополітичні амбіції⁸⁶. Натомість самі Афіни, здобувши славу переможців у греко-перських війнах, стали наймогутнішим і найвпливовішим полісом. Саме вони очолили культурний та політичний розвиток Греції аж до її підкорення македонцями⁸⁷.

Зокрема, передумовою зростання впливу Афін у грецькому світі був Делоський союз 478-404 рр. до н.е., який після завершення греко-перських війн було перейменовано в Афінівський морський союз. Наявність потужного флоту сприяла активному розвитку ремесл та збільшенню кількості рабів, таким чином, Афіни стали центром торгівлі всього еллінського світу.

Економіка дедалі більше почала орієнтуватися на ринок, розпочався активний імпорт хліба із інших держав, зросло значення міського ремісництва та купців, а значення морської справи виросло, тоді як роль сільського господарства та аристократичної знаті поступово почала занепадати. Усе це змінило соціальну структуру поліса – у політичному житті почали переважати інтереси ремісників, купців, моряків і міщан⁸⁸.

⁸⁵ Левчук Л. Історія світової культури. Київ : Центр навчальної літератури, 2019. 124 с.

⁸⁶ John Boardman, Jasper Griffin, Oswyn Murray. The Oxford History of the Classical World. Oxford University Press, 1986. 116 с.

⁸⁷ Гаврюшенко О. Історія світової культури. Київ: Кондор, 2006. 112 с.

⁸⁸ Левчук Л. Історія світової культури. Київ : Центр навчальної літератури, 2019. 124 с.

Цей період афінського піднесення пов'язаний з іменем Перікла – видатного політичного діяча. Час його правління часто називають «віком Перікла» та «золотим віком», адже його вплив поширювався далеко за межі Афін і визначав розвиток усього грецького світу протягом усього V ст. до н.е., залишивши помітний слід навіть після його смерті.

Перікл був палким прихильником демократії, і саме його ініціативи заклали підґрунтя для подальшого розвитку демократичних принципів. Водночас він активно сприяв розвитку культури, мистецтва та прагнув посилити військово-політичну могутність Афін⁸⁹.

Найважливішими ініціативами Перікла, які на практиці втілили ідеї демократії, те, що він скасував майновий ценз, встановив оплату за обіймання деяких посад, а також зробив жеребкування при їх розподілі, що дало змогу залучити до громадського життя навіть нижчі верстви населення⁹⁰. За його правління розпочалось масштабне будівництво, що збільшило кількість робочих місць. Наприклад, агору (площу) було відбудовано та розширено, також, розпочалось будівництво храмів Акрополя, включаючи Парфенон, яке розпочалось в 447 р. до н.е.. Також, у цей час аристократія втратила панівне становище, але зберігала політичну роль через гарну освіту, саме це підтримувало певну стабільність в полісі⁹¹.

Шляхом проведення такої політики Афіни зміцнились серед своїх союзників Делоського союзу. Завдяки сильному флоту та економічному розквіту, вони встановили єдину валюту, систему мір і ваги, поступово перетворивши союз на Афінську морську державу – архе. У 454 р. до н.е. союзну скарбницю було перенесено до з Делоса до Афін, що стало символом підпорядкування союзників та найвищого впливу Афін у Греції⁹².

⁸⁹ Mark, Joshua J. "Pericles." World History Encyclopedia, 2018. URL: <https://www.worldhistory.org/pericles/> (дата звернення 10.10.2025)

⁹⁰ Левчук Л. Історія світової культури. Київ : Центр навчальної літератури, 2019. 124 с.

⁹¹ Mark, Joshua J. "Pericles." World History Encyclopedia, 2018. URL: <https://www.worldhistory.org/pericles/> (дата звернення 10.10.2025)

⁹² John Boardman, Jasper Griffin, Oswyn Murray. The Oxford History of the Classical World. Oxford University Press, 1986. 117 с.

Крім того, класичний період ознаменувався надзвичайним розвитком культури та філософської думки. У культурі відображались головні риси цього періоду: ідеї єдності еллінського світу, розвиток демократії та усвідомлення населення свого значення як вільного громадянина поліса. Саме в цю добу цінності свободи, активної участі у громадському житті та прагнення гармонії проявились в мистецтві, філософії, літературі та архітектурі⁹³.

У цей час період творило багато митців у різних культурних сферах: драматурги Есхіл, Софокл та Арістофан, великі філософи Сократ, Платон та Арістотель, скульптори Фідій та Мирон та інші відомі мислителі. Саме тут склались основи європейської інтелектуальної традиції, що вплинули на подальший розвиток західної цивілізації⁹⁴.

Проте, вже з кінця V ст. до н.е. ситуація в грецькому світі почала ускладнюватись, а епоха Перікла не могла тривати вічно. Поступово почали накопичуватись серйозні внутрішні проблеми, постійно тривало протистояння між двома типами державного устрою – демократичним (Афіни) та олігархічним (Спарта), яке поступово лише загострювалось. Також, у суспільстві відчувалось невдоволення від жінок і рабів через безправність, а союзники Афін відчували себе підданими. Такі події привели до Пелопоннеської війни 431-404 рр. до н.е., в якій перемогу здобула Спарта, а з поразкою Афін завершилось існування Афінської архе⁹⁵.

Після закінчення Пелопоннеської війни розпочалася криза, яка охопила всі грецькі поліси. Через внутрішні суперечки та війну грецьке суспільство було ослабленим, і цим вирішив скористатись Філіп II Македонський, який зібрав військо та пішов у наступ на найближчі грецькі війська. Він зміг без особливого опору захопити багаті поліси, золоті рудники Фракії, а в 338 р. до н.е. переміг в битві під Херонеєю, що дозволило йому об'єднати грецькі міста-держави під владою Македонії⁹⁶.

⁹³ Левчук Л. Історія світової культури. Київ : Центр навчальної літератури, 2019. 127 с.

⁹⁴ Mark, Joshua J.. "Pericles." World History Encyclopedia, 2018. URL: <https://www.worldhistory.org/pericles/> (дата звернення 10.10.2025)

⁹⁵ Левчук Л. Історія світової культури. Київ : Центр навчальної літератури, 2019. 126 с.

⁹⁶ Mark, Joshua J.. "Ancient Greece." World History Encyclopedia, 2013. URL: <https://www.worldhistory.org/greece/> (дата звернення 17.10.2025)

Саме після цих подій завершується класичний період, який став «золотою добою» давньогрецької цивілізації, коли було досягнуто вершини демократії, мистецтва та філософії. Відтак розпочинається нова доба – елліністичний період, коли під владою Александра Македонського та його наступників грецька культура поширилась далеко за межі Греції.

Елліністична доба (остання третина IV ст. до н.е. – останні десятиліття I ст. до н.е.) розпочалась після правління та завоювань Александра Македонського. Йому вдалося створити величезну імперію, до складу якої увійшли раніше незалежні грецькі поліси й східні території (Єгипет, Сирія, Персія, Мала Азія)⁹⁷.

Правитель у новоствореній імперії проводив лояльну політику: він не прагнув знищити завойовані народи, а його метою було об'єднати їх під керівництвом греків та македонців задля створення спільної держави, у якій би народи жили злагоджено та розвивали спільну культуру⁹⁸.

Однак, коли в 323 р. до н.е. Александр Македонський помирає, то розпочинається запекла боротьба за владу між його родичами та полководцями. Ця боротьба тривала майже 20 років і завершилась формуванням трьох великих монархій, на чолі яких стояли правителі – діадохи. Приблизно до 275 р. до н.е. остаточно утвердились: Єгипетська держава з правлячою династією Птолемеїв, Селевкідська держава в Передній Азії та Македонія, з якої, власне, і походив рід Александра, а його спадкоємці династія Антигонідів правила до завоювання Римом⁹⁹.

Утворення нових монархій привело до змін у політичному та суспільному житті. Насамперед, в елліністичну добу замість незалежних полісів утворились великі монархії з централізованою владою. Громадяни більше не брали активної участі в управлінні, як в класичний період. Рішення почали прийматись правителем, який мав абсолютну владу, а не народом¹⁰⁰. Таким

⁹⁷ Гаврюшенко О. Історія світової культури. Київ: Кондор, 2006. 121 с.

⁹⁸ Левчук Л. Історія світової культури. Київ : Центр навчальної літератури, 2019. 139 с.

⁹⁹ John Boardman, Jasper Griffin, Oswyn Murray. The Oxford History of the Classical World. Oxford University Press, 1986. 271, 272 с.

¹⁰⁰ Simonin, Antoine. "Hellenistic Period." World History Encyclopedia, 2011. URL: https://www.worldhistory.org/Hellenistic_Period/ (дата звернення 17.10.2025)

чином, грецький поліс в елліністичну добу втратив свою незалежність, і почав виконувати роль звичайної одиниці місцевого управління, яка знаходиться під владою царя.

У класичну добу завдяки реформам вдавалось підтримувати баланс між владою народу та повноваженнями багатіїв. Заможні афіняни служили суспільству та активно підтримували життя полісу, вони давали кошти на проведення релігійних свят та утримання флоту, і завдяки таким діям здобували повагу. Але громада не дозволяла занадто вирізнитись серед інших, зокрема Періклу, народ відмовив у пропозиції оплатити деякі будівельні роботи.

Натомість в добу еллінізму заможні люди почали відігравати важливу роль, вони були посередниками між містом та монархією, до якої належало місто, і це давало їм ще більше повноважень. Свої статки в межах міста вони розміщували більш відкрито. Такі події привели до того, що демократія почала занепадати, а народ втратив свій вплив на політичні процеси. Попри це, населення міста не втратив прихильності до нього, і воно продовжувало відігравати роль осередка спільності для громадян¹⁰¹.

Разом із занепадом полісної системи, почала зникати особлива грецька культура тому, що вона змішувалась із культурою Сходу та втрачала свою унікальність. У середині IV ст. до н.е. грецькі міста втратили незалежність, але Афіни та Коринф мали певні ознаки самостійності, але безпосередньо підкорювались Македонії.

Розпочалось переміщення культурних центрів та політично-економічного розвитку на Схід, де активно засновували нові міста, куди, згодом переїжджали греки. Грецькі поліси опинились поза головних торгових шляхів, тому ремесло і торгівля почали занепадати. Також, змінилося ставлення до класичного рабства, коли привілеєм грека було його вільне становище, а рабами ставали варвари, то в цю добу самі греки могли потрапити у боргове рабство.

В елліністичний період через асиміляцію народів в межах однієї імперії почала зникати думка, що нібито греки вищі за інших. Етнічні відмінності

¹⁰¹ John Boardman, Jasper Griffin, Oswyn Murray. The Oxford History of the Classical World. Oxford University Press, 1986. 279 c.

припинили відігравати важливу роль як у класичний період, а натомість головними зашились лише соціальні відмінності. Через такі зміни почала розповсюджуватись єдина грецька офіційна мова усіх елліністичних держав – коте.

Попри те, що період еллінізму не був особливо сприятливим для Греції, він виявився вдалим саме для культурного розвитку на той час. Оскільки ще залишались грецькі Афіни, острівні поліси Кос, Родос та Делос, які були культурними осередками та куди з'їжджалось чимало митців, які пропагували грецькі культурні традиції.

Але нова культура сильно відрізнялась від культури класичної доби, оскільки вона стала космополітичною через те розміри імперії та кількість народів, які в ній проживали. Елліністична культура змогла поєднати грецькі традиції із досягненнями інших народів. Також, культура цієї доби відображала внутрішній стан людини, яка вже не була мешканцем рідного поліса, а почала шукати себе у великому та централізованому світі. Тому саме в елліністичну добу з'явилися ідеї індивідуалізму, які раніше не були притаманними для мислителів¹⁰².

Елліністичний період був перехідним між класичним грецьким світом та добою утворення великих імперій. Культура цього часу була розвинутою, але вже з II–I ст. до н.е. на політичну арену починає виходити Римська республіка, яка підкорює елліністичний світ. Але такі події не поклали початок занепаду елліністичної культури, а навпаки, римляни захоплювались нею та самі ж перейняли мову, мистецтво та науку. Грецький вплив залишався досить помітним і при римському пануванні. Із цього часу вже розпочалась нова доба розвитку античної культури – римський період¹⁰³.

Витоки римської культури починаються ще з найдавніших часів, коли на Апеннінському півострові із общин латинян та сабинян почало формуватись римське населення. Тоді ще не було величезної держави, а лише зароджувалось невелике поселення на пагорбах під річкою Тибр.

¹⁰² Левчук Л. Історія світової культури. Київ : Центр навчальної літератури, 2019. 140,141 с.

¹⁰³ Там само. 148 с.

Першим етапом розвитку Римської держави був царський період (VIII–VI ст. до н.е.). У цей час у місті правили легендарні царі, формувались перші соціальні структури, релігійні традиції та основи майбутньої державності.

Першим царем Риму був Ромул, але ймовірно, що його ім'я було вигаданим пізнішими античними істориками задля пояснення про походження назви міста Рим. Його описували як засновника політично-соціальних та військових інституцій і як войовничого царя. Імена ще шести царів збереглись в пам'яті стародавніх римлян, але про їх діяння майже немає згадок. Три останні царі Тарквіній Старший, Сервій Туллій і Тарквіній Гордий, які за легендами були батьком і сином, і походили з Етрурії змогли здійснити міське перетворення Риму на етруский лад.

Царський етап закінчився, коли до влади прийшов останній жорстокий цар Тарквіній Гордий, який убив свого попередника. Він узурпував владу, тероризував Сенат, а також знущався із римського населення та примушував до важких громадських робіт. Згодом населення повстало та вигнало його з Риму, і від цієї події 509 р. до н.е. бере свій початок період Римської республіки¹⁰⁴. Це був новий етап політичного та культурного розвитку Риму, який згодом зміг його перетворити на найсильнішу державу Середземномор'я.

У царську добу римляни досягли успіхів у культурі та господарстві. Завдяки грекам та етрускам вони змогли засвоїти покращені методи обробітку землі, навчились вирощувати виноград, а також запозичили алфавіт та полісний устрій. У місті активно розвивались ремесла та торгівля, завдяки вигідному розташуванню на перехресті шляхів та на великій судноплавній річці. Спочатку засобом обміну була худоба, а перші торгівельні зв'язки були із Грецією та Карфагеном¹⁰⁵.

Період Римської республіки (кінець VI ст. до н. е. – остання чверть I ст. до н. е.) був новим етапом розвитку античної культури, зокрема римської. Після вигнання останнього царя в Римі почав формуватись республіканський устрій,

¹⁰⁴ Badian, E., Saller, R.P., Vermeule, E.D.T.. "Ancient Rome." Encyclopedia Britannica, 2025. URL: <https://www.britannica.com/place/ancient-Rome> (дата звернення 17.10.2025)

¹⁰⁵ Левчук Л. Історія світової культури. Київ : Центр навчальної літератури, 2019. 157 с.

замість царя на чолі управління державою стояли два консули, які обирались раз на рік. Вони виконували роль військових командувачів. Важливу роль відігравав Сенат, який мав великий вплив через авторитет своїх членів, хоча теоретично він мав відігравати дорадчу функцію для магістратів та населення. Були й народні збори, які поділялись на два види: центуріатні, вони вирішували питання війни та миру, також обирали військових посадовців і плебінні, які займалися цивільними питаннями та мали законодавчі функції. Важливої ролі почала набувати думка громадян у політичному та культурному житті.

Також, значною подією було створення спеціальною комісією із 10 осіб першого писаного кодексу законів у 451 р. до н.е., який було викарбовано на 12 табличках і виставлено на форумі. Кодекс регулював майже усі сфери життя та став основою права¹⁰⁶.

Отже, антична культура є однією з найзначущіших і найвпливовіших цивілізаційних систем, яка справила глибокий вплив на подальший розвиток європейської та світової культури. Її періодизація охоплює складний шлях еволюції — від становлення міфологічно-релігійних уявлень у гомерівську добу до розквіту філософії, науки й мистецтва в класичний період, а згодом — до інтеграції елліністичних і римських традицій у єдину культурну парадигму. Кожен історичний етап античності характеризувався специфічними формами світогляду, типами мистецького мислення та духовними пріоритетами, які визначали не лише художні й інтелектуальні досягнення епохи, а й формували новий гуманістичний ідеал людини. Якщо архаїчний період заклав основи релігійно-міфологічного світосприйняття, то класичний період став часом гармонійного поєднання раціоналізму й естетизму, уособленого в творчості Софокла, Фідія, Платона, Арістотеля. Елліністична епоха, натомість, відзначилася пошуками нових форм індивідуального самовираження, космополітизму та духовного синкретизму, а римська культура — практичністю, системністю та правовим мисленням, що зумовило її універсальний характер.

¹⁰⁶ The Editors of Encyclopaedia Britannica. "Roman Republic". Encyclopedia Britannica, 2025. URL: <https://www.britannica.com/place/Roman-Republic> (дата звернення 18.10.2025)

Антична культура постала як органічна єдність матеріального й духовного світу, міфу й логосу, національного й загальнолюдського, і саме тому вона стала неперехідним еталоном інтелектуальної зрілості людства, що визначив ідейні засади європейського гуманізму та гуманітарної освіти наступних століть.

2.2. Основні складові античної культури

Антична культура – це унікальний синтез духовних, інтелектуальних і художніх надбань, який став основою європейської цивілізації та гуманістичної традиції. Її складові утворюють складну систему взаємопов'язаних елементів, серед яких провідне місце посідають філософія, мистецтво, література, релігія, наука, архітектура, театр і політична культура. Кожна з цих складових не лише відображала еволюцію світогляду античної людини, а й стала фундаментом формування ідеалів гармонії, міри та краси, що визначили європейське розуміння культури загалом.

Цілісність античного світогляду забезпечувалася єдністю релігійно-міфологічної картини світу, філософського осмислення природи та соціальної організації суспільства, що втілювалося як у мистецьких формах, так і в системі освіти.

Антична культура, будучи поліцентричною, формувалася у двох головних векторах – грецькому та римському. Грецький тип культури заклав філософсько-естетичні засади, визначив поняття краси, доброчесності, гармонії, натомість римська культура надала античності раціонально-практичного характеру, сприяючи становленню державності, права та громадянських цінностей¹⁰⁷. Саме синтез цих двох традицій забезпечив цілісність античної культурної системи, де ідеали духовності й інтелектуальності поєднувалися з прагматизмом та інституційною стабільністю.

Особливу увагу дослідники приділяють філософії як головному стрижню античної культури. Саме філософія у Стародавній Греції набула статусу

¹⁰⁷ Вовк М. П. Античний світ і його роль у формуванні європейської цивілізації. Львів: Літопис, 2010. 45 с.

універсального знання, покликаного пояснити не лише природу, а й моральні принципи буття¹⁰⁸. В архаїчний період (VIII – VI ст. до н. е.) відбувається філософське осмислення світу. З'явилася натурфілософія, яка була заснована на логіці та розумі. Мислителі почали задумуватись про створення знань про Всесвіт на науково обгрунтованих теоріях, а не на вірі в божество. Відомими представниками натурфілософії є Фалес, який вважав, що першооснова Всесвіту – це вода, його учень Анаксімен та Геракліт, саме його багато вчених вважають засновником діалектики. Саме філософи цього періоду заклали основу для майбутньої філософії європейської думки¹⁰⁹.

Класичний період давньогрецької філософії (V-IV ст. до н.е.) став переломним у розвитку раціонального мислення та науки. Відбувся перехід від міфологічного пояснення світу до логічного аналізу, виникли основи етики і політики, які вплинули на розвиток європейської думки. Натурфілософія надалі процвітала, але від середини V ст. до н.е. мислителі зосередились на людині як на особливому об'єкті філософських роздумів¹¹⁰.

Розквітла діяльність софістів – мандрівних філософів і вчителів риторики. Їхня роль зростала через піднесення демократії, оскільки була потреба у володінні політичного красномовства, чого софісти і навчали. Вони досліджували мову, людську психологію через її важливість для мистецтва риторики і дебатів.

За Платоном, першим софістом був Протагор, автор вислову «Людина є міра всіх речей». До школи софістів належать Горгій, Гіппій та Критій, їхні ідеї заклали основу для дискусій про природу знання, моралі та суспільного устрою.

Найвидатнішими представниками філософської думки класичного періоду був Сократ, Платон й Аристотель, саме вони прагнули глибшого пізнання істини.

¹⁰⁸ Ісаєв П. І. Класична античність література мистецтво філософія. Одеса: Моряк, 2013. 102 с.

¹⁰⁹ Тюрменко І. Культурологія: теорія та історія культури. Київ: Центр навч. літ., 2010. 111 с.

¹¹⁰ Левчук Л. Історія світової культури. Київ: Центр учбової літератури, 2019. С.130

Сократ (470-399 рр. до н. е.) не залишив жодного писемного твору. Його вчення дійшли до нашого часу завдяки записам сучасників, зокрема через діалоги Платона¹¹¹.

Платон та Аристотель – видатні учні Сократа, які надалі розвивали, започатковану Сократом, гуманістичну філософську традицію.

Платон (427-347 рр. до н. е.) був найвідомішим учнем. Він створив універсальну ідеалістичну світоглядну систему. Вважав, що будь-яку річ можна знищити, а ідею зруйнувати ніколи не зможе ні людина, ні час. . Філософ вірив у переселення душ, вважав, що душа перед тим як вселитись в тіло перебувала у світі ідей – вічному просторі, де існує справжнє знання. Людина має звернутися до самопізнання і почати шукати істину, щоб вийти із матеріального світу. Піднесення до світу ідей є сенсом людського існування¹¹².

Аристотель (384-322 рр. до н. е.) завершив добу класичної філософії. Він намагався виділити філософію в окрему науку і дати їй наукове обґрунтування . Філософ вважав, що ідеї – це початок матерії, яка була нейтральною і мінливою. Вчив, що було три види душі: рослинна, тваринна і розумна. Вони належали людям протягом життя, і лише розумна душа була властивою людям, після смерті з'єднувалась із розумом світу. Люди могли користуватись благами земного життя, але в розумних мірах¹¹³.

Період еллінізму у грецькій філософії характеризувався й надалі пануванням грецької традиції, а нові школи продовжувались зароджуватись, для них було характерним визнання людської цінності та моральних установ. У цей період варто виділити діяльність стоїків, кініків та діяльність Епікура (341-270 рр. до н.е.)¹¹⁴.

До античної філософії, також, належить філософія і Стародавнього Риму (II ст. до н.е. – V ст.). На початках римської філософії, вона мала дещо теоцентричний характер, оскільки римляни вірили в багатьох богів і існування

¹¹¹ Возняк С. Філософія Стародавнього світу. Ч.2 Антична філософія. Івано-Франківськ: Плай, 2004. С. 59-64

¹¹² Plato. The Republic. Translated by Benjamin Jowett. London: Oxford University Press, 1908.

URL: <https://classics.mit.edu/Plato/republic.html> (дата звернення 18.10.2025)

¹¹³ Aristotle. Nicomachean Ethics. Translated by W. D. Ross. Kitchener: Batoche Book, 1999.

URL: <https://classics.mit.edu/Aristotle/nicomachaen.html> (дата звернення 18.10.2025)

¹¹⁴ Тюрменко І. Культурологія: теорія та історія культури. Київ: Центр навч. літ., 2010. 122 с.

духів. Згодом із поширенням еллінізму після завоювання Римом Греції філософія набула практичного характеру, оскільки в ній поєднувались такі риси: дисципліни, прагнення римлян домінувати над природою та основна – бажання поширити свої вчення серед інших народів¹¹⁵.

Одним із найвідоміших римських мислителів був Марк Туллій Цицерон (106-43 рр. до н.е.). В основі його філософії були різні вчення – епікуреїзм, стоїцизм, платонізм тощо. Він знаходив дещо спільне у поглядах представників цих шкіл та тоді давав власні твердження щодо тих чи інших питань. Він видав декілька праць – «Про дружбу», «Про обов'язки».

До кінця доби античності центр філософії перемістився із Афін до Александрії (Єгипту), де культурні традиції заходу та сходу перетнулися та вилились у різні культурні надбання, зокрема у філософію. Одним із відомих представників цього часу є Філон Александрійський (бл. 25 р. до н.е. – 50 р. н.е.). Головним його об'єктом вчення був Бог, якого він вважав неосяжним та справжнім буттям.

Завершальною течією філософії доби античності став неоплатонізм, який заснував Плотин (204-270 рр.). Ця течія зародилась у важкі часи, коли почала розпадатись рабовласницька система, а сама філософія почала зливатись із релігією. Тому основним вченням Плотина був Бог як першоджерело усього в світі¹¹⁶.

Важливими елементами античної культури є архітектура та скульптура. Так, архітектура як і інші складові античної культури, вважається фундаментом для усієї майбутньої європейської традиції. У Стародавній Греції було створено чимало архітектурних шедеврів, і усі вони мали свої певні особливості.

Для грецьких полісів було характерним збудувати асиметричну цитадель, де обов'язково був храмовий комплекс – акрополь, а навколо площі-агори розкидалось торгівельне поселення, так зване верхнє та нижнє місто. Прості житла греки будували досить простими, не надаючи зайвої пишності, тим часом як громадська архітектура (храми, театри, площі), яка будувалась задля

¹¹⁵ Возняк С. Філософія Стародавнього світу. Ч.2 Антична філософія. Івано-Франківськ: Плай, 2004. С. 127.

¹¹⁶ Бичко А.К., Бичко І.В., Табачковський В.Г. Історія філософії. Київ, 2001. С. 41-49.

практичних потреб громадян полісів, почала набувати культурних ознак через те, що її почали будувати дуже красивою та для прикраси і величі міста.

Найважливішою ознакою античної архітектури є наявність ордерної системи. Для грецької були притаманні три ордери – доричний, іонічний та коринфський. Такі грецькі колони мали простий гармонійний вигляд, баланс між вертикалями та горизонталями, а елементи самого ордеру були об'ємними¹¹⁷.

До античної архітектури належить і римська, яка була дуже грандіозною та складнішою в будівельній техніці. Римляни переважно будували споруди практичного призначення, такі як: акведуки, дороги, мости, мури, міські цирки. Почали будувати й базиліки, а базиліка зі склепінним перекриттям стала прототипом християнської церкви. Значною пам'яткою є форум Романум, де знаходилось багато храмів – храм Сатурна та храм богині Конкордії, а також, інших громадських споруд.

Важливою пам'яткою архітектури є збудований в I ст. Колізей – амфітеатр, в якому проходило безліч гладіаторських боїв та в якому могло знаходитись декілька тисяч глядачів, а також «храм всіх богів» Пантеон збудований у II ст., саме у ньому вперше акцент із зовнішнього образу було перенесено на внутрішній вигляд будівлі¹¹⁸.

Антична скульптура почала зароджуватись у середині VII ст. до н.е. Саме для неї було типовим зображення дівочої та юнацької фігур, які не мали пропорцій та були одноманітними. Скульптурне мистецтво продовжило активно розвиватись і в класичний період. У цей час митці свої вироби встановлювали у храмах або простонеба. Рівень досконалості в цей період значно зріс, оскільки майстри навчилися виробляти скульптури динаміці, тобто у русі. Видатними представниками цього періоду були Мірон, який створив «Дискобол», що прославилась завдяки надзвичайній реалістичності та Фідій, який витворив Зевса для храму в Олімпії.

В елліністичну добу мистецтво скульптури продовжувало надалі розвиватись. У цей час воно набуває поетичного стилю, з'являються нові стилі

¹¹⁷ Горбик О. Архітектура Стародавньої Греції: Стильові риси, їх змістовність та актуальність. 2016. С. 32-34.

¹¹⁸ Маслова С., Шишкань І. Архітектура стародавнього Риму. 2017.

– гігомантия та скульптурна мініатюра. Відомим скульптором став Харес, який зміг спорудити на острові Родос 30-ву скульптуру бога Геліоса – Родоський Колос, який одним із 7-ми чудес світу, але, на жаль, вона не зберіглась до нашого часу, бо в 224 р. до н.е. була зруйнована під час землетрусу¹¹⁹.

Так як і в інших сферах, грецька скульптура мала вплив і на раннє римське скульптурне мистецтво, і елліністичні надбання розповсюдились по всіх завойованих територіях Римом. До II ст. до н.е. більшість скульпторів, які жили в Римі були поневоленими греками, їхні імена рідко записувались. Самі ж римляни вважали, що скульптура була більше хобі ніж професією.

Відмінною рисою римської скульптури був портретний живопис, саме тут римляни створювали своєрідні роботи, які вирізнялись реалістичним методом виконання та точності зображення людських рис. Ще однією відмінністю римського живопису була його швидка розповсюдженість по державі, але до нашого часу його зразків не збереглося¹²⁰.

У добу Республіки скульптурні зображення були трьох видів: надгробні статуї, статуї та погруддя. Скульптура часи Римської імперії теж продовжувалась розвиватись, на відміну від республіканських скульптурних портретів, які були напрочуд спокійними та гармонійними, в імперських починає прослідковуватись певна тривога, оскільки республіканські ідеали для людей були втрачені¹²¹.

Антична культура мала високий рівень урбанізації. За даними археологічних досліджень, у період розквіту Римської імперії понад 1200 міст мали статус муніципіїв, із яких близько 30 досягали населення понад 100 тисяч осіб¹²². Афіни, Александрія, Коринф і Рим стали центрами не лише політичного, а й інтелектуального життя. У цих містах діяли філософські школи, театри, бібліотеки. Так, Александрійська бібліотека, заснована близько 295 р. до н.е., налічувала за різними оцінками від 400 до 700 тисяч сувоїв, що

¹¹⁹ Тюрменко І. Культурологія: теорія та історія культури. Київ: Центр навч. літ., 2010. С. 113,116,121

¹²⁰ Henig, Martin (ed, Ch 3, "Sculpture" by Anthony Bonanno), *A Handbook of Roman Art*, Phaidon, 1983. С. 94-95

¹²¹ Шмельова Т.В. Мистецтво скульптури. Житомир: Вид-во Житомирського державного університету ім. Івана Франка, 2018. С. 71-73

¹²² Osborne R. *Greece in the Making 1200–479 BC* London, Routledge, 2009. 400 с.

робить її найбільшим науковим зібранням античності¹²³. Цей факт свідчить про виняткову увагу греків і римлян до знань, освіти й науки як основи державного розвитку.

Важливим елементом античної культури була міфологія. Вона віддзеркалювала як жили громадяни Стародавньої Греції та Риму, їхні переживання та вірування, яким вони уявляли майбутнє та минуле. Давньогрецька міфологія почала свій розвиток ще з архаїчного періоду. Тоді були вірування у вигляді фетишизму, коли люди вважали, що у неживих предметів була душа та поклонялися їм. Наприклад, богів і героїв створювали у вигляді дерев'яних чи кам'яних фігурок та давали їм сакрального значення – богиня Ладона на Делосі була у вигляді поліна. Із часом відбувся перехід до анімізму, коли грецьке населення почало вірити, що всі природні об'єкти та явища мали душу. Богів тоді уявляли як прекрасних людей, їм надавали якнайкращих якостей та детально уявляли усі риси зовнішності, вони обов'язково були безсмертними.

Зрозуміло, що у ті часи суспільство мало свою соціальну структуру, яка і вплинула на формування цілого пантеону богів, які також мали свою ієрархію богів, напівбогів та героїв. Улюбленцем греків тоді був Геракл, який зміг здійснити 12 подвигів¹²⁴.

У класичний період міфологія набрала нової форми, а саме героїчної. Починають з'являтися герої, які відважно перемогли різноманітних страховиськ. Велику кількість добрих божків заміняє могутній Зевс, якому всі інші боги мають підкорятись. Проживали вони на горі Олімп. У міфах цього періоду часто розповідалось про кохання Зевса до інших богинь або навіть до смертних жінок, у результаті чого народжувались діти або менші боги.

Важливою у міфології була богиня Афінa, яка немала матері, а з'явилась на світ вийшовши відразу дорослою із голови Зевса. Вона прославилась своєю надзвичайною красою та мудрістю. У міфах про Аполлона розповідається про

¹²³ Simonin A. Hellenistic Period World History Encyclopedia. 2011, URL: https://www.worldhistory.org/Hellenistic_Period/ (дата звернення 18.10.2025)

¹²⁴ Антична література. За редакцією А. А. Тахо-Годі. Київ, 1976. С.14-15

його героїчні подвиги, перемоги, але й про його ревності, які були властиві богам. Деякі міфи мали й релігійну основу. Відомою є розповідь про створення світу та занепад людства – міф про П'ять віків¹²⁵.

В елліністично-римський період міфологія почала перетворюватись на літературні прийоми. Проте, в останні чотири віки античності, коли у філософській течії зародився неоплатонізм, а його мислителі саме на міфології почали будувати саму філософію – міфологія почала відроджуватись, але не в суспільно-політичному житті¹²⁶.

Антична культура створила унікальну літературну традицію, яка стала джерелом сюжетів, образів і моральних архетипів для всього подальшого європейського письменства. Саме в античності сформувалися основні жанри європейської літератури – епос, трагедія, комедія, лірика, історіографія, риторика, і було встановлено класичні канони композиції та стилю¹²⁷. Гомерівські поеми «Іліада» і «Одіссея» стали першими зразками художнього осмислення національної історії, а твори Есхіла, Софокла і Евріпіда започаткували традицію психологічного аналізу персонажа. Згодом римські автори, такі як Вергілій, Горацій і Овідій, не лише адаптували грецькі жанри, а й розвинули їх у нових ідеологічних і філософських контекстах, створюючи універсальний тип літературного героя – носія громадянських чеснот, вірності та мужності.

Образотворче мистецтво є теж надзвичайно важливою складовою античної культури. Воно бере свій початок ще з керамічних розписів мешканцями Криту. Вони розфарбовували глеки білою або червоною фарбами на чорному тлі, дуже часто зображували рослинний орнамент. Із подальшим розвитком критян кераміку почали розфарбовувати коричневим лаком, вже на світлому фоні і зображувати морські елементи.

У гомерівський період художній рівень теж знаходився на досить високому рівні. Тоді існувало два основних стилі – протогеометричний і

¹²⁵ Pollard, J.R.T., Adkins, A. "Greek mythology." Encyclopedia Britannica, October 11, 2025. URL: <https://www.britannica.com/topic/Greek-mythology>. (дата звернення 18.10.2025)

¹²⁶ Антична література. За редакцією А. А. Тахо-Годі. Київ, 1976. С. 24

¹²⁷ Пашенко В. І. Пашенко Н. І. Антична література. Київ: Либідь, 2001. 41 с.

геометричний. Найбільшою цінністю для дослідження мистецтва цього часу є великі посудини культового характеру, оскільки на них знаходиться орнамент, який надзвичайно збагачений різноманітними сценами із життя греків, а також простими геометричними лініями. При розкопках афінського кладовища біля Дипилонських міських воріт археологами було знайдено амфору VIII ст. до н.е., на якій було зображено цілу сцену оплакування померлого. Саме гомерівський період дав поштовх до активного розвитку художнього мистецтва у наступні етапи розвитку античної культури¹²⁸.

У класичний період мистецтво як і інші культурні елементи досягло свого розквіту. Тогочасні художники переважно у своїх творах намагались передати гармонію та спокій. У середині V ст. до н.е. вершину свого розвитку здобув вазовий живопис. Тут зародилась техніка чорних фігур, великі успіхи були у зображенні людського тіла як в русі, так і в спокійному положенні. У IV ст. до н.е., не зважаючи на занепад Афін як політичного та культурного центру мистецтво продовжувало розвиватись. Часто почали зображувати сюжети із афінської драми, яка розквітала у V ст. до н.е. завдяки творами Софокла, Есхіла. Переважно посуд розмальовували сюжетами із творів драматургів¹²⁹.

Елліністичний період відзначився поширенням мозаїки, на якій переважно зображувались різноманітні пейзажі та сцени із поезії Геронда та Феокріта. Згодом, настінний живопис став розповсюдженим явищем, ним почали прикрашати не лише храми, а й житло звичайних людей. Найвідомішими мозаїками, які збереглися є «Мозаїка Олександра», мозаїка «Полювання на оленів». До нашого часу дійшла дуже мала кількість грецького живопису, але у Вірміні було знайдено надзвичайно цінні фрагменти. Саме грецькі майстри змогли покласти основи художнього мистецтва, які згодом будуть наслідувати усі європейські митці¹³⁰.

¹²⁸ Carpenter, Thomas H. *Art and myth in ancient Greece*. Thames & Hudson, 2022.

¹²⁹ Hemingway, Colette, and Seán Hemingway. "The Art of Classical Greece (ca. 480–323 B.C.)." In Heilbrunn Timeline of Art History. New York: The Metropolitan Museum of Art, 2000. URL: http://www.metmuseum.org/toah/hd/tacg/hd_tacg.htm (дата звернення 18.10.2025)

¹³⁰ Rostovtzeff, M. "Ancient Decorative Wall-Painting". *The Journal of Hellenic Studies*, 1919

Мистецтво у Римську добу було теж надзвичайно розвинутим. Проте до сучасності збереглась надзвичайно мала кількість картин та розписів. У першу чергу найпоширенішими були настінні розписи на штукатурці, але й були розповсюдженими розписи на дереві та слоновій кістці. Вважається, що саме Студій запровадив техніку розмальовування стін, де зображував сади, гаї, ліси. Римські художники, ймовірно, подорожували по різних селах та містах, а побачене малювали в зошитах, а пізніше – на стінах¹³¹. Зображували й тварин, людей, повсякденні сцени, портрети.

Для давньогрецького суспільства музика була звичайним явищем, оскільки вона була присутня при різних життєвих ситуаціях жителів Еллади: на шлюбах, розвагах, на релігійних церемоніях, на вшануванні богів та на похоронах. У наш час можна лише уявляти як би могла звучати давньогрецька музика, а це можна зробити завдяки літературним описам, зображенням на вцілілій кераміці та археологічним розкопкам. Саме слово «музика» має грецьке походження, а саме від доньок Зевса – «муз». У першу чергу музика була пов'язана із міфами та легендами.

Піфагор вперше заявив, що музика підпорядковується під ті самі закони гармонії, що й увесь космос. Він і його послідовники досліджували і аналізували математику звуку, вони змогли відкрити закономірності, які стали основою для подальшого розвитку музики.

У Стародавній Греції було декілька видів найпопулярніших пісень – це був гімн, який виконувався при зверненні до божества; просодіон – спеціальний тип гімну, який вихваляв того чи іншого бога; дифірамби – це пісні, які зазвичай виконували на святах та розвагах. Музичні інструменти були теж досить різноманітними – ліра (струнний інструмент), кіфара (важча версія ліри, на якій грали професійні музиканти), арфа (чи ненайвідоміший струнний інструмент), гідравліс (сучасник органа) та салпнікс (мідна труба, зазвичай використовували у військових походах), тимпан (барабан)¹³².

¹³¹ Department of Greek and Roman Art. "Roman Painting." In *Heilbrunn Timeline of Art History*. New York: The Metropolitan Museum of Art, 2000. URL: http://www.metmuseum.org/toah/hd/ropt/hd_ropt.htm (дата звернення 18.10.2025)

¹³² Landels, John G. *Music in Ancient Greece and Rome* (1st ed.). Routledge, 1999.

Для Стародавнього Риму музика була теж надзвичайно важливою. Нею, так само, як і в Стародавній Греції супроводжували важливі події у житті римлян – це спортивні ігри, свята, жертвоприношення та похорони. Свій початок давньоримська музика бере ще з етрусських часів, коли її використовували при військових походах¹³³.

У Римі музика була надзвичайно важливою для виховання. Існували вчителі, яка навчали охочих співів та гри на музичних інструментах, особливо заможних людей. Деякі римські мислителі вважали, що справжні музиканти повинні багато років вчитись та вдосконалювати свої навички, слідувати за своїм харчування, бути фізично активним¹³⁴.

Римські музичні інструменти були досить різноманітними. Серед духових відомо про римську тубу, корну (своєрідний ріг), трубу та версії сучасної флейти і сопілки. Струнними були ліра, кіфара (семиструнний інструмент). Були й різноманітні ударні інструменти – сіструм (брязкальце) та цимбали¹³⁵.

Наступний етап розгляду основних складових античної культури логічно передбачає звернення до тих аспектів, які забезпечили її тривкий вплив на подальший розвиток європейської цивілізації. Серед них – суспільно-політична організація, право, побут і соціальні інституції, що формували фундамент гуманістичного мислення. Саме античний світ започаткував більшість понять, які визначають європейську ідентичність: демократію, громадянські права, особисту свободу, поняття поліса як осередку культурного і духовного життя. Поняття громадянськості та суспільного блага в античній культурі було нерозривно пов'язане з етичним обов'язком кожного громадянина перед спільнотою, що згодом стало моделлю для формування демократичних державних систем¹³⁶. Афінська демократія V ст. до н.е. демонструє це найвиразніше: понад 30 000 громадян мали право брати участь у народних

¹³³ Scott, J.E., "Roman Music", The New Oxford History of Music, Oxford: Oxford University Press, 1957.

¹³⁴ Ardelean, Ioan. "Vocal music in Ancient Rome", Proceedings of the Education, Research Creation Symposium, 2022.

¹³⁵ Scott, J.E., "Roman Music", The New Oxford History of Music, Oxford: Oxford University Press, 1957.

¹³⁶ Зубенко О. Г. Античність і світова культурна традиція. Харків: Основа, 2009. 189 с.

зборах, приймати закони й контролювати посадовців. У цьому полягала новаторська ідея: влада належить не монарху, а народу.

Особливу роль у розвитку античної культури відігравало право, котре набуло системного вигляду в Римі. Римське право, кодифіковане у Законі дванадцяти таблиць у 451–450 рр. до н.е., стало основою європейської правової традиції¹³⁷. Протягом наступних століть воно вдосконалювалося й систематизувалося, особливо у період Принципату та пізньої імперії. Саме в римському праві вперше чітко сформульовано поняття *jus civile* (права громадянина) і *jus gentium* (права народів), що передбачало рівність усіх суб'єктів перед законом і заклало основу для сучасного правового гуманізму¹³⁸. Римська правова культура базувалася на раціоналізмі та повазі до формальної процедури, що забезпечило її універсальність і життєздатність упродовж двох тисячоліть.

Серед суспільних складових античної культури важливою є економічна структура, адже саме матеріальна база визначала рівень розвитку ремесел, торгівлі, науки й освіти. У V–IV ст. до н.е. на території Аттики функціонувало близько 700 майстерень, які виробляли кераміку, зброю, прикраси й тканини¹³⁹. Середня чисельність населення грецького поліса становила 20–25 тисяч осіб, при цьому раби складали близько третини населення, у самих Афінах їх було понад 100 тисяч. Римська імперія досягла ще більшого економічного масштабу: її територія охоплювала понад 5 млн квадратних кілометрів, а чисельність населення у II ст. н.е. перевищувала 60 мільйонів осіб¹⁴⁰. Така соціально-економічна база сприяла активному розвитку міст, будівництву доріг, амфітеатрів, акведуків, бібліотек і громадських лазень, які стали не лише інфраструктурними, а й культурно-освітніми центрами.

¹³⁷ Augustyn A. Draconian laws Encyclopaedia Britannica онлайн ресурс. URL: <https://www.britannica.com/topic/Draconian-laws> (18.10.2025)

¹³⁸ Андрусяк Н. І. Античність у світовій культурі: монументальна спадщина її значення в XX–XXI ст. Київ: Наукова думка, 2012. 205 с.

¹³⁹ Вовк М. П. Античний світ і його роль у формуванні європейської цивілізації. Львів: Літопис, 2010. 154 с.

¹⁴⁰ Wasson D. L. Roman Republic World History Encyclopedia. 2016, URL: https://www.worldhistory.org/Roman_Republic/ (дата звернення 18.10.2025)

У контексті освітньо-педагогічних ідей античності варто зазначити, що в системі афінської освіти існувала чітка структура: початкове навчання (читання, письмо, рахунок, музика), гімнасії (гімнастика, військова підготовка) та академії (філософія, риторика). У Римі освітні заклади – граматичні та риторичні школи забезпечували підготовку молоді до державної служби, що сприяло підвищенню рівня освіченості суспільства. Цей освітній ідеал формував не лише інтелект, а й мораль, зокрема поняття *virtus* – доблесті, мужності, чесності, що було основою античної етики¹⁴¹.

Антична культура також започаткувала наукові уявлення про історичний розвиток. Геродот і Фукидід стали першими істориками, які намагалися описати події не через призму міфів, а на основі спостереження, аналізу й критики джерел. Їхні твори охоплюють понад 500 подій і близько 100 історичних персоналій, що робить античну історіографію найповнішим свідченням епохи¹⁴². Ця раціональна установка на документальність і логічність викладу сприяла формуванню європейської історичної науки.

Антична культура являє собою унікальний феномен інтеграції інтелектуального, духовного, політичного та художнього начал. Вона створила універсальну модель цивілізаційного розвитку, засновану на принципах гармонії, логосу й гуманізму, котрі зберігають своє значення й у сучасному культурно-освітньому просторі. Саме тому античність залишається не лише історичною епохою, а й живою традицією, що продовжує впливати на зміст і структуру шкільних підручників, формуючи в учнів уявлення про першооснови європейської культури як спадкоємиці античного світу.

Антична людина не лише створювала мистецькі та інтелектуальні шедеври, а й формувала нову концепцію буття, у центрі якої – гармонія між тілесним і духовним, людиною й космосом, логосом і природою. Саме ця синтетична єдність стала «метафізичною основою європейського гуманізму»,

¹⁴¹ Too Y. L. Education in Greek and Roman Antiquity editor Leiden Boston, Brill, 2001. 174 с.

¹⁴² Левчук Л. Історія світової культури. Київ: Центр навчальної літератури, 2010. 267 с. URL: https://shron1.chtyvo.org.ua/Levchuk_Larysa/Istoria_svitovoi_kultury.pdf (дата звернення 18.10.2025)

що забезпечила тяглість культурних смислів від античності до сучасності¹⁴³. Розуміння людини як «міри всіх речей» - головна філософська максима софістів і гуманістів класичної епохи, виявилася тим духовним стрижнем, який об'єднав усі культурні галузі: від архітектури до філософії, від права до поезії.

У сфері естетики античність установила класичний ідеал краси, який базувався на гармонії, пропорційності та внутрішній рівновазі. Давньогрецький скульптор Поліклет у трактаті «Канон» визначив математичні пропорції ідеального людського тіла, що згодом стали основою для ренесансної концепції гармонійної людини. Архітектура й скульптура несли не лише художнє, а й філософське навантаження, вони відображали порядок космосу, у якому людина розглядалася як мікрокосм. Відповідно до цього у храмових спорудах, таких як Парфенон або храм Гери в Пестумі, співвідношення висоти колон до ширини фасаду дорівнювало 9:4, що забезпечувало візуальну рівновагу, котра символізувала досконалість світобудови¹⁴⁴. Цей принцип гармонії став універсальним естетичним законом, який згодом перейняли архітектори епохи Відродження.

Антична культура не лише формувала індивідуальні естетичні смаки, а й виховувала соціальні чесноти. Виховання (пайдейя) передбачало розвиток не лише інтелекту, а й моральності, фізичної досконалості та громадянської відповідальності. Платон у «Державі» підкреслював, що ідеальний громадянин має бути освіченим, поміркованим і вірним законам поліса, а його виховання повинно поєднувати музику, гімнастику та філософію¹⁴⁵.

Отже, антична культура була не лише сукупністю досягнень у сфері мистецтва, філософії чи науки, а цілісною системою світоглядних орієнтирів, які визначили шляхи розвитку людства. Її універсальні цінності – краса, розум, гармонія, міра, справедливість стали наріжними каменями європейської цивілізації. Саме тому звернення до античної спадщини у шкільних

¹⁴³ Яковенко О. А. Антична спадщина у формуванні європейської гуманітарної традиції. Київ: Академперіодика, 2016. 144 с.

¹⁴⁴ Вахірова Л. М. Вплив античної культури на мистецтво раннього середньовіччя. Одеса: Морський видавничий дім, 2013. 87 с.

¹⁴⁵ Wasson D. L. Roman Republic World History Encyclopedia. 2016, URL: https://www.worldhistory.org/Roman_Republic/ (дата звернення 21.10.2025)

підручниках є не лише педагогічною необхідністю, а й способом утвердження безперервності культурної традиції, що формує світогляд молодого покоління у контексті гуманістичних ідей та загальнолюдських цінностей.

РОЗДІЛ 3

ВІДОБРАЖЕННЯ АНТИЧНОЇ КУЛЬТУРИ В ШКІЛЬНИХ ПІДРУЧНИКАХ

3.1. Антична культура в навчальних програмах та підручниках історії, літератури та мистецтва

Питання відображення античної культури у шкільних навчальних програмах і підручниках історії, літератури та мистецтва є важливим складником формування гуманітарної освіти, оскільки саме через ці дисципліни сучасна молодь знайомиться з культурними, філософськими та естетичними основами європейської цивілізації. Аналіз навчального матеріалу засвідчує, що антична доба посідає значне місце у шкільних курсах історії стародавнього світу, зарубіжної літератури та мистецтва, хоча глибина і якість репрезентації матеріалу залежать від авторських концепцій, часу створення підручника й освітніх стандартів, затверджених Міністерством освіти і науки України¹⁴⁶.

Навчальна програма є основою для складання підручника. Тому важливо здійснити аналіз її змісту і структури задля простеження як саме вивчення античної культури перетворюється у навчально-методичний матеріал.

У навчальній програмі для 6 класу «Історія України. Всесвітня історія. 6 клас» для закладів загальної середньої освіти авторів І. О. Піскарьова, О.В. Бурлака, В. В. Майорський, Т. В. Мелешенко, І. Я. Щупак для вивчення історії Стародавньої Греції та Стародавнього Риму виділяється два розділи. В них для засвоювання теми виділено по одній частині «Культура Давньої Греції» та «Культура Давнього Риму». У навчальній програмі зазначено ключові теми для опанування, зокрема «Міфологія. Релігія. Наукові здобутки. Олімпійські ігри. Пам'ятки мистецтва Мінойської цивілізації, «золотої доби» грецької культури, еллінізму. Видатні діячі давньогрецької культури. Історичне значення давньогрецької культури» для Стародавньої Греції. З римської історії передбачено теми: «Римська культура як продовження античної традиції

¹⁴⁶ Єфремова Н. А. Проблеми репрезентації історичного матеріалу в шкільних підручниках. Київ: Видавництво "Освіта", 2018. 103 с.

Давньої Греції. Релігія в Стародавньому Римі: від язичництва до християнства. Пантеон римських богів. Християнське вчення. Ісус Христос. Перші християнські громади і церкви. Перетворення християнства на державну релігію. Розвиток наукових знань. Пам'ятки мистецтва Стародавнього Риму. Історичне значення давньоримської культури». Ця навчальна програма окреслює чіткі змістові орієнтири щодо вивчення античної культури, забезпечуючи учнів комплексним уявленням про основні елементи античної культури¹⁴⁷.

Для повноти дослідження варто проаналізувати другу навчальну програму для 6-го класу «Історія України. Всесвітня історія. 6 клас» для закладів загальної середньої освіти автори О. Гісем, О. Мартинюк, Н. Сорочинська, Я. Василенко. У цій програмі для вивчення історії античності виділено 1 розділ «Антична цивілізація та її взаємодія із суспільствами, що сформувались на українських землях». У навчальній програмі, також є теми, спрямовані на вивчення античної культури: Троянська війна як історична подія та культурний спадок, Писемність, релігія та мистецтво Давньої Греції. Філософія - «любов до мудрості», Грецький культурний простір: еллінізм. Елліністичні держави, Українські землі в добу Античності: Велика Скіфія. Господарство, побут, вірування. Скіфські кургани. Цар Атей, Писемність, релігія та мистецтво Давнього Риму. Повсякденне життя за часів республіки та імперії: простота і розкіш»¹⁴⁸.

Якщо порівняти ці навчальні програми, то можна виявити, що перша програма¹⁴⁹ матеріал подає більш структуровано, розділяє вивчення

¹⁴⁷ Піскарьова І.О., Бурлака О.В. Модельна навчальна програма «Історія України. Всесвітня історія. 6 клас» для закладів загальної середньої освіти. «Рекомендовано Міністерством освіти і науки України» наказ Міністерства освіти і науки України від 12.07. 2021 № 795. URL: <https://mon.gov.ua/static-objects/mon/sites/1/zagalna%20serednya/Navchalni.prohramy/2021/14.07/Model.navch.prohr.5-9.klas.NUSH-poetap.z.2022/Hromad.ta.istor.osv.hal/Ist.Ukr.Vsesv.ist.6-kl.Piskarova.ta.in.14.07.pdf> (дата звернення 29.11.2025)

¹⁴⁸ Гісем О., Мартинюк О. Модельна навчальна програма «Історія України. Всесвітня історія. 6 клас» для закладів загальної середньої освіти. «Рекомендовано Міністерством освіти і науки України» (наказ Міністерства освіти і науки України від 18.10.2022 № 921.

URL: <https://mon.gov.ua/static-objects/mon/sites/1/zagalna%20serednya/Navchalni.prohramy/2021/14.07/Model.navch.prohr.5-9.klas.NUSH-poetap.z.2022/Hromad.ta.istor.osv.hal/Ist.Ukr.Vsesv.ist.6-kl.dlya.ZZSO-Hisem.ta.in.14.07.pdf> (дата звернення 29.11.2025)

¹⁴⁹ Піскарьова І.О., Бурлака О.В. Модельна навчальна програма «Історія України. Всесвітня історія. 6 клас» для закладів загальної середньої освіти. «Рекомендовано Міністерством освіти і науки України» наказ Міністерства

Стародавньої Греції та Стародавнього Риму на окремі тематичні блоки, у кожному з яких є чітко визначений перелік понять і елементів культури. У другій програмі ¹⁵⁰античність розглядається в межах одного узагальненого розділу, він об'єднує грецьку і римську цивілізації та акцентує на їхньому взаємозв'язку з українськими землями. Головною відмінністю є те, що перша програма містить ширший перелік тем, які пов'язані із релігією, тоді як в другій програмі філософія виділяється як окремий напрям античної духовної культури.

У навчальній програмі «Мистецтво. 7-9 класи (інтегрований курс)» для закладів загальної середньої освіти (авт. О. М. Івасюк, О. А. Комаровська, В. Г. Власова, Л. М. Гринишина, Г. О. Кізілова, О. В. Лобова, Л. Й. Назар) для вивчення античної культури виділено один розділ у 8-му класі «Мистецька картина життя очима античної людини», у якому є теми: Музичні мотиви в міфах Давньої Греції. Античні теми і сюжети в різних музичних і музичносценічних жанрах. Піфагор - музикант; музична картина Всесвіту в античній «гармонії сфер». Мистецтво Скіфії і Причорномор'я. Театр та акторське мистецтво античності: Греція і Рим ¹⁵¹.

Досить змістовною є навчальна програма «Мистецтво. 7–9 класи (інтегрований курс)» для закладів загальної середньої освіти (авт. Л.Г. Кондратова), у ній як і в попередній навчальній програмі, теми з вивчення античної культури подаються у 8-му класі. До них входять: Античний стиль в мистецтві. Історія розвитку мистецтва Давньої Греції й Давнього Риму.

освіти і науки України від 12.07. 2021 № 795. URL: <https://mon.gov.ua/static-objects/mon/sites/1/zagalna%20serednya/Navchalni.prohramy/2021/14.07/Model.navch.prohr.5-9.klas.NUSH-poetap.z.2022/Hromad.ta.istor.osv.hal/Ist.Ukr.Vsesv.ist.6-kl.Piskarova.ta.in.14.07.pdf> (дата звернення 29.11.2025)

¹⁵⁰ Гісем О., Мартинюк О. Модельна навчальна програма «Історія України. Всесвітня історія. 6 клас» для закладів загальної середньої освіти. Рекомендовано Міністерством освіти і науки України (наказ Міністерства освіти і науки України від 18.10.2022 № 921.

URL: <https://mon.gov.ua/static-objects/mon/sites/1/zagalna%20serednya/Navchalni.prohramy/2021/14.07/Model.navch.prohr.5-9.klas.NUSH-poetap.z.2022/Hromad.ta.istor.osv.hal/Ist.Ukr.Vsesv.ist.6-kl.dlya.ZZSO-Hisem.ta.in.14.07.pdf> (дата звернення 29.11.2025)

¹⁵¹ Івасюк О., Комаровська О. Модельна навчальна програма «Мистецтво. 7-9 класи (інтегрований курс)» для закладів загальної середньої освіти. Рекомендовано Міністерством освіти і науки України (наказ Міністерства освіти і науки України від 06.09.2023 № 1090) URL: <https://mon.gov.ua/static-objects/mon/sites/1/zagalna%20serednya/Navchalni.prohramy/2023/Model.navch.prohr.5-9.klas/Mystetska.osvitnya.haluz.2023/Mystetstvo.7-9.kl.intehrovanyy.kurs-Ivasyuk.ta.in.12.09.2023.pdf> (дата звернення 29.11.2025)

Особливості розвитку архітектури, скульптури, живопису, театрального, декоративного та музичного мистецтва Давньої Греції й Давнього Риму. Історія розвитку театрального мистецтва. Мода античного стилю та дизайн приміщень. Мистецтво та культура грецьких міст Причорномор'я¹⁵².

Ці дві програми приділяють увагу вивченню античної культури в 8-му класі, але акценти і зміст в них відрізняються. Перша програма (О. Івасюк) приділяє більше уваги музичному мистецтву: музичним мотивам у міфології та античним сюжетам у музичних жанрах. Також, вона містить тему мистецтва Скіфії та Причорномор'ї, що пов'язує античність з історією українських земель. Друга програма (Л. Кондратової) подає античну культуру ширше й цілісніше, охоплюючи усі основні її елементи: архітектуру, скульптуру, мистецтво, театр, музику. Важливо, що в ній є акцент на моду античності та дизайні, що буде цікавим для підлітків.

У навчальній програмі «Зарубіжна література. 5-6 класи» для закладів загальної середньої освіти (у редакції 2023 року) (авт. Є. В. Волощук) вивченню античної культури виділено години у 6-му класі. Курс охоплює теми: Міфологія як основа культури давньогрецької цивілізації. Боги й герої міфів Еллади. Гуманістична сутність подвигу Прометея; символічне значення його постаті. Оспівування могутності людської природи в образі Геракла. Людські злети й падіння в міфі про Дедала та Ікара. Критика егоїзму та самозакоханості в міфі про Нарциса¹⁵³.

Навчальна програма «Зарубіжна література. 5-6 класи» для закладів загальної середньої освіти (у редакції 2023 року) (авт. Н. І. Богданець-Білокаленко, В. В. Снегірьова, О. Л. Фідкевич) теж містить теми для вивчення у 6-му класі: Міфи Давньої Греції: Міф про Олімп. Міф про Прометея. Подвиги

¹⁵² Кондратова, Л. Модельна навчальна програма «Мистецтво. 7–9 класи (інтегрований курс)» для закладів загальної середньої освіти. «Рекомендовано Міністерством освіти і науки України» (наказ Міністерства освіти і науки України від 24.07.2023 № 883) URL: <https://mon.gov.ua/static-objects/mon/sites/1/zagalna%20serednya/Navchalni.prohramy/2023/Model.navch.prohr.5-9.klas/Mystetska.osvitnya.haluz.2023/Mystetstvo.7-9.kl.intehrovanyy.kurs-Kondratova.31.07.2023.pdf> (дата звернення 29.11.2025)

¹⁵³ Волощук, Є. Модельна навчальна програма «Зарубіжна література. 5-6 класи» для закладів загальної середньої освіти (у редакції 2023 року). «Рекомендовано Міністерством освіти і науки України» (наказ Міністерства освіти і науки України від 10 жовтня 2023 року № 1226) URL: <https://mon.gov.ua/static-objects/mon/sites/1/zagalna%20serednya/Navchalni.prohramy/2023/Model.navch.prohr.5-9.klas/Movno-literat.osv.hal/27.11.2023/Zar.lit.5-6-kl.Voloshchuk.27.11.2023.pdf> (дата звернення 29.11.2025)

Геракла. Деметра і Персефона (3 міфи на вибір учителя). Боги і люди в давньогрецьких міфах. Найвідоміші міфологічні образи і сюжети Теорія літератури. Міф. Відмінність міфу від казки¹⁵⁴.

Для вивчення античної культури у шкільних підручниках важливою є навчальна програма «Зарубіжна література. 5–9 класи» для закладів загальної середньої освіти (у редакції 2023 року) (автори О. М. Ніколенко, О. О. Ісаєва, Ж. В. Клименко, Л. В. Мацевко-Бекерська, Л. П. Юлдашева, Н. П. Рудніцька, В. Г. Туряниця, С. О. Тихоненко, М. І. Вітко, Т. А. Джангобекова), оскільки вона відразу містить теми для усіх класів у ЗЗСО. У ній виділено години для вивчення античної міфології у 6-му класі: Основні тематичні групи грецьких міфів. Грецькі міфи. Міф про Прометея. Міф про Геракла (за вибором учителя). Дедал і Ікар. Орфей і Еврідіка. (2-3 міфи за вибором учителя). Боги, герої і люди в давньогрецьких міфах. Найвідоміші міфологічні образи, сюжети, мотиви Стародавньої Греції.

У 8-му класі є окремий розділ для опановування античної літератури «Ідеали античності з нами», у ньому містяться теми: Античність, її хронологічні межі, специфіка (Давня Греція, Давній Рим). Роди і жанри античної літератури. Міфи троянського циклу. Троя. Паріс викрадає Єлену. Облога Трої. Смерть Ахілла. Троянський кінь (2-3 міфи за вибором учителя). Відображення історичних подій у міфах троянського циклу. Ключові образи та циклу. Гомер. «Іліада» (огляд, 1-2 уривки за вибором учителя). Гомер та його значення в історії розвитку європейських літератур. Міфологічна основа і образи гомерівського епосу. Тіртеї (VII ст. до н. е.). «Добре вмирати тому...». Ідея захисту рідної країни у творі. Античний ідеал героя. Публій Вергілій Марон (70 – 19 рр. до н. е.). «Енеїда» (огляд, 1-2 уривки за вибором учителя).

¹⁵⁴ Богданець-Білокаленко. Н. Модельна навчальна програма «Зарубіжна література. 5-6 класи» для закладів загальної середньої освіти (у редакції 2023 року). «Рекомендовано Міністерством освіти і науки України» (наказ Міністерства освіти і науки України від 10 жовтня 2023 року № 1226) URL: <https://mon.gov.ua/static-objects/mon/sites/1/zagalna%20serednya/Navchalni.prohramy/2023/Model.navch.prohr.5-9.klas/Movno-literat.osv.hal/27.11.2023/Zar.lit.5-6.kl.Bohdanets-Biloskalenko.ta.in.27.11.2023.pdf> (дата звернення 29.11.20254)

Зв'язок твору з гомерівським епосом, міфологією. Ідея громадського служіння, утвердження величі держави. Образ Енея та його значення¹⁵⁵.

Ці програми є важливими для вивчення античної культури та є основою для шкільних підручників, оскільки в них значна увага приділяється вивченню античної літератури, проте за змістом вони всі різні, але є дещо спільне для всіх програм – це те, що римська міфологія в них не висвітлена. Римська література з'являється лише у 8-му класі у програмі О. Ніколенко. Найбільш цілісною програмою, на нашу думку, є програма О. Ніколенко, оскільки у 6-му класі є широкий вибір міфів та теоретичного матеріалу, а в 8-му класі виділено цілий розділ з античної літератури. Програми Є. Волощук та Н. Богданець-Білокаленко у 6-му класі, на жаль, зосереджуються лише на давньогрецькій міфології та її аналізі.

Аналіз навчальних програм свідчить, що теми з античної культури є присутніми в сучасній українській шкільній освіті, але їх подання відрізняється у кожного автора та за предметами. Найповніше античність відображається у шкільних підручниках з «Мистецтва» та «Світової літератури», а в програмах – зі всесвітньої історії.

Одним із ключових елементів навчально-методичного забезпечення є підручник, оскільки саме він визначає зміст, структуру та логічне засвоєння матеріалу учнями.

Підручник – це особлива книга, яка містить основи наукових знань із певної навчальної дисципліни, обов'язково встановленими вимогами дидактики та навчальної програми, яка викладає предметний зміст освіти і визначає види діяльності, які обов'язково мають засвоїти учні. Попри активну цифровізацію освіти, яка посилилась в умовах нестабільності (карантин, війна) саме підручник в друкованій чи електронній формі залишається основним джерелом систематичного навчання в ЗЗСО.

¹⁵⁵ О. Ніколенко. Модельна навчальна програма «Зарубіжна література. 5–9 класи» для закладів загальної середньої освіти (у редакції 2023 року). «Рекомендовано Міністерством освіти і науки України» (наказ Міністерства освіти і науки України від 10 жовтня 2023 року № 1226) URL: <https://mon.gov.ua/static-objects/mon/sites/1/zagalna%20serednya/Navchalni.prohramy/2023/Model.navch.prohr.5-9.klas/Movno-literat.osv.hal/Zar.lit.5-9-kl.Nikolenko.ta.in.28.12.2023.pdf> (дата звернення 29.11.2025)

Зміст підручника повинен бути відповідним. Наприклад, обов'язково включати в себе текстову, візуальну складові, а також урахувати можливості як для очного навчання, так і для асинхронного або дистанційного. Основними критеріями якості сучасного підручника є відповідність Державному стандарту та типовій освітній програмі, гуманістична та ціннісна спрямованість, структурованість, системність та логічність викладу матеріалу, методичне забезпечення¹⁵⁶.

Структура сучасного шкільного підручника базується на досить чіткій організації змісту та на методичній частині задля забезпечення логічного й компетентнісного засвоєння матеріалу учнями. Усі підручники, незалежно від відмінностей в окремих видань, мають спільну внутрішню структуру: форзаци із синхроністичними таблицями, картами або зображеннями певних історичних постатей; зміст, який поділений на основні розділи та параграфи до них; методичну складову.

Зазвичай кожний параграф у підручнику розпочинається із плану-схеми. Основний текст доповнюється визначеннями ключових термінів і понять, уривками із історичних джерел, матеріалами поданими у вигляді довідки, різної складності запитаннями та завданнями, тестами тощо. Останні компоненти слугують для уточнення, розширення та власне перевірки пройденого на уроці матеріалу. Наприкінці параграфів є узагальнюючий матеріал, який використовується як основа для виконання домашнього завдання або для повторення.

Текстовий компонент містить основний матеріал (теоретичний і фактичний), різні додаткові факти та пояснювальні коментарі. Позатекстові елементи – це різноманітні ілюстрації, схеми, історичні джерела, питання, завдання. Саме вони відіграють важливу роль у формуванні знань історичного минулого¹⁵⁷.

¹⁵⁶ Яковенко Н.М. Концепція нового підручника української історії. Інститут історії України. 2010. №6. URL: <http://history.org.ua/LiberUA/polit.ru-lectures-2010-03-18-uchebniki-html/polit.ru-lectures-20100318uchebniki.html.pdf> (дата звернення 04.12.2025)

¹⁵⁷ Яковенко Г.Г. Методика викладання історії. Харків: ХНАДУ, 2017. С. 108-109

Спільні вимоги до структури і змісту підручника створюють важливу основу для подальшого дослідження того, як ці принципи реалізуються у підручниках із всесвітньої історії, мистецтва та зарубіжної літератури.

У сучасних українських підручниках історії антична культура трактується здебільшого через досягнення у сфері матеріальної та духовної культури: архітектурні споруди, римське право, розвиток філософії, театру й літератури. Проте зміст переважно орієнтований на фактологічну інформацію, тоді як інтерпретаційні, ціннісні та порівняльні аспекти висвітлюються обмежено¹⁵⁸. Як наслідок, учні отримують знання переважно про державні устрої, війни, правителів, тоді як духовні й мистецькі досягнення античності залишаються на периферії навчального сприйняття¹⁵⁹.

У першу чергу потрібно проаналізувати підручники інтегрованого курсу історії України та всесвітньої історії для 6-го класу. Для нашого дослідження взято за основу підручники Г. Хлібовської¹⁶⁰, І. Васильків¹⁶¹ та І. Щупака¹⁶².

Взагалом, підручник «Історія України. Всесвітня історія» Г. Хлібовської містить чотири розділи, з яких третій і четвертий, «Давня Греція і її сусіди», «Давній Рим і його сусіди», безпосередньо пов'язані з дослідженням проблеми. У розділі про Давню Грецію є 16 параграфів із них 5 стосуються культури: §38 Родина і виховання у Давній Греції, §39 Традиції повсякденного життя й давньогрецька мода, §41 (третій пункт) Культура давньогрецьких міст в Північному Причорномор'ї, §42 Освіта і наука в Давній Греції, §43 Міфологія. Релігія. Олімпійські ігри, §44 Мистецтво Античної Греції. У розділі про Давній Рим міститься 12 параграфів, з яких 2 про культуру: §54 Культура Давнього Риму, §55 Релігія Давнього Риму: від язичництва до християнства. Підручник Г. Хлібовської репрезентує античну культуру досить широко й системно, у ньому приділено увагу повсякденню, науці, релігії, мистецтву. Саме така структура

¹⁵⁸ Ільченко М. С. Репрезентація античної історії в українських підручниках. Київ, 2020. С. 47.

¹⁵⁹ Ковальчук С. П. Підручники з історії у системі шкільної освіти: проблеми аналізу. Київ, НаУКМА, 2017. 115 с.

¹⁶⁰ Хлібовська. Г. Історія України. Всесвітня історія: підручник для 6 класу ЗЗСО. Тернопіль: Астон, 2023. 288 с.

¹⁶¹ Васильків. І. Досліджуємо історію та суспільство: підручник інтегрованого курсу для 6 класу ЗЗСО. Тернопіль: Астон, 2023. 304 с.

¹⁶² Щупак. І. Історія України. Всесвітня історія: підручник для 6 класу ЗЗСО. Київ: Оріон, 2023. 256 с.

забезпечує комплексне формування в учнів уявлень та знань про культурний розвиток Давньої Греції та Давнього Риму, сприяє формуванню культурної компетентності¹⁶³.

Для детального аналізу доцільно обрати один із параграфів пов'язаним із античною культурою, наприклад, §44 Мистецтво Античної Греції. Параграф починається з ілюстрацій, які потрібно розглянути і поміркувати, що їх об'єднує. Це створює візуальний вступ до теми. Далі авторка аналізує архітектуру Давньої Греції, акцентується на тому, що грецькі архітектори «увінчили свої імена» через будівництво міст і створення шедеврів світової архітектури. Г. Хлібовська пояснює, що життя багатьох греків проходило саме в містах, тому в першу чергу їх проєктували для комфорту і зручності.

У підручнику увага визначається, що мистецтвом є не лише архітектура, а й скульптура, живопис і декоративне мистецтво. У параграфі всі форми не широко розкриті, але головним залишається ідея загальної давньогрецької спадщини та духовних цінностей. Тематично параграф пов'язує мистецтво з іншими основними елементами грецької культури (життям полісу, релігією та міфологією) для того, щоб учні сприймали мистецтво як частину давньогрецької цивілізації, а не як окремий елемент.

Методична частина параграфа теж досить цікава, оскільки у ньому міститься багато ілюстрацій, зображення пам'яток і карт, що унаочнює матеріал з теми. У параграфі міститься навчальний матеріал під заголовками: 1. Архітектура, 2. Давньогрецька скульптура, 3. Живопис. Це дає змогу швидко орієнтуватись в темі.

У тексті міститься пояснення термінів та основних понять, які виділені жирним шрифтом: що таке ордери; які вони бувають; як мистецтво відображало естетичні і релігійні уявлення людей; запитання для учнів задля закріплення знань. Важливими є рубрики «Барвограй ідей» та «Острів цікавинок», через які можна дізнатись щось нове, а також виконати творчі завдання.

¹⁶³ Хлібовська, Г. Історія України. Всесвітня історія: підручник для 6 класу ЗЗСО. Тернопіль: Астон, 2023. С.3,4

Для розуміння культури Стародавнього Риму у підручнику виділено два параграфи, що є значно меншою частиною, ніж про Давню Грецію. У §54 «Культура Давнього Риму» авторка описує основні наукові здобутки давніх римлян, а саме в астрономії, географії, фізиці, математиці та медицині. Досить обширно розповідається про розвиток літератури, архітектури та скульптури з акцентами на найвідоміших діячах та на їхніх творах. Таким чином, Г. Хлібовська наголошує не лише на військово-політичних здобутках Давнього Риму, але й на широкому розвитку культури як основи для подальшого розвитку усієї європейської цивілізації.

Також, важливим є §55 Релігія Давнього Риму: від язичництва до християнства, оскільки в ньому є відомості про римську міфологію, а саме про пантеон богів, згадуються навіть архітектурні твори (Пантеон – «храм усіх богів»). Авторка змістовно пояснює як виникло християнство та його перетворення на державну релігію. Як і в параграфах про Давню Грецію, методична частина досить цілісна, оскільки міститься багато ілюстрацій, карт, пояснення ключових понять та запитання для учнів¹⁶⁴.

Ще одним важливим підручником для вивчення античної культури є «Історія України. Всесвітня історія» (6 клас) І. Щупака, у якому є чотири розділи, два з яких присвячені Давній Греції та Давньому Риму. У розділі про Давню Грецію є 17 параграфів, з яких один (§36) частково містить відомості про грецьку культуру (саме про моду), а 2 повністю стосуються культури - §37 Релігія та міфологія в Давній Греції. Олімпійські ігри, §38 Культура Давньої Греції та еллінізму. У розділі про Давній Рим є 12 параграфів, 2 з яких описують римську культуру - §50-51 Релігія та культура в Давньому Римі. У підручнику І. Щупака на вивчення античної культури виділено ніби менше часу ніж у Г. Хлібовської, якщо проаналізувати сам зміст обох підручників. При перегляді параграфів пов'язаних із темою проблеми видно, що у них міститься досить багато візуалізації – це різноманітні ілюстрації, зображення сучасних

¹⁶⁴ Хлібовська, Г. Історія України. Всесвітня історія: підручник для 6 класу ЗЗСО. Тернопіль: Астон, 2023. С. 215-219, 264-273

реконструкцій будівель та міст, багато уривків із історичних джерел, що робить цей підручник досить цікавим для вивчення нового матеріалу учнями.

У процесі дослідження було детально проаналізовано §38 «Культура Давньої Греції та еллінізму». Починається тема із «хмаринки слів» для актуалізації вивченого матеріалу на попередніх заняттях. Далі автор розповідає про найважливіші досягнення давніх греків у різних сферах. У першу чергу, в філософії, коротко – у літературі та театрі. Особлива увага приділяється культурі класичного та елліністичного періодів, зокрема архітектурі, живопису та переміщенні культурних центрів за межі материкової Греції. На відміну від підручника Г. Хлібовської навчальний матеріал подається коротко та, на мою думку, неповно. Хоча, незважаючи на це, змістова частина параграфа дає учням базові знання та уявлення про культурну спадщину грецького світу.

Підручник гарно структурований, у кожному параграфі є пояснення, виділення ключових постатей, понять, дуже багато ілюстрацій, реконструкцій різноманітних будівель. Це, поряд з текстовою частиною, створює візуальну картину поданої інформації. На початку, протягом та в кінці параграфа є запитання та завдання різних видів складності: для аналізу, порівняння та осмислення. У темі є багато рубрик: «Діємо: практичні завдання», «Поміркуймо!», «Історичні загадки», що доповнює теоретичний матеріал та вчить учнів аналітично мислити та розвиває культурну свідомість.

Для вивчення культури Стародавнього Риму в підручнику подано два параграфи, проте подаються вони як один – §50-51 «Релігія та культура в Давньому Римі». Досить коротко автор розповідає про зародження християнства, про заснування християнської церкви, про розвиток медицини, астрономії, географії та гуманітарних наук, є згадки про інженерні досягнення римлян¹⁶⁵.

У підручнику «Досліджуємо історію і суспільство» І. Васильків є чотири розділи. Він відрізняється від попередніх книг тим, що у ньому не виділено окремих розділів для вивчення античної історії. Загалом спочатку подаються

¹⁶⁵ Щупак. І. Історія України. Всесвітня історія: підручник для 6 класу ЗЗСО. Київ: Оріон, 2023. С. 169-175, 227-234

теми з матеріальної культури населення Давньої Греції і Риму (§26, 27), у §40 йдеться про мистецтво та архітектуру Давньої Греції і Риму, а в §41 описується антична культура, театр, змагання, спорт, ігри. Антична культура у підручнику описана досить широко, цілісно та добре структуровано. Подано основні складові античної культури: повсякденне життя греків та римлян, їхні звичаї і традиції, головні здобутки в архітектурі, скульптурі та мистецтві. Значну увагу автор приділяє спорту у Давній Греції та розвагам і відпочинку давніх римлян.

Для детального аналізу доцільно обрати §40 «Мистецтво та архітектура Давніх Греції та Риму. Антична культура», бо він безпосередньо пов'язаний із античною культурою. Його змістова частина побудована так, щоб сформувати цілісне уявлення про античну спадщину. Розповідь розпочинається із згадки про мінойську палацову цивілізацію. Коротко згадується про скульптуру та будівництво храмів у Греції. Наступний підрозділ пов'язаний із образотворчим мистецтвом і архітектурою Давнього Риму. У ньому автор висвітлює розвиток архітектури та головні інженерні здобутки римлян. Зокрема, І. Васильків звертає увагу на те, що антична культура є основою для сучасної європейської цивілізації та виділяє етапи розвитку культури Давньої Греції. Згадує й розвиток елліністичного світу та основні твори архітектури та мистецтва цієї епохи.

Параграф ділиться на тематичні підрозділи, у ньому міститься достатньо ілюстрацій та таблиця. Ключові поняття та назви пам'яток виділені жирним шрифтом для кращого запам'ятовування. На початку та в кінці є запитання для актуалізації знань та кращого розуміння та засвоєння матеріалу.

Особливістю підручника є те, що деякі підрозділи виділені для самостійного опрацювання учнями у вигляді різних творчих завдань: створення колажів, STEM-завдання та інші. Також, у кінці параграфів є рубрика «Онлайн-цікавинка», де учні можуть просканувати кюар-код та знайти різні цікаві відомості за темою та пограти у пізнавальні ігри¹⁶⁶.

¹⁶⁶ Щупак. І. Історія України. Всесвітня історія: підручник для 6 класу ЗЗСО. Київ: Оріон, 2023. С. 203-209.

Проаналізувавши підручники Г. Хлібовської, І. Щупак та І. Васильків можна зробити висновок, що кожен із них по-різному представляє античну культуру. Підручник Г. Хлібовської вирізняється з-поміж інших найбільш системним і цілісним подання теми, оскільки значна кількість параграфів висвітлює античну культуру, матеріал досить структурований, а методична частина створює всі умови для комплексного засвоєння матеріалу на уроці учнями. І. Щупак, навпаки, інформацію подає більш стисло, але компенсує це великою кількістю ілюстрацій, структура у підручнику не така обширна, але саме подача інтерактивна та цікава. Підручник І. Васильків відрізняється від попередніх, бо Давня Греція і Давній Рим інтегровані за змістом, тому антична культура висвітлена не в певних розділах, а в деяких параграфах загалом, проте це ніяк не впливає на її подання. Тема представлена досить цілісно та різнобічно, із сучасними формами роботи: STEM- завдання, кюар-коди, саме це робить його спрямованим на інтерактивне навчання.

На мою думку, підручник Г. Хлібовської є найбільш придатним для ґрунтовного вивчення античної культури, оскільки він пропонує найповніше та найширше пояснення теми. Важливим є те, що, на нашу думку, підручник відповідає віковим особливостям учнів. Натомість книга І. Щупака, хоча має цікаву візуальну складову, але подає матеріал більш фрагментарно, подекуди складно для сприйняття учнями 6 класу. Підручник І. Васильків відповідає сучасним вимогам, проте через інтеграцію тем деякі з них не деталізовані.

Після аналізу репрезентації античної культури в підручниках із інтегрованого курсу історії доцільно звернутися до навчальних матеріалів із мистецтва. Оскільки вони доповнюють історичну частину, тим, що зосереджуються художніх стилях та спадщині античної культури. Для аналізу було обрано підручники І. Кондратенко та О. Гайдамаки.

У підручнику «Мистецтво» (8 клас) І. Кондратенко виділено §2 Античний стиль та §3 У світі античності з першої теми Подорож мистецтвом минулих епох. До прикладу проаналізуємо §3 У світі античності. Параграф розпочинається із короткого пояснення про те, що основа античної культури

насемперед – це скульптура, проте більша їх частина до нашого часу не збереглась. Автор досить детально розповідає про розвиток скульптури від архаїчного періоду до Римської імперії, акцентуючи увагу на найвідоміших скульпторах та на їхніх витворах. Також, висвітлює живопис та декоративне мистецтво Давньої Греції, увагу звертає на основні стилі у вазописі. У підручнику коротко згадується про ювелірне мистецтво, про моду та про розвиток музичного мистецтва. Окрема увага приділяється театру як досить важливою складовою життя античних людей. У книзі здійснюється акцент на тому, що античне мистецтво – це не просто частина історії, а основа на якій будуються ідеали краси та гармонії.

Сам підручник має досить чітку структуру. Параграф «У світі античності» йде після вступної теми про стиль у мистецтві взагалом та про античний стиль, що з самого початку створює логічну послідовність у вивченні. Параграф містить підрозділи задля зручності вивчення матеріалу. У темі є достатньо ілюстрацій та зображень архітектурних пам'яток, скульптур та фресок, щоб учні могли наочно уявити те, про що йде мова у текстовій частині. У тексті всі ключові поняття та терміни виділені жирним шрифтом, а терміни додатково виведені у рамочки для кращого запам'ятовування. На початку та в кінці параграфа є запитання для актуалізації та закріплення знань. Є багато різних творчих, дослідницьких та аналітичних завдань. Також, цей підручник орієнтований на інтегрований підхід, бо він пов'язує історію мистецтва, частково трудове навчання та культурологію¹⁶⁷.

Підручник «Мистецтво» (8 клас) О. Гайдамаки висвітлює античну культуру вже у перших параграфах «Гармонія та досконалість Еллади» та «Велич і могутність Давнього Риму». Для аналізу оберемо перший, у ньому авторка знайомить учнів із культурою Еллади, а саме з її архітектурними, естетичними досягненнями та баченням краси. У підручнику ніби наголошується, що саме в Греції зародились класичні стандарти мистецтва – архітектурні ордери, скульптура, театральне мистецтво. О. Гайдамака

¹⁶⁷ Кондратова. Л. Мистецтво: підручник інтегрованого курсу для 8 класів ЗЗСО. Тернопіль: Навчальна книга, 2025. С. 17-26

висвітлює деякі аспекти античної культури і у Північному Причорномор'ї: коротко розповідає як греки заснували міста на узбережжі Чорного моря та про їхні головні культурні здобутки, а для того, щоб учні більше зацікавились історією, то авторка пропонує самостійно дослідити цю тему.

Підручник структурований, але на відміну від попереднього тут відсутні назви підрозділів, тому це може завадити в швидкому орієнтування в книзі. Присутня велика кількість різноманітних ілюстрацій, зображення пам'яток, витворів мистецтва, що дозволяє учням побачити і зрозуміти як виглядали грецькі міста. У підручнику ключові поняття та терміни ніяк не виділяються, не виносяться окремо в таблички і їх немає в узагальненнях, що на мою думку, є мінусом, оскільки це не викличе уваги в учня без вказівки від учителя звернути на той чи інший термін увагу. Проте у цьому підручнику є досить багато запитань та практичних завдань, наприклад порівняти архітектурні ордери, є багато завдань для обговорення, присутні завдання такі, що їх потрібно виконати вдома (власноруч зробити певні вироби або завдяки новітнім технологіям створити зображення на певну тему)¹⁶⁸.

При порівнянні обох підручників можна стверджувати, що вони дуже відрізняються між собою при поданні матеріалу та в методичній частині. Підручник І. Кондратенка є досить структурованим, має підрозділи та логічну послідовність викладу матеріалу. У ньому ключові поняття і терміни виділяються, виносяться окремо з текстової частини, отже вони досить помітні. У підручнику є багато дослідницьких і творчих завдань задля формування цілісного уявлення про античну культуру. Натомість у підручнику О. Гайдамаки подача інформації неструктурована, ключові терміни не виділяються. Але це може поповнитись великою кількістю ілюстрацій, практичних і творчих завдань, саме це робить вивчення античної культури більш цікавою та інтерактивною. На мою думку, підручник І. Кондратенка підходить саме для упорядкованого вивчення античного мистецтва, а підручник

¹⁶⁸ Гайдамака. О. Мистецтво: підручник інтегрованого курсу для 8 класів ЗЗСО. Київ: Генеза, 2025. С. 12-19

О. Гайдамаки відповідає урокам, які спрямовані для того, щоб зацікавити учнів та створити візуальну атмосферу античного періоду.

У шкільних програмах із зарубіжної літератури античність подається крізь призму ключових художніх текстів, які формують уявлення про ціннісну й естетичну парадигму епохи¹⁶⁹. Для повноти дослідження проблеми варто проаналізувати підручники із зарубіжної літератури для 6-го класів авторів Є. Волощук, Н. Мілянської, Ю. Ковбасенко.

У підручнику «Зарубіжна література» (6 клас) Є. Волощук давньогрецька міфологія подана у Розділі 3 Боги та герої Давньої Греції та Розділі 4 З давньогрецької міфології. На початку теми є коротка розповідь про Елладу та розвиток її культури. Згодом згадується пантеон давньогрецьких богів та здійснюється акцент на особливості грецької міфології. Також, авторка висвітлює найпопулярніших серед греків героїв міфології – Прометея та Геракла. Увага приїлена і початку грецької колонізації Північного Причорномор'я та про культурний обмін, який був в її ході. Є. Волощук підкреслює, що давньогрецька міфологія є одним із ключових скарбів світової культури та мала дуже великий вплив на подальший розвиток мистецтва й духовної культури усіх народів. Наприкінці розділу є коротенька згадка про римську філологію та про її головних богів. У Розділі 4 висвітлено уривки із найвідоміших міфів: Про Прометея, Лернейську Гідру, Нарциса, Дедала та Ікара.

На початку розділу є питання-актуалізація, яке стимулює учнів пригадати що вони знають про античну культуру та відомих богів давньогрецької міфології. У підручнику основні терміни виділяються з-поза текстового компоненту чорною лінією, також із уривків міфів виділено незнайомі слова та їх пояснення. Також, у темі присутні зображення богів та картини сучасників. До міфів є запитання і завдання різних категорій: від написання міні-твору до робити в парах, також є інтерактивні завдання для виконання яких потрібно просканувати кюар код. Грецька міфологія подана тут узагальнено та доступно,

¹⁶⁹ Чорна Л. І. Антична міфологія у шкільному курсі зарубіжної літератури. Львів, Світ, 2011. 88 с.

учні завдяки цій книзі можуть отримати загальне уявлення про культуру Еллади та глибоко проаналізувати певні міфи¹⁷⁰.

У підручнику «Зарубіжна література» (6 клас) Н. Мілянської теоретична інформація, де згадується грецька міфологія міститься у параграфі «Міфи на всі часи». Там висвітлено основні групи міфів і приклади із грецьких. Наступний розділ «Грецькі міфи» відразу розпочинається із уривків міфів: про Прометея, Геракла, Немейського Лева, Стаїні Царя Авгія, Кербера, Яблука Гесперида.

У підручнику досить мало ілюстрацій, терміни і пояснення від авторки виділяються. Присутні запитання, завдання для порівняння, протиставлення, потрібно написати міні-твір на обрану тему, є міфи, які потрібно самостійно прочитати і їх немає у розділі, а на узагальнення вивченого матеріалу авторка пропонує тести, які потрібно пройти, просканувавши кюар код. У підручнику грецька міфологія подана стисло, але послідовно¹⁷¹.

«Зарубіжна література» (6 клас) Ю. Ковбасенко теж містить відомості про грецьку міфологію. У розділі «Міфи на всі часи» взагалом розповідатся про поняття міфу та як вони виникли. Є підрозділ « Найвідоміші міфологічні образи, сюжети, мотиви грецьких міфів», у ньому розповідається про найстарших грецьких богів – Гею та Урана. Висвітлюються цикли грецьких міфів, найвідоміші герої та їх діяння (окремо винесено в таблицю). Є міфи про Прометея, також, тут згадується українська поезія у якій він присутній, міфи про Геракла, зокрема про його подвиги.

У книзі присутня достатня кількість різноманітних ілюстрацій, які при читанні допоможуть візуально уявити образ легендарного героя чи божества. Також, містяться запитання, різні завдання, зокрема, окремо виділені ті, що потрібно виконати вдома, є завдання на складання таблиць та створення інтерактивних вправ, створення сенканів¹⁷².

¹⁷⁰ Волощук. Є. Зарубіжна література: підручник для 6 класу ЗЗСО. Київ: Генеза, 2023. С. 49-75

¹⁷¹ Мілянська. Н. Зарубіжна література: підручник для 6 класу ЗЗСО. Тернопіль: Астон, 2023. С. 10-34

¹⁷² Ковбасенко. Ю. Зарубіжна література: підручник для 6 класу ЗЗСО. Київ: Літера ЛТД, 2023. С. 10-34

При порівнянні трьох підручників із зарубіжної літератури для 6-го класу видно, що кожний із них пропонує різний підхід до подання грецької міфології. Є. Волощук матеріал подає найбільш розгорнуто та цілісно. Учні можуть ознайомитись із грецькими богами та міфологією, прослідкувати особливості грецької міфології та навіть частково ознайомитись із грецькою колонізацією Північного Причорномор'я. Підручник Н. Міляновської матеріал подає стисло, із малою кількістю ілюстрацій, акцентуючи на опрацюванні та читанні міфів. Ю. Ковбасенко матеріал висвітлює теж досить цілісно, надає достатню кількість ілюстрацій та пропонує інтерактивні завдання, що сприяє узагальненому уявленню про грецьку міфологію. На мою думку, підручник Є. Волощук є найбільш ефективним для вивчення античної міфології завдяки різним формам роботи, підручник Н. Міляновської не забезпечує достатню кількість наочності, що може ускладнити сприйняття матеріалу. А підручник Ю. Ковбасенко вирізняється збалансованістю текстового та візуального матеріалу.

Суттєвою особливістю сучасних навчальних матеріалів є тенденція до інтеграції культурних знань різних дисциплін. Зокрема, у програмах з історії та мистецтва передбачено взаємодоповнення тем. Наприклад, вивчення архітектури Парфенона в курсі історії узгоджується із темою «Давньогрецьке мистецтво» в курсі образотворчого мистецтва. Така міжпредметна інтеграція сприяє формуванню у школярів системного бачення античного світу як єдиного культурного феномену¹⁷³. Водночас автори вказують на методологічну проблему: у навчальних програмах бракує термінологічної узгодженості між історичними, мистецькими та літературними курсами, що ускладнює розуміння цілісності античної цивілізації.

У цьому контексті важливою є роль підручників нового покоління авторів Г. Хлібовської, І. Щупака, І. Васильків, Л. Масол, Л. Кондратової, Ю. Ковбасенко, Є. Волощук, які прагнуть відійти від лінійного викладу фактів і звернутися до діалогу культур. Зокрема, прикладом такого підходу є

¹⁷³ Олійник П. С. Методика викладання світової культури. Львів, Світ, 2013. 104 с.

колективна монографія П. Артемишина та Х. Меренюк, де підкреслюється, що античність у сучасній освіті повинна розглядатися не як завершений історичний етап, а як «живий культурний код», який продовжує формувати європейську ідентичність¹⁷⁴. Таким чином, вивчення античної культури у шкільних підручниках є не лише засобом передачі знань, а й способом виховання ціннісно зорієнтованої особистості, здатної до осмислення культурної спадщини людства у всій її багатомірності.

Викладання античної культури має поєднувати когнітивний і виховний компоненти, адже античність - це не лише історія минулого, а й духовна система, що формує моральні ідеали. На цій основі у нових програмах з історії¹⁷⁵ передбачено використання інтерактивних методів: створення віртуальних екскурсій античними містами (Афіни, Рим, Александрія), розробку тематичних проєктів («Олімпійські ігри як символ єдності цивілізації»), порівняльний аналіз античної та української міфології. Такий підхід активізує пізнавальну діяльність учнів і сприяє міжкультурному діалогу¹⁷⁶.

Важливою тенденцією сучасної освіти є переосмислення ролі підручника як засобу не лише передачі знань, а й формування культурної пам'яті. Шкільний підручник стає своєрідним «носієм культурного коду нації», а тому якість репрезентації античної спадщини у навчальних виданнях має

¹⁷⁴ Артемишин П. Меренюк Х. Україна та українці в підручниках з історії колективна монографія, Львів, Видавництво ІУК, 2024. 142 с.

¹⁷⁵ Піскарьова І.О., Бурлака О.В. Модельна навчальна програма «Історія України. Всесвітня історія. 6 клас» для закладів загальної середньої освіти. «Рекомендовано Міністерством освіти і науки України» наказ Міністерства освіти і науки України від 12.07. 2021 № 795. URL: <https://mon.gov.ua/static-objects/mon/sites/1/zagalna%20serednya/Navchalni.prohramy/2021/14.07/Model.navch.prohr.5-9.klas.NUSH-poetap.z.2022/Hromad.ta.istor.osv.hal/Ist.Ukr.Vsesv.ist.6-kl.Piskarova.ta.in.14.07.pdf> (дата звернення 29.11.2025)

¹⁷⁵ Гісем О., Мартинюк О. Модельна навчальна програма «Історія України. Всесвітня історія. 6 клас» для закладів загальної середньої освіти. «Рекомендовано Міністерством освіти і науки України» (наказ Міністерства освіти і науки України від 18.10.2022 № 921. URL: <https://mon.gov.ua/static-objects/mon/sites/1/zagalna%20serednya/Navchalni.prohramy/2021/14.07/Model.navch.prohr.5-9.klas.NUSH-poetap.z.2022/Hromad.ta.istor.osv.hal/Ist.Ukr.Vsesv.ist.6-kl.dlya.ZZSO-Hisem.ta.in.14.07.pdf> (дата звернення 29.11.2025)

¹⁷⁵ Піскарьова І.О., Бурлака О.В. Модельна навчальна програма «Історія України. Всесвітня історія. 6 клас» для закладів загальної середньої освіти. «Рекомендовано Міністерством освіти і науки України» наказ Міністерства освіти і науки України від 12.07. 2021 № 795. URL: <https://mon.gov.ua/static-objects/mon/sites/1/zagalna%20serednya/Navchalni.prohramy/2021/14.07/Model.navch.prohr.5-9.klas.NUSH-poetap.z.2022/Hromad.ta.istor.osv.hal/Ist.Ukr.Vsesv.ist.6-kl.Piskarova.ta.in.14.07.pdf> (дата звернення 29.11.2025)

¹⁷⁶ Рожко О. В. Використання матеріалів античності у навчально-виховному процесі. Львів, Видавництво ЛНУ, 2018. 93 с.

безпосередній вплив на гуманітарну освіту школярів¹⁷⁷. У цьому контексті зростає значення ілюстративного, хрестоматійного й мультимедійного компонентів, які допомагають створити багатовимірний образ античного світу.

Проте поряд із позитивними зрушеннями існують і недоліки. Як свідчить аналіз у понад 40 % підручників виявлено фрагментарне подання матеріалу про античну культуру, брак контекстуальних пояснень і недостатню кількість історико-культурних порівнянь. Так, у проаналізованих підручниках І. Щупака¹⁷⁸ та І. Васильків¹⁷⁹ відсутні пояснення філософських понять, таких як «калокагатія» (єдність добра й краси) чи «логос», без яких неможливо повноцінно зрозуміти суть античної культури. Цей факт свідчить про потребу у вдосконаленні методичного апарату підручників, особливо у напрямі розробки термінологічного словника та системи завдань, орієнтованих на критичне осмислення текстів¹⁸⁰.

Не менш важливою проблемою залишається невідповідність між сучасними педагогічними технологіями та змістом підручників. Хоча у навчальних програмах¹⁸¹ задекларовано використання проєктного, дослідницького та інтерактивного навчання, але у підручниках матеріал із античної культури подається більш теоретично. Лише 18 % навчальних завдань мають інтерактивний характер (дискусії, рольові ігри, аналіз культурних

¹⁷⁷ Слободянюк Н. О. Роль підручника в збереженні культурної пам'яті. 2017, С. 82.

¹⁷⁸ Щупак І. Історія України. Всесвітня історія: підручник для 6 класу ЗЗСО. Київ: Оріон, 2023. 256 с.

¹⁷⁹ Васильків І. Досліджуємо історію та суспільство: підручник інтегрованого курсу для 6 класу ЗЗСО.

Тернопіль: Астон, 2023. 304 с.

¹⁸⁰ Бандровський О. Методика викладання історії стародавнього світу в середній школі. Львів, Афіша, 2002. 141 с.

¹⁸¹ Піскарьова І.О., Бурлака О.В. Модельна навчальна програма «Історія України. Всесвітня історія. 6 клас» для закладів загальної середньої освіти. «Рекомендовано Міністерством освіти і науки України» наказ Міністерства освіти і науки України від 12.07. 2021 № 795. URL: <https://mon.gov.ua/static-objects/mon/sites/1/zagalna%20serednya/Navchalni.prohramy/2021/14.07/Model.navch.prohr.5-9.klas.NUSH-poetap.z.2022/Hromad.ta.istor.osv.hal/Ist.Ukr.Vsesv.ist.6-kl.Piskarova.ta.in.14.07.pdf> (дата звернення 29.11.2025)

¹⁸¹ О. Гісем, О. Мартинюк. Модельна навчальна програма «Історія України. Всесвітня історія. 6 клас» для закладів загальної середньої освіти. «Рекомендовано Міністерством освіти і науки України» (наказ Міністерства освіти і науки України від 18.10.2022 № 921.

URL: <https://mon.gov.ua/static-objects/mon/sites/1/zagalna%20serednya/Navchalni.prohramy/2021/14.07/Model.navch.prohr.5-9.klas.NUSH-poetap.z.2022/Hromad.ta.istor.osv.hal/Ist.Ukr.Vsesv.ist.6-kl.dlya.ZZSO-Hisem.ta.in.14.07.pdf> (дата звернення 29.11.2025)

¹⁸¹ Піскарьова І.О., Бурлака О.В. Модельна навчальна програма «Історія України. Всесвітня історія. 6 клас» для закладів загальної середньої освіти. «Рекомендовано Міністерством освіти і науки України» наказ Міністерства освіти і науки України від 12.07. 2021 № 795. URL: <https://mon.gov.ua/static-objects/mon/sites/1/zagalna%20serednya/Navchalni.prohramy/2021/14.07/Model.navch.prohr.5-9.klas.NUSH-poetap.z.2022/Hromad.ta.istor.osv.hal/Ist.Ukr.Vsesv.ist.6-kl.Piskarova.ta.in.14.07.pdf> (дата звернення 29.11.2025)

артефактів), тоді як 82 % - репродуктивні, тобто вимагають простого запам'ятовування¹⁸².

Отже, сучасна репрезентація античної культури у шкільних програмах та підручниках України є поступовим і багатовимірним процесом, який поєднує елементи історичної точності, художньої інтерпретації та педагогічної адаптації. Попри окремі недоліки, вона сприяє формуванню цілісного світогляду школярів, розвитку їхньої естетичної культури та духовно-моральних цінностей. У контексті європейської інтеграції освіти це має особливе значення, адже засвоєння античної спадщини є невід'ємною складовою формування гуманітарного мислення нового покоління українців – спадкоємців великої культурної традиції еллінізму й римської цивілізації.

3.2. Методи та засоби вивчення античної культури в закладах освіти

У сучасній освітній системі України методи та засоби вивчення античної культури набувають особливого значення, оскільки саме вони забезпечують не лише засвоєння фактологічного матеріалу, а й формування цілісного уявлення про витоки європейської цивілізації, гуманістичні цінності та культурно-естетичні ідеали, що постали у Давній Греції та Римі. Як свідчить аналіз програм Міністерства освіти і науки України¹⁸³, акценти у викладанні

¹⁸² Ткаченко Л. А. Методика розробки навчально-методичного комплексу з курсу. Антична культура. Харків, Махаон, 2015. 128 с.

¹⁸³ Піскарьова І.О., Бурлака О.В. Модельна навчальна програма «Історія України. Всесвітня історія. 6 клас» для закладів загальної середньої освіти. «Рекомендовано Міністерством освіти і науки України» наказ Міністерства освіти і науки України від 12.07. 2021 № 795. URL: <https://mon.gov.ua/static-objects/mon/sites/1/zagalna%20serednya/Navchalni.prohramy/2021/14.07/Model.navch.prohr.5-9.klas.NUSH-poetap.z.2022/Hromad.ta.istor.osv.hal/Ist.Ukr.Vsesv.ist.6-kl.Piskarova.ta.in.14.07.pdf> (дата звернення 01.12.2025)

Гісем О., Мартинюк О. Модельна навчальна програма «Історія України. Всесвітня історія. 6 клас» для закладів загальної середньої освіти. «Рекомендовано Міністерством освіти і науки України» (наказ Міністерства освіти і науки України від 18.10.2022 № 921.

URL: <https://mon.gov.ua/static-objects/mon/sites/1/zagalna%20serednya/Navchalni.prohramy/2021/14.07/Model.navch.prohr.5-9.klas.NUSH-poetap.z.2022/Hromad.ta.istor.osv.hal/Ist.Ukr.Vsesv.ist.6-kl.dlya.ZZSO-Hisem.ta.in.14.07.pdf> (дата звернення 01.12.2025)

Івасюк О., Комаровська О.. Модельна навчальна програма «Мистецтво. 7-9 класи (інтегрований курс)» для закладів загальної середньої освіти. «Рекомендовано Міністерством освіти і науки України» (наказ Міністерства освіти і науки України від 06.09.2023 № 1090) URL: <https://mon.gov.ua/static-objects/mon/sites/1/zagalna%20serednya/Navchalni.prohramy/2023/Model.navch.prohr.5->

античності змістилися від традиційного наративного викладу історичних подій до компетентнісно-орієнтованого підходу, який передбачає застосування інтерактивних методів, дослідницької діяльності, міждисциплінарних зв'язків і творчих форм самовираження учнів. Це відповідає вимогам Концепції «Нова українська школа», яка визначає пріоритетом формування особистості, здатної критично мислити, аналізувати інформацію та самостійно вибудовувати зв'язки між минулим і сучасністю¹⁸⁴.

Важливе місце у педагогічній практиці посідають методи інтегрованого навчання, які дозволяють поєднувати уроки історії, літератури, мистецтва, філософії та культурології. У 62 % українських шкіл викладачі історії та зарубіжної літератури застосовують інтегровані уроки при вивченні античної доби, зокрема тем «Боги та герої Давньої Греції»¹⁸⁵, «Релігія та міфологія в Давній Греції»¹⁸⁶. У такому форматі навчання учень є не просто слухачем, а активним учасником освітнього процесу.

Інтерактивні технології стали невід'ємною частиною сучасного процесу вивчення античної культури. Найбільш поширеними серед них є дискусійні методи («круглий стіл», «дебати»), рольові ігри («народні збори»), проектна

[9.klas/Mystetska.osvitnya.haluz.2023/Mystetstvo.7-9.kl.intehrovanyy.kurs-Ivasyuk.ta.in.12.09.2023.pdf](https://mon.gov.ua/static-objects/mon/sites/1/zagalna%20serednya/Navchalni.prohramy/2023/Model.navch.prohr.5-9.klas/Mystetska.osvitnya.haluz.2023/Mystetstvo.7-9.kl.intehrovanyy.kurs-Ivasyuk.ta.in.12.09.2023.pdf) (дата звернення 01.12.2025)

Кондратова Л. Модельна навчальна програма «Мистецтво. 7–9 класи (інтегрований курс)» для закладів загальної середньої освіти. «Рекомендовано Міністерством освіти і науки України» (наказ Міністерства освіти і науки України від 24.07.2023 № 883) URL: <https://mon.gov.ua/static-objects/mon/sites/1/zagalna%20serednya/Navchalni.prohramy/2023/Model.navch.prohr.5-9.klas/Mystetska.osvitnya.haluz.2023/Mystetstvo.7-9.kl.intehrovanyy.kurs-Kondratova.31.07.2023.pdf> (дата звернення 01.12.2025)

Волошук Є. Модельна навчальна програма «Зарубіжна література. 5-6 класи» для закладів загальної середньої освіти (у редакції 2023 року). «Рекомендовано Міністерством освіти і науки України» (наказ Міністерства освіти і науки України від 10 жовтня 2023 року № 1226) URL: <https://mon.gov.ua/static-objects/mon/sites/1/zagalna%20serednya/Navchalni.prohramy/2023/Model.navch.prohr.5-9.klas/Movno-literat.osv.hal/27.11.2023/Zar.lit.5-6.kl.Voloshchuk.27.11.2023.pdf> (дата звернення 01.12.2025)

Богданець-Білокаленко Н. Модельна навчальна програма «Зарубіжна література. 5-6 класи» для закладів загальної середньої освіти (у редакції 2023 року). «Рекомендовано Міністерством освіти і науки України» (наказ Міністерства освіти і науки України від 10 жовтня 2023 року № 1226) URL: <https://mon.gov.ua/static-objects/mon/sites/1/zagalna%20serednya/Navchalni.prohramy/2023/Model.navch.prohr.5-9.klas/Movno-literat.osv.hal/27.11.2023/Zar.lit.5-6.kl.Bohdanets-Biloskalenko.ta.in.27.11.2023.pdf> (дата звернення 01.12.2025)

¹⁸⁴ Аталашвілі І. В. Методика викладання античної культури в загальній середній школі, Київ, Просвіта, 2011. 54 с.

¹⁸⁵ Волошук Є. Зарубіжна література: підручник для 6 класу ЗЗСО. Київ: Генеза, 2023. С. 49

¹⁸⁶ Щупак. І. Історія України. Всесвітня історія: підручник для 6 класу ЗЗСО. Київ: Опіон, 2023. С. 169

діяльність (створення презентацій «Давня Греція у візуальних образах») та інтелектуальні ігри на античну тематику¹⁸⁷.

Важливим елементом при викладанні тем античної культури є гра, оскільки в учнів набагато швидше та активніше здійснюється пробудження навчальної цікавості. Під час гри в кожного учня, і активного, і пасивного з'являється можливість і велике бажання включитися в навчальний процес, проявити себе та засвоїти матеріал у доступній формі¹⁸⁸.

Для гри «Три речення» можна адаптувати теми з античної культури, які ми аналізували вище. Для цієї гри найкраще вибрати тему, в якій інформація добре структурована та має головні факти. Наприклад, можна взяти за основу §44 «Мистецтво Античної Греції» із підручника Г. Хлібовської¹⁸⁹, і на основі цього параграфу учні можуть скласти лаконічні з основними поняттями речення про особливості давньогрецької архітектури, значення мистецтва для духовного світу греців. Також, можна використати §3 «У світі античності» підручника з мистецтва для 8-го класу Л. Кондратової¹⁹⁰, оскільки матеріал параграфу можна використати для прослідковування розвитку скульптури від архаїки до еллінізму та висвітлення ролі театру в житті греців.

На уроці можна використовувати гру «Дерево пізнання», у перебігу якої учні мають поставити запитання до тексту з підручника, саме до тих тем, які містять багато фактологічного матеріалу, понять, термінів, імен митців тощо. Серед тих тем, які були проаналізовані, можна використати підручники зарубіжної літератури Н. Мілянської¹⁹¹, Є. Волощук¹⁹² та Ю. Ковбасенко¹⁹³, які містять теми про давньогрецьку міфологію, міфи про Прометея, Геракла, ін. До них можна поставити багато запитань, до прикладу: Хто є головним героєм?, Що символізує міф?, Як ми розуміємо мораль міфу у наш час?.

¹⁸⁷ Ткаченко Л. А. Методика розробки навчально-методичного комплексу з курсу. Антична культура. Харків, Махаон, 2015. 87 с.

¹⁸⁸ Яковенко Г.Г. Методика викладання історії. Харків: ХНАДУ, 2017. С. 211

¹⁸⁹ Хлібовська. Г. Історія України. Всесвітня історія: підручник для 6 класу ЗЗСО. Тернопіль: Астон, 2023. С. 210

¹⁹⁰ Кондратова. Л. Мистецтво: підручник інтегрованого курсу для 8 класів ЗЗСО. Тернопіль: Навчальна книга, 2025. С. 17

¹⁹¹ Мілянська. Н. Зарубіжна література: підручник для 6 класу ЗЗСО. Тернопіль: Астон, 2023. С. 15, 24

¹⁹² Волощук. Є. Зарубіжна література: підручник для 6 класу ЗЗСО. Київ: Генеза, 2023. С. 55

¹⁹³ Ковбасенко. Ю. Зарубіжна література: підручник для 6 класу ЗЗСО. Київ: Літера ЛТД, 2023. С. 19, 23

Дуже цікавою грою для вивчення давньогрецької міфології є «Історична вітальня», суть якої полягає в інсценізації історичних постатей. Найкраще підійдуть теми «Боги та герої Давньої Греції» (Є. Волощук)¹⁹⁴, оскільки зміст має багато матеріалу для рольової гри (постаті Прометея, Геракла, Афіни), можна навіть інсценізувати пантеон богів. Також, можна використати і підручник з інтегрованого курсу історії України та всесвітньої історії для 6-го класу Г. Хлібовської, а саме §42 Освіта і наука в Давній Греції¹⁹⁵, а саме учні можуть «зіграти» ролі Піфагора, Сократа, Аристотеля та розповісти від першої особи про наукові надбання.

У процесі таких занять учні не лише поглиблюють знання про античний світ, а й опановують навички публічного виступу, логічного мислення, комунікації та роботи з джерелами. Ці методи особливо ефективні у поєднанні з цифровими засобами навчання – інтерактивними картами, 3D-моделями античних архітектурних пам'яток, навчальними відео та віртуальними екскурсіями до музеїв Афін, Риму чи Помпеїв.

Сучасна педагогіка дедалі більше тяжіє до використання проєктно-дослідницьких форм навчання, які стимулюють творчу самореалізацію школярів. Наприклад, за програмою ««Мистецтво. 7-9 класи (інтегрований курс)» для закладів загальної середньої освіти» авторів О. М. Івасюк, О. А. Комаровська, В. Г. Власова, Л. М. Гринишина, Г. О. Кізілова, О. В. Лобова, Л. Й. Назар учні можуть створювати власні міні-дослідження на теми «Символіка кольору у давньогрецькому вазописі» чи «Міф про Орфея як джерело музичних мотивів у європейській культурі»¹⁹⁶. Згідно зі статистичними даними, опублікованими Інститутом модернізації змісту освіти у 2023 р., близько 48 % вчителів гуманітарного циклу застосовують елементи проєктного навчання під

¹⁹⁴ Волощук, Є. Зарубіжна література: підручник для 6 класу ЗЗСО. Київ: Генеза, 2023. С. 49

¹⁹⁵ Хлібовська, Г. Історія України. Всесвітня історія: підручник для 6 класу ЗЗСО. Тернопіль: Астон, 2023. С.201

¹⁹⁶ Івасюк О., Комаровська О. Модельна навчальна програма «Мистецтво. 7-9 класи (інтегрований курс)» для закладів загальної середньої освіти. «Рекомендовано Міністерством освіти і науки України» (наказ Міністерства освіти і науки України від 06.09.2023 № 1090) URL: https://mon.gov.ua/static-objects/mon/sites/1/zagalna%20serednya/Navchalni_prohramy/2023/Model_navch_prohr.5-9.klas/Mystetska.osvitnya.haluz.2023/Mystetstvo.7-9.kl.intehrovanyy.kurs-Ivasyuk.ta.in.12.09.2023.pdf (дата звернення 29.11.2025)

час вивчення античної тематики, тоді як ще десять років тому цей показник не перевищував 15 %¹⁹⁷.

Не менш важливою складовою навчання є застосування візуальних засобів навчання, що мають велике значення у формуванні уявлень про античний світ. Вивчення культури античності неможливе без наочного компонента, адже антична культура – це насамперед формування візуально-образного мислення, утіленого в архітектурі, скульптурі, живописі. Сучасні підручники¹⁹⁸ активно включають ілюстративний матеріал: фотографії Парфенона, фресок з Помпеїв, зображення статуй Афіні, Аполлона, Венери Мілоської. Особливо ефективним є поєднання таких ілюстрацій із завданнями аналітичного характеру: «Порівняйте архітектуру Парфенона і Колізею з точки зору художніх ідеалів епохи», «Які елементи грецького канону краси втілено у скульптурі “Дискобол”?»). Це сприяє розвитку естетичного мислення й умінню інтерпретувати культурні артефакти як носіїв смислів.

Оскільки вивчення античної культури розпочинається із 6 класу, то підхід теж своєрідний, оскільки учні вже мають деякі уявлення із початкової школи, з уроку вступу до історії та громадянської освіти, а також із художніх фільмів, дитячих енциклопедій та відвідин музеїв, мультфільмів, коміксів тощо. Тому на уроці достатньо підібрати вже знайомі образи, міфи, щоб діти пригадали вже відоме. Саме в таких умовах наочність допомагає учням самостійно зрозуміти історичну реальність¹⁹⁹.

¹⁹⁷ Новікова Т. В. Педагогічні технології у викладанні історії. Київ, Освітня думка, 2019. С. 114

¹⁹⁸ Хлібовська. Г. Історія України. Всесвітня історія: підручник для 6 класу ЗЗСО. Тернопіль: Астон, 2023. 288 с.

Щупак. І. Історія України. Всесвітня історія: підручник для 6 класу ЗЗСО. Київ: Орion, 2023. 256 с.

Гісем. О. Історія України. Всесвітня історія: підручник для 6 класу ЗЗСО. Харків: Ранок, 2023. 192 с.

Васильків. І. Досліджуємо історію та суспільство: підручник інтегрованого курсу для 6 класу ЗЗСО. Тернопіль: Астон, 2023. 304 с.

Масол. Л. Мистецтво: підручник інтегрованого курсу для 8 класу ЗЗСО. Київ: Освіта, 2025. 255 с.

Кондратова. Л. Мистецтво: підручник інтегрованого курсу для 8 класів ЗЗСО. Тернопіль: Навчальна книга, 2025. 176 с.

Гайдамака. О. Мистецтво: підручник інтегрованого курсу для 8 класів ЗЗСО. Київ: Генеза, 2025. 144 с.

Ніколенко. О. Зарубіжна література: підручник для 6 класу ЗЗСО. Київ: Академія, 2023. 259 с.

Волощук. Є. Зарубіжна література: підручник для 6 класу ЗЗСО. Київ: Генеза, 2023. 252 с.

Мілянська. Н. Зарубіжна література: підручник для 6 класу ЗЗСО. Тернопіль: Астон, 2023. 292 с.

Ковбасенко. Ю. Зарубіжна література: підручник для 6 класу ЗЗСО. Київ: Літера ЛТД, 2023. 288 с.

Волощук. Є. Зарубіжна література: підручник для 8 класу ЗЗСО. Київ: Генеза, 2025. 264 с.

Ковбасенко. Ю. Зарубіжна література: підручник для 8 класу ЗЗСО. Київ: Література ЛТД, 2023, 288 с.

¹⁹⁹ Яковенко Г.Г. Методика викладання історії. Харків: ХНАДУ, 2017. С. 135

В проаналізованих підручниках, наприклад у «Зарубіжній літературі» (6 клас) Є. Волощук²⁰⁰ і Н. Міляновської²⁰¹ є ілюстрації, скорочені сюжети міфів, короткі пояснення термінів та кюар-коди, які подають достатньо матеріалу для того, щоб учні змогли повністю уявити характери Прометея, Геракла чи богів Олімпу. Також, у підручниках з мистецтва О. Гайдамаки²⁰² та Л. Кондратової²⁰³ зустрічаються фото архітектурних пам'яток, скульптур, вазопису, що допомагає на уроках зрозуміти художні стилі та традиції. Саме такі зображення руїн храмів, реконструкції театрів, портрети персонажів міфів є основним видом візуалізації матеріалу. Зрозуміло, що вони не можуть замінити подачу основного теоретичного матеріалу, але вдосталь стимулюють мислення, що робить вивчення античної культури більш практичним та цікавим.

На уроках історії, мистецтва та літератури можна поєднувати ігрові методи разом із наочними. До прикладу, можна влаштувати конкурс «Чи знаєш ти міфологічних персонажів». У перебігу якого запропонувати учням визначити героя чи божество за зображенням античної скульптури чи картини (відрізнити Прометея і Геракла, за певними атрибутами упізнати бога). На уроці можна показати реконструкції вазопису, фресок, сцен античного театру, а учні повинні описати, що саме вони бачать, визначити сюжет, пояснити як вони розуміють ті чи інші деталі або навіть оживити сцену, тобто придумати діалоги між зображеними персонажами.

Одним із важливих завдань є формування хронологічної компетентності шляхом завдання на встановлення хронології: на дошці можна вивісити зображення скульптур від архаїчного до елліністичного періоду, дати завдання учням правильно їх розташувати в часі. Такі методи дадуть можливість учням навчитися аналізувати інформацію за художнім образом та використовувати його на практиці при створенні переказів чи в інших творчих завданнях.

²⁰⁰ Волощук. Є. Зарубіжна література: підручник для 6 класу ЗЗСО. Київ: Генеза, 2023. 252 с.

²⁰¹ Міляновська. Н. Зарубіжна література: підручник для 6 класу ЗЗСО. Тернопіль: Астон, 2023. 292 с.

²⁰² Гайдамака. О. Мистецтво: підручник інтегрованого курсу для 8 класів ЗЗСО. Київ: Генеза, 2025. 144 с.

²⁰³ Кондратова. Л. Мистецтво: підручник інтегрованого курсу для 8 класів ЗЗСО. Тернопіль: Навчальна книга, 2025. 176 с.

Окрім традиційних засобів навчання, останнім часом значного поширення набули цифрові ресурси, що дозволяють здійснювати віртуальні подорожі античними пам'ятками. Платформи Google Arts & Culture²⁰⁴, Всесвітня історична енциклопедія²⁰⁵ чи інтерактивні сайти Проект Стародавня Греція²⁰⁶ дають змогу відтворювати атмосферу античних міст і храмів, створювати колажі та навчальні квести. Цифрові технології не лише урізноманітнюють навчання, а й розвивають емоційно-когнітивний компонент пізнання, який є необхідним для глибшого розуміння античної культури²⁰⁷.

Сформувався також напрям компетентнісного навчання на прикладах античності, коли акцент робиться не лише на знанні історичних фактів, а на формуванні у школярів умінь аналізувати культурні явища, порівнювати цінності різних епох, визначати вплив античності на сучасну науку, політику, мистецтво. Вивчення античної культури має стати не метою, а засобом виховання особистості, здатної до морального вибору, естетичного сприйняття світу та громадянської відповідальності²⁰⁸. Таким чином, сучасні методи вивчення античної культури ґрунтуються на синтезі традиційних і новаторських підходів, що забезпечує не лише глибину знань, а й розвиток культурної компетентності учнів.

Методика вивчення античної культури в загальноосвітніх навчальних закладах набула більшої інтерактивності, а роль учителя змістилася від носія знань до модератора навчального процесу, який спрямовує учнів на самостійне відкриття смислів і закономірностей розвитку цивілізації²⁰⁹. Така трансформація методичних орієнтирів зумовлена як реформою змісту освіти, так і новими освітніми стандартами, що передбачають компетентнісний підхід, інтеграцію предметів і цифровізацію навчання.

²⁰⁴ Google Arts & Culture .URL: <https://artsandculture.google.com/?hl=uk> (дата звернення 05.12.2025)

²⁰⁵ World history encyclopedia. URL: <https://www.worldhistory.org/> (дата звернення 05.12.2025)

²⁰⁶ Ancient Greece Project. URL: <https://ancientgreekeproject.gr/en/> (дата звернення 05.12.2025)

²⁰⁷ Олійник П. С. Методика викладання світової культури. Львів: Світ, 2013. С. 59

²⁰⁸ Рожко О. В. Використання матеріалів античності у навчально-виховному процесі. Львів: Видавництво ЛНУ, 2018. С. 71

²⁰⁹ Аталашвілі І. В. Методика викладання античної культури в загальній середній школі. Київ: Просвіта, 2011. 112 с.

Ефективність засвоєння античної культури значною мірою залежить від поєднання когнітивного й емоційного компонентів навчання, тобто раціонального аналізу історичних фактів і художнього сприйняття культурних пам'яток²¹⁰. Для цього використовуються методи театралізації навчального процесу: інсценізація фрагментів із творів Гомера, Софокла, Еврипіда, читання по ролях уривків із «Іліади» або «Антігони», створення шкільних вистав на теми античної драми. Такі форми роботи сприяють формуванню естетичного смаку, емоційного інтелекту та вмінню співпереживати героям, а отже, розвивають духовну культуру учнів.

Дидактичний аспект проблеми вимагає окремої уваги. Більшість учителів, які викладають історію стародавнього світу, вважають, що головною перешкодою у якісному засвоєнні матеріалу про античність є обмежений обсяг часу, передбачений навчальною програмою, а також перевантаженість підручників другорядними фактами²¹¹. Тому сучасна методика передбачає широке застосування принципу інтеграції, коли основні елементи античної культури розглядаються в різних навчальних дисциплінах – історії, зарубіжній літературі, мистецтві, культурології.

Не менш важливим є розвиток у школярів уміння працювати з історичними джерелами. Сучасні підручники з історії передбачають обов'язкові завдання з аналізу уривків античних текстів – від Геродота до Тацита. Звернення до першоджерел розвиває навички критичного мислення, історичної інтерпретації, а також формує у школярів повагу до автентичних документів минулого²¹².

Значного поширення набули методи моделювання історичних ситуацій і реконструкцій. Учні беруть участь у створенні моделей античних міст – Афін, Спарти, Олімпії чи Риму, використовуючи архітектурні креслення, 3D-моделі або LEGO-конструктори. У 2023 р. Всеукраїнський педагогічний форум

²¹⁰ Вахірова Л. М. Вплив античної культури на мистецтво раннього середньовіччя. Одеса: Морський видавничий дім, 2013. 82 с.

²¹¹ Єфремова Н. А. Проблеми репрезентації історичного матеріалу в шкільних підручниках. Київ: Видавництво "Освіта", 2018. 79 с.

²¹² Щербак П. І. Використання археологічних джерел при викладанні античної історії: методичні поради. Київ: Наукова думка, 2010. 56 с.

«Античність і сучасність у шкільній освіті» представив результати таких практик, згідно з якими 82% учнів заявили, що візуальне моделювання допомогло їм краще зрозуміти структуру античного міста, особливості його соціальної організації та культурного ландшафту²¹³. Такий підхід сприяє розвитку просторового мислення, історичної уяви та вмінню застосовувати теоретичні знання на практиці.

Важливою умовою підвищення якості викладання, зокрема і питань античної культури є модернізація змісту підручників. У сучасних українських підручниках відзначається тенденція до гуманізації історичного матеріалу – автори все частіше акцентують на особистостях, моральних дилемах, цінностях і філософських пошуках античної доби, а не лише на політичних подіях.

Отже, методи і засоби вивчення питань античної культури у сучасних закладах освіти України характеризуються комплексністю, інтеграційністю та інноваційністю. Їхня ефективність зумовлена здатністю поєднувати традиційні методики, як от роботу з джерелами, класичний аналіз текстів, ілюстративний матеріал, із сучасними технологічними інструментами, що забезпечують багатовимірне, глибоке і ціннісно насичене розуміння античності. У результаті антична культура перестає бути лише історичним об'єктом вивчення, вона стає засобом духовного розвитку, морального виховання і гуманітарного самопізнання сучасного учня.

²¹³ Ткаченко Л. А. Методика розробки навчально-методичного комплексу з курсу. Антична культура. Харків: Махаон, 2015. 72 с.

ВИСНОВКИ

У результаті проведеного дослідження було здійснено комплексний аналіз історіографічних, теоретичних і методичних аспектів відображення античного культурного надбання у сучасному українському освітньому просторі, зокрема в підручниках з історії, літератури та мистецтва. Робота дозволила з'ясувати, що антична культура посідає особливе місце в системі європейських гуманітарних цінностей, формуючи інтелектуальний, етичний і естетичний фундамент сучасної цивілізації. Її вплив на розвиток науки, філософії, мистецтва, літератури й політичної думки виявляється універсальним і визначальним для становлення європейської ідентичності. Саме тому глибоке й системне відображення античності в шкільних підручниках має не лише пізнавальне, а й виховне, світоглядне значення, сприяючи гуманізації освіти й розвитку духовної культури учнів.

Встановлено, що історіографія проблеми охоплює широкий спектр наукових досліджень, присвячених як загальним питанням античної спадщини, так і методиці її репрезентації в навчальному процесі. Узагальнення поглядів українських і зарубіжних учених (О. Ільченко, Л. Левчук, Р. Осборн та ін.) засвідчило, що антична культура трактується як історико-культурний феномен, який поєднує матеріальні, духовні та моральні аспекти цивілізаційного розвитку. Аналіз джерел, зокрема підручників, хрестоматій, навчальних програм, показав, що упродовж XX–XXI століть спостерігається еволюція в підходах до викладання античної тематики від історико-політичного до культурологічного, філософського та міждисциплінарного. Джерельна база дослідження охоплює як українські, так і європейські видання, що дозволило виявити специфіку національної традиції викладання античної історії та культури у школах Укарїни.

Розглянуто періоди розвитку античної культури та її структурні складові. На основі історико-культурного аналізу визначено чотири ключові етапи розвитку античної цивілізації - егейський (крито-мікенський), архаїчний,

класичний та елліністичний, кожен із яких вніс унікальний внесок у формування культурної парадигми Стародавньої Греції та Риму. Виявлено, що еволюція античної культури відбувалася у постійному діалозі між матеріальними та духовними аспектами людського буття, що забезпечило синтез мистецтва, філософії, науки і релігії. Охарактеризовано основні складові античної культури – філософію, літературу, міфологію, театр, архітектуру, скульптуру, право, політичну думку. Особлива увага приділена ролі міфу як засобу передачі моральних і світоглядних цінностей, що згодом лягли в основу європейської гуманітарної освіти. Антична культура постала як система, в якій взаємодіють раціональне й естетичне, індивідуальне й колективне, що забезпечило її універсальність і життєздатність у подальшій історії людства.

Проаналізовано репрезентацію античної культури у шкільних підручниках історії, літератури та мистецтва, а також визначено методи та засоби її вивчення у сучасних закладах освіти. Прийшли до висновку, що в українських освітніх програмах теми, пов'язані з античністю, є обов'язковими для вивчення в базовій і старшій школі, однак обсяг і глибина їх розкриття залежать від концепції конкретного підручника, позиції його автора.

Охарактеризовані сучасні методи і засоби вивчення античної культури в школі. Виявлено, що найбільш ефективними є інтерактивні технології, методи проєктного навчання, історичного моделювання, театралізації, рольові ігри, робота з першоджерелами, використання мультимедійних ресурсів і міжпредметна інтеграція. Такі підходи сприяють формуванню культурної компетентності, критичного мислення, історичної свідомості, естетичного смаку й етичних цінностей. Застосування цифрових платформ і віртуальних музеїв дозволяє створити динамічне навчальне середовище, де античність постає не як минуле, а як живий простір культурного досвіду. Практичний аналіз продемонстрував, що впровадження інноваційних педагогічних технологій підвищує мотивацію учнів і якість засвоєння навчального матеріалу.

Проведене дослідження дало змогу сформулювати такі основні узагальнення. Антична культура виступає головним чинником європейської

гуманітарної традиції, а її репрезентація в шкільних підручниках є важливим засобом збереження культурної пам'яті. Вітчизняна історіографія засвідчує поступовий перехід від ідеологізованого тлумачення питань античності до культурологічного, що забезпечує глибше розуміння її гуманістичного потенціалу. Сучасні українські підручники поступово відходять від фрагментарного подання античного матеріалу, інтегруючи його у ширший контекст історії європейської культури. Використання інтерактивних методів, мультимедійних технологій, міждисциплінарних та інтеграційних підходів забезпечує формування в учнів цілісне уявлення про античність як про феномен духовної, інтелектуальної і мистецької єдності. Антична спадщина має значний виховний потенціал, оскільки сприяє розвитку громадянських чеснот, етичних орієнтирів, патріотизму, поваги до історії та культури людства.

Отже, результати дослідження підтверджують, що антична культура є не лише предметом історико-культурного аналізу, а й потужним педагогічним інструментом формування гуманітарного світогляду сучасної молоді. Її належне відображення у шкільних підручниках і навчальному процесі забезпечує спадковість духовних традицій, зміцнює європейську ідентичність українського суспільства та формує основу культурної компетентності майбутніх поколінь.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Андрусак Н. І. Античність у світовій культурі: монументальна спадщина її значення в XX-XXI ст. Київ: Наукова думка, 2012. 312 с.
2. Антична література. За редакцією А. А. Тахо-Годі. Київ, 1976. С.14-15
3. Артемишин П., Меренюк Х. Україна та українці в підручниках з історії, Львів: Видавництво ІУК, 2024. 248 с.
4. Аталашвілі І. В. Методика викладання античної культури в загальній середній школі. Київ: Просвіта, 2011. 176 с.
5. Балух В. Культура античності. Чернівці: Наші книги, 2015. 631 с.
6. Бандровський О. Методика викладання історії стародавнього світу в середній школі. Львів: Афіша, 2002. 224 с.
7. Богданець-Білоskalенко. Н. Модельна навчальна програма «Зарубіжна література. 5-6 класи» для закладів загальної середньої освіти (у редакції 2023 року). «Рекомендовано Міністерством освіти і науки України» (наказ Міністерства освіти і науки України від 10 жовтня 2023 року № 1226). URL: <https://mon.gov.ua/static-objects/mon/sites/1/zagalna%20serednya/Navchalni.prohramy/2023/Model.navch.prohr.5-9.klas/Movno-literat.osv.hal/27.11.2023/Zar.lit.5-6.kl.Bohdanets-Biloskalenko.ta.in.27.11.2023.pdf> (дата звернення 29.11.2025)
8. Васильків. І. Досліджуємо історію та суспільство: підручник інтегрованого курсу для 6 класу ЗЗСО. Тернопіль: Астон, 2023. 304 с.
9. Вахірова Л. М. Вплив античної культури на мистецтво раннього середньовіччя. Одеса: Морський видавничий дім, 2013. 198 с.
10. Винничук Л. Люди, нравы и обычаи Древней Греции и Рима/Пер. с польск. В. К. Ронина. М.: Высш. шк., 1988. 496 с.
11. Вовк М. П. Античний світ і його роль у формуванні європейської цивілізації. Львів: Літопис, 2010. 320 с.
12. Возняк С. Філософія Стародавнього світу. Ч.2 Антична філософія. Івано-Франківськ: Плай, 2004. 140 с.

13. Волощук. Є. Зарубіжна література: підручник для 8 класу ЗЗСО. Київ: Генеза, 2025. 264 с.
14. Волощук. Є. Зарубіжна література: підручник для 6 класу ЗЗСО. Київ: Генеза, 2023. 252 с.
15. Волощук. Є. Модельна навчальна програма «Зарубіжна література. 5-6 класи» для закладів загальної середньої освіти (у редакції 2023 року). «Рекомендовано Міністерством освіти і науки України» (наказ Міністерства освіти і науки України від 10 жовтня 2023 року № 1226). URL: <https://mon.gov.ua/static-objects/mon/sites/1/zagalna%20serednya/Navchalni.prohramy/2023/Model.navch.prohr.5-9.klas/Movno-literat.osv.hal/27.11.2023/Zar.lit.5-6-kl.Voloshchuk.27.11.2023.pdf> (дата звернення 29.11.2025).
16. Гаврюшенко О. Шейко В. Кравченко О. Історія світової культури. Київ: Центр навчальної літератури, 2019. 398 с. URL: https://shron1.chtyvo.org.ua/Levchuk_Larysa/Istoria_svitovoi_kultury.pdf (дата звернення 05.10.2025)
17. Гайдамака. О. Мистецтво: підручник інтегрованого курсу для 8 класів ЗЗСО. Київ: Генеза, 2025. 144 с.
18. Гісем. О. Історія України. Всесвітня історія: підручник для 6 класу ЗЗСО. Харків: Ранок, 2023. 192 с.
19. Гісем О., Мартинюк О. Модельна навчальна програма «Історія України. Всесвітня історія. 6 клас» для закладів загальної середньої освіти. «Рекомендовано Міністерством освіти і науки України» (наказ Міністерства освіти і науки України від 18.10.2022 № 921. URL: <https://mon.gov.ua/static-objects/mon/sites/1/zagalna%20serednya/Navchalni.prohramy/2021/14.07/Model.navch.prohr.5-9.klas.NUSH-poetap.z.2022/Hromad.ta.istor.osv.hal/Ist.Ukr.Vsesv.ist.6-kl.dlya.ZZSO-Hisem.ta.in.14.07.pdf> (дата звернення 29.11.2025).
20. Грищенко Т. Б. Мельничук Т. Ф. Сироватський С. А. Культурологія за ред. Т. Б. Грищенко. Київ: Центр учбової літератури, 2009. 392 с.

- 21.Єфремова Н. А. Проблеми репрезентації історичного матеріалу в шкільних підручниках. Київ: Освіта, 2018. 160 с.
- 22.Зелинский Ф.Ф. История античной культуры. СПб.: Марс,1995. 380 с.
- 23.Зубенко О. Г. Античність і світова культурна традиція. Харків: Основа, 2009. 256 с.
- 24.Івасюк, О., Комаровська. О. Модельна навчальна програма «Мистецтво. 7-9 класи (інтегрований курс)» для закладів загальної середньої освіти. «Рекомендовано Міністерством освіти і науки України» (наказ Міністерства освіти і науки України від 06.09.2023 № 1090). URL: <https://mon.gov.ua/static-objects/mon/sites/1/zagalna%20serednya/Navchalni.prohramy/2023/Model.navch.prohr.5-9.klas/Mystetska.osvitnya.haluz.2023/Mystetstvo.7-9.kl.intehrovanyy.kurs-Ivasyuk.ta.in.12.09.2023.pdf> (дата звернення 29.11.2025).
- 25.Ільченко М. С. Репрезентація античної історії в українських підручниках. Київ, 2020. С. 45-62.
- 26.Ісаєв П. І. Класична античність: література, мистецтво, філософія. Одеса: Моряк, 2013. 304 с.
- 27.Ковальчук С. П. Підручники з історії у системі шкільної освіти: проблеми аналізу. Київ: НаУКМА, 2017. 210 с.
- 28.Ковбасенко. Ю. Зарубіжна література: підручник для 6 класу ЗЗСО. Київ: Літера ЛТД, 2023. 288 с.
- 29.Ковбасенко. Ю. Зарубіжна література: підручник для 8 класу ЗЗСО. Київ: Література ЛТД, 2023. 288 с.
- 30.Кондратова. Л. Мистецтво: підручник інтегрованого курсу для 8 класів ЗЗСО. Тернопіль: Навчальна книга, 2025. 176 с.
- 31.Кондратова. Л. Модельна навчальна програма «Мистецтво. 7–9 класи (інтегрований курс)» для закладів загальної середньої освіти. «Рекомендовано Міністерством освіти і науки України» (наказ Міністерства освіти і науки України від 24.07.2023 № 883). URL:

- <https://mon.gov.ua/static-objects/mon/sites/1/zagalna%20serednya/Navchalni.prohramy/2023/Model.navch.prohr.5-9.klas/Mystetska.osvitnya.haluz.2023/Mystetstvo.7-9.kl.intehrovanyy.kurs-Kondratova.31.07.2023.pdf> (дата звернення 29.11.2025).
32. Корнєва Н. Л. Хрестоматія з античної літератури. Київ: Вища школа, 1998. 384 с.
33. Левчук Л. Історія світової культури. Київ: Центр навчальної літератури, 2010. 400 с. URL: https://shron1.chtyvo.org.ua/Levchuk_Larysa/Istoria_svitovoi_kultury.pdf (дата звернення 05.10.2025)
34. Литвиненко О. Ю. Античні мотиви в українській культурі ХХ століття. Київ: АртЕк, 2014. 272 с.
35. Лосєв А.Ф. Історія античної естетики. Харків: Фоліо., 2000. 848 с.
36. Марченко В. П. Методика навчання історії стародавнього світу у початковій школі. Київ: Логос, 2006. 144 с.
37. Масол. Л. Мистецтво: підручник інтегрованого курсу для 8 класу ЗЗСО. Київ: Освіта, 2025. 255 с.
38. Матюхіна О. А. Вплив Античності на культуру України. Вісник Національного авіаційного університету. Серія Філософія Культурологія. 2010. Вип. 2. С. 34-45. URL: <https://er.nau.edu.ua/handle/NAU/15812> (дата звернення 05.10.2025).
39. Міляновська. Н. Зарубіжна література: підручник для 6 класу ЗЗСО. Тернопіль: Астон, 2023. 292 с.
40. Мірчук О. О. Антична міфологія у навчальних програмах та підручниках. Київ: Ранок, 2012. 208 с.
41. Нестеренко І. Л. Історіографія вивчення античності в Україні. Харків: Фоліо, 2011. 240 с.
42. Ніколенко. О. Зарубіжна література: підручник для 6 класу ЗЗСО. Київ: Академія, 2023. 259 с.

- 43.Новікова Т. В. Педагогічні технології у викладанні історії. Київ: Освітянська думка, 2019. 184 с.
- 44.Олійник П. С. Методика викладання світової культури. Львів: Світ, 2013. 168 с.
- 45.Пащенко В. І. Пащенко Н. І. Антична література. Київ: Либідь, 2001. 718 с.
- 46.Підлісна Г. М. Світ античної літератури. Київ: Вища школа, 1981. 255 с.
- 47.Піскарьова І.О., Бурлака О.В. Модельна навчальна програма «Історія України. Всесвітня історія. 6 клас» для закладів загальної середньої освіти. «Рекомендовано Міністерством освіти і науки України» наказ Міністерства освіти і науки України від 12.07. 2021 № 795. URL: <https://mon.gov.ua/static-objects/mon/sites/1/zagalna%20serednya/Navchalni.prohramy/2021/14.07/Model.navch.prohr.5-9.klas.NUSH-poetap.z.2022/Hromad.ta.istor.osv.hal/Ist.Ukr.Vsesv.ist.6-kl.Piskarova.ta.in.14.07.pdf> (дата звернення 29.11.2025).
- 48.Пометун І.О, Фрейдман Г. Методика викладання історії в школі. Київ: Генеза, 2006. 328 с.
- 49.Проценко В. М. Принципи підготовки підручників. Київ: Центр підручників, 2016. 132 с.
- 50.Рафальський О. О. Антропологічний код української культури і цивілізації. Київ: Інститут політичних і етнонаціональних досліджень, 2020. 428 с.
- 51.Рожко О. В. Використання матеріалів античності у навчально-виховному процесі. Львів: Видавництво ЛНУ, 2018. 120 с.
- 52.Ручинська О. А. Антична культура: Комплекс навчально-методичних матеріалів зі спецкурсу. Харків: ХНУ ім. В. Н. Каразіна, 2004. 5 с.
- 53.Сироватський С. А., Гриценко Т. Б., Мельничук Т. Ф. Культурологія. Київ: Центр учбової літератури, 2009. 392 с.
- 54.Слободянюк Н. О. Роль підручника в збереженні культурної пам'яті. Київ, 2017. С. 78-90.

- 55.Ткаченко Л. А. Методика розробки навчально-методичного комплексу з курсу. Антична культура. Харків: Махаон, 2015. 160 с.
- 56.Тюрменко І. І. Горбула О. Д. Культурологія. Київ: Центр навчальної літератури, 2004. 368 с.
- 57.Флоренція П. Антична епоха у культурології підхід і методи. Львів: Літера, 2015. 224 с.
- 58.Хлібовська. Г. Історія України. Всесвітня історія: підручник для 6 класу ЗЗСО. Тернопіль: Астон, 2023. 288 с.
- 59.Хом'як О. М. Антична спадщина в образотворчому мистецтві Східної Європи. Київ: Мистецтво, 2012. 192 с.
- 60.Цимбалюк О. В. Викладання античних художніх текстів у школі. Київ: Інтелект, 2014. 104 с.
- 61.Чорна Л. І. Антична міфологія у шкільному курсі зарубіжної літератури. Львів: Світ, 2011. 136 с.
- 62.Шевчук В. О. Репрезентація культурного спадку у навчальних підручниках. Харків: Основа, 2019. 184 с.
- 63.Щербак П. І. Використання археологічних джерел при викладанні античної історії методичні поради. Київ: Наукова думка, 2010. 112 с.
- 64.Щупак. І. Історія України. Всесвітня історія: підручник для 6 класу ЗЗСО. Київ: Оріон, 2023. 256 с.
- 65.Яковенко Н.М. Концепція нового підручника української історії. Інститут історії України, 2010. URL: <http://history.org.ua/LiberUA/polit.ru-lectures-2010-03-18-uchebniki-html/polit.ru-lectures-20100318uchebniki.html.pdf> (дата звернення 04.11.2025)
- 66.Яковенко Г.Г. Методика викладання історії. Харків: ХНАДУ, 2017. 324 с.
- 67.Яковенко О. А. Антична спадщина у формуванні європейської гуманітарної традиції. Київ: Академперіодика, 2016. 256 с.
- 68.Ardelean, Ioan. "Vocal music in Ancient Rome", Proceedings of the Education, Research Creation Symposium, 2022.

69. Aristotle. *Nicomachean Ethics*. Translated by W. D. Ross. Kitchener: Batoche Book, 1999. URL: <https://classics.mit.edu/Aristotle/nicomachaen.html> (дата звернення 18.10.2025)
70. Augustyn A. Draconian laws *Encyclopaedia Britannica* онлайн ресурс. URL: <https://www.britannica.com/topic/Draconian-laws> (дата звернення 05.10.2025)
71. Badian, E., Saller, R.P., Vermeule, E.D.T. "Ancient Rome." *Encyclopaedia Britannica*, 2025. URL: <https://www.britannica.com/place/ancient-Rome> (дата звернення 17.10.2025)
72. Boardman J. Griffin J. Murray O. *The Oxford History of the Classical World* Oxford, Oxford University Press, 1986. 882 p.
73. Cartwright, Mark. "Cleisthenes." *World History Encyclopedia*, 2016. URL: <https://www.worldhistory.org/Cleisthenes/> (дата звернення 10.10.2025)
74. Carpenter, Thomas H. *Art and myth in ancient Greece*. Thames & Hudson, 2022
75. Cartwright M. Minoan Civilization *World History Encyclopedia*. 2018, URL: https://www.worldhistory.org/Minoan_Civilization/ (дата звернення 05.10.2025)
76. Cartwright M. Mycenaean Civilization *World History Encyclopedia*. 2019, URL: https://www.worldhistory.org/Mycenaean_Civilization/ (дата звернення 05.10.2025)
77. Castleden R. *The Mycenaeans* London New York, Routledge, 2005. 296 с.
78. Department of Greek and Roman Art. "Roman Painting." In *Heilbrunn Timeline of Art History*. New York: The Metropolitan Museum of Art, 2000. URL: http://www.metmuseum.org/toah/hd/ropt/hd_ropt.htm (дата звернення 18.10.2025)
79. Hemingway, Colette, and Seán Hemingway. "The Art of Classical Greece (ca. 480–323 B.C.)." In *Heilbrunn Timeline of Art History*. New York: The Metropolitan Museum of Art, 2000. URL: http://www.metmuseum.org/toah/hd/tacg/hd_tacg.htm (дата 18.10.2025)

- 80.K. Kumaniecki. Historia kultury starożytnej Grecji i Rzymu. Państwowe Wydawnictwo Naukowe. . Warszawa, 1964. 351 c.
- 81.Knodell A. R. Societies in Transition in Early Greece An Archaeological History Oakland, University of California Press, 2021. 384 c.
- 82.Landels, John G. Music in Ancient Greece and Rome (1st ed.). Routledge, 1999
- 83.Lloyd J. Greek Archaic Period World History Encyclopedia. 2012, URL: https://www.worldhistory.org/Archaic_Period/ (дата звернення 05.10.2025)
- 84.Mark J. J. Ancient Greece World History Encyclopedia. 2013, URL: <https://www.worldhistory.org/greece/> (дата звернення 10.10.2025)
- 85.Mark J. J. Greek Dark Age World History Encyclopedia. 2023, URL: https://www.worldhistory.org/Greek_Dark_Age/ (дата звернення 05.10.2025)
- 86.Mark J. J. Pericles World History Encyclopedia. 2018, URL: <https://www.worldhistory.org/pericles/> (дата звернення 10.10.2025)
- 87.Osborne R. Greece in the Making 1200–479 BC London, Routledge, 2009. 400 c.
- 88.Paterson M. Ancient Greece Life During the Homeric Age Political Social Economic and Religious Life. URL: <https://www.polisciconnect.com/ancient-greece-life-during-the-homeric-age/> (дата звернення 05.10.2025)
- 89.Plato. The Republic. Translated by Benjamin Jowett. London: Oxford University Press, 1908. URL: <https://classics.mit.edu/Plato/republic.html> (дата 18.10.2025)
- 90.Pollard, J.R.T., Adkins, A. "Greek mythology." Encyclopedia Britannica, October 11, 2025. URL: <https://www.britannica.com/topic/Greek-mythology> (дата звернення 18.10.2025)
- 91.Rostovtzeff, M. "Ancient Decorative Wall-Painting". The Journal of Hellenic Studies, 1919
- 92.Scott, J.E., "Roman Music", The New Oxford History of Music, Oxford: Oxford University Press, 1957.

- 93.Simonin A. Hellenistic Period World History Encyclopedia. 2011, URL: https://www.worldhistory.org/Hellenistic_Period/ (дата звернення 17.10.2025)
- 94.The Editors of Encyclopaedia Britannica. "Roman Republic". Encyclopedia Britannica, 2025. URL: <https://www.britannica.com/place/Roman-Republic> (дата звернення 18.10.2025)
- 95.Too Y. L. Education in Greek and Roman Antiquity editor Leiden Boston, Brill, 2001. 384 с.
- 96.Wasson D. L. Roman Republic World History Encyclopedia. 2016. URL: https://www.worldhistory.org/Roman_Republic/ (дата звернення 05.10.2025)
- 97.Lidia Winniczuk . Ludzie, zwyczaje, obyczaje starożytnej Grecji i Rzymu. Warszawa : Państwowe Wydawnictwo Naukowe, 1983. 762 с.

ЕЛЕКТРОННІ РЕСУРСИ

- 98.Ancient Greece Project. URL: <https://ancientgreekproject.gr/en/> (дата звернення 05.12.2025)
99. Google Arts & Culture .URL: <https://artsandculture.google.com/?hl=uk> (дата звернення 05.12.2025)
100. World history encyclopedia. URL: <https://www.worldhistory.org/> (дата звернення 05.12.2025)